FUNDACIÓ NOGUERA

Textos i Documents, 6

Usatges de Barcelona

EL CODI A MITJAN SEGLE XII

ESTABLIMENT DEL TEXT LLATÍ I EDICIÓ DE LA VERSIÓ CATALANA DEL MANUSCRIT DEL SEGLE XIII DE L'ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ DE BARCELONA

a cura de

JOAN BASTARDAS

amb la collaboració
de
TERESA GRACIA, LLUISA DE NADAL i PERE PUIG I USTRELL

BARCELONA, 1984

© Joan Bastardas i Parera
I.S.B.N.: 84-398-3085-8
D.L.: L-410-1984
Imprimeix: Virgili & Pagès, S. A.
Carrer de Bobalà, 3 - 25004 Lleida

INTRODUCCIÓ

I. PRESENTACIÓ I OBJECTIUS

Quan projectàrem aquest volum, la nostra primera intenció era d'oferir el text de la traducció catalana dels Usatges de Barcelona que presenta el manuscrit català conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de la segona meitat del segle XIII (manuscrit que designarem amb la sigla *K*). Ens proposàrem també d'explicar en una molt breu introducció la importància d'aquest manuscrit per a la reconstrucció del primitiu contingut dels Usatges tant pel que fa al nombre de capítols com a l'ordre originari d'aquests capítols. Hauria calgut també posar en relleu l'interès d'aquest manuscrit com a document lingüístic, car l'escrivent no féu més que reproduir una traducció feta en un moment força anterior, potser dins la primera meitat del segle XIII.

Aquest era el primitiu projecte, però aviat les coses se'ns complicaren, car no tardàrem a adonar-nos que era del tot necessari de proporcionar també el text llatí dels Usatges per tal de fer més fàcil la interpretació de la traducció catalana, sovint torturada per un afany de literalitat i a vegades mutilada. Ara, donar el text llatí dels Usatges representava un problema de solució no gens fàcil. No servia per a la nostra finalitat reproduir el text llatí dels Usatges segons foren compilats en les Constitucions de Catalunya i publicats per Ramon d'Abadal i Vinyals i Ferran Valls i Taberner (designarem aquesta edició amb la sigla *V*).[1] Els editors seguiren el manuscrit número 1 de la Col-

1. *Usatges de Barcelona editats amb una introducció per R. d'Abadal i Vinyals i F. Valls Taberner*, «Textes de Dret Català I», Barcelona, 1913.

lecció de còdexs de l'ACA. Aquest còdex, que designem seguint els editors amb la sigla *O*, conté la compilació de les Constitucions de Catalunya, establerta complint el manament de les Corts tingudes a Barcelona l'any 1412, i dóna els capítols dels Usatges barrejats amb les altres disposicions legals dintre els títols corresponents (manquen els usatges 51, 97, 136 i 166 que els editors donen segons l'edició de Giraud[2]). Si prescindim del seu caràcter oficial, aquest manuscrit *O* no té cap valor especial: és un text molt tardà procedent de fonts manuscrites no precisables. Ara, ja se sap que les versions oficials dels textos legals adquireixen un pes tal que les fa cosa no fàcil de somoure.

Una altra solució era de reproduir el manuscrit més antic dels Usatges, el conservat en la Biblioteca Nacional de París, lat. 4792 (que designem amb la sigla *P*), dels darrers anys del segle XII. Malauradament la bondat d'aquest còdex no és paral·lela a la seva antiguitat. El copista, excel·lent cal·lígraf, era excessivament fantasiós i no va posar en la seva tasca la cura necessària. Altrament, no era possible editar aquest manuscrit amb funció del manuscrit català *K*, objecte principal d'aquest volum. Si s'editava, calia respectar-lo íntegrament i reproduir la peculiar divisió en tres llibres, els textos adventicis, l'ordre dels capítols, la numeració, les rúbriques i les lliçons pròpies que presenta, i llavors la comparació entre el text llatí i el català hauria estat molt difícil pel lector; hauríem hagut també de renunciar a presentar en doble pàgina i encarats els dos textos.

La solució que s'imposava era la d'establir el text llatí a través d'una crítica rigorosa. Tanmateix, fer una edició crítica dels Usatges no estava al nostre abast: el gran nombre de manuscrits existents requeria la formació d'un equip de treball ampli —cosa dificultosa no precisament perquè no existeixin les persones de bona i adequada preparació. Els treballs previs a una edició crítica requerien també un temps que anava molt més enllà del terme que ens havíem fixat. En canvi, no resultava fora de les nostres possibilitats l'establiment acurat d'un text llatí basat en un nombre molt reduït de manuscrits, escollits per unes especials característiques que més avall explicarem. Bé que, com també veurem, el nombre de manuscrits collacionats s'ha revelat insuficient, el resultat sembla prou satisfactori. Ara, l'edició llatina que presentem de cap manera pot ésser considerada com

2. GIRAUD, CH.: *Essai sur l'histoire du Droit français au moyen âge*, París, Plon, 1846, vol. II, pàgs. 455 ss. Edició feta sobre els manuscrits lat. 4671 i 4673 de la Bibliothèque Nationale de París.

una edició crítica exhaustiva; ha d'ésser considerada més aviat com una aproximació a una edició crítica o, si es vol, com un treball previ a una edició crítica.

Ens proposem, doncs, en aquest volum d'oferir el text de la traducció catalana dels Usatges segons el manuscrit de la segona meitat del segle XIII de l'ACA, que és còpia d'una traducció força més antiga. Aquesta traducció és de gran interès perquè ens dóna el contingut i la disposició originària del codi. També donem el text llatí corresponent, establert tenint en compte les lliçons dels manuscrits més representatius.

II. CONTINGUT I DISPOSICIÓ DEL CODI A MITJAN SEGLE XII

El Codi dels Usatges de Barcelona

Per tal d'evitar equívocs i confusions sembla convenient d'explicar què entenem que són els Usatges de Barcelona. Ara i ací, entenem per Usatges de Barcelona una compilació codificada de lleis, costums i constitucions feta en una data incerta, però anterior a 1150, i continguda en un determinat còdex que els jutges de la cúria consultaven quan en les seves sentències havien d'aplicar les lleis. D'aquest còdex procedeixen directament o indirecta tots els manuscrits dels Usatges que han pervingut als nostres dies. Quan ens referim al contingut d'aquest còdex, l'arquetip, ens referim al contingut originari; cal prescindir de glosses i d'altres textos escrits al marge i de les addicions incorporades al final del volum aprofitant els darrers folis en blanc. Per a nosaltres —repetim, ara i ací— els Usatges són, per dir-ho gràficament, no només un codi sinó també un còdex o, si es vol, el contingut originari d'un determinat còdex. Aquesta concepció potser serà considerada per algú massa exclusivament historiogràfica i filològica. Certament, és ben lícit, quan hom parla dels Usatges de Barcelona, prendre en consideració tot allò que d'una

manera o altra fou sancionat legalment com a formant part del codi, ja es tracti de constitucions reials d'Alfons I i successors, ja de fragments de caràcter lexicogràfic de les Etimologies isidorianes, ja unes equivalències monetàries o fragments de la *Lex Wisigothorum*, procedents de glosses marginals, etc. Aquest procés d'incorporació de textos és complex i llarg i no fou tancat fins al regnat de Jaume I, en què els Usatges reberen una sanció expressa. Nosaltres, però, ens hem d'atenir al nostre objectiu i referir-nos únicament al contingut de la compilació de la primera meitat del segle XII.

El Codi dels Usatges, resultat d'una compilació

Quan en el paràgraf anterior hem volgut explicar allò que entenem per Usatges de Barcelona, hem fet una sèrie d'afirmacions que caldrà justificar. Hem dit que els Usatges són una compilació, que aquesta compilació fou feta en la primera meitat del segle XII, que tenia caràcter oficial i, finalment, que tots els manuscrits conservats procedeixen directament o indirecta d'un arquetip. Que el codi dels Usatges és el resultat d'una compilació és cosa evident i reconeguda per tots els qui, en els darrers temps, s'han preocupat de la problemàtica dels Usatges. No cal insistir-hi. És suficient llegir-los amb una mica d'atenció perquè hom se n'adoni. La incoherència formal i també temàtica que presenta el text n'és prova suficient. Solament partint d'una compilació deixa de ser sorprenent que uns capítols ens parlin de l'or cuit i d'altres de l'or de València, cosa que cronològicament no lliga; que tot d'una aparegui la fórmula *Item statuerunt* per introduir l'usatge 61 (el nostre capítol 58) o que alguns usatges conservin una redacció en primera persona del plural *(mandamus, statuimus, precipimus, nostra,* etc.)[3] i que d'altres, més que disposicions, continguin notícies de caràcter històric acompanyades sovint de judicis de valor, com és ara l'usatge 124 (capítol 103): *alium namque supradicti principes nobilem, honestum et utilem miserunt usaticum.* A les incongruències formals, cal afegir les internes i de contingut, que revelen l'existència de mentalitats jurídiques, socials i polítiques divergents i fins i tot contradictòries.

3. Són els capítols 60-62, 63, 69-70 de la nostra edició.

La data de la compilació

Més difícil és de precisar en quin moment va ésser feta la compilació. Aquí les discrepàncies entre els estudiosos són notables. Actualment sembla que tothom admet que la compilació no és obra de Ramon Berenguer I, ni és, tampoc, immediatament posterior. Tot ens porta al segle XII, des de les mencions que en certs capítols es fan de l'or de València fins al caràcter modern d'algunes constitucions, passant per la dependència dels capítols 77-78 respecte al Llibre de Tubinga. El professor Mor [4] pensava que la compilació podia haver estat feta en temps de Ramon Berenguer IV, però no precisà més. El nostre Ramon d'Abadal [5] creia que la compilació era obra dels legistes romanitzats de la cúria de Ramon Berenguer IV. «Foren ells —diu— qui, després de les grans conquestes del comte, vers 1150, crearen la teoria del Principat, que havia de substituir la no-implantació d'un regne tot infiltrant llurs principis en una compilació de textos feudals que, atribuïda a Ramon Berenguer I per tal de conferir-li un cert caràcter d'antiguitat i de vigència legal, fos admesa com a norma de la Cúria judicial comtal i fos acceptada, al capdavall, com a text bàsic de la legislació catalana». Cal retenir d'aquest paràgraf la data proposada, vers l'any 1150, és a dir, immediatament posterior a les dues grans conquestes del comte: Tortosa (any 1148) i Lleida (any 1149). L'establiment de la data de la compilació té ací com a base el convenciment que no era possible de formular amb èxit la teoria del Principat abans de les grans conquestes que otorgaren a Ramon Berenguer IV el prestigi i l'autoritat necessària per imposar-la. En un altre lloc [6] vaig intentar de demostrar, no sé si amb gaire èxit, que les condicions necessàries per a la introducció i adopció de nous corrents jurídics ja es donaven en temps de Ramon Berenguer III (mort l'any 1131) i que els Usatges d'esperit més modern podien ésser de la tercera o quarta dècada del segle més aviat que de la cinquena. Observava també que la terminologia jurídica de les sentències de vers

4. MOR, Carlo Guido: *En torno de la formación del texto de los «Usatici Barchinonae»*, «Anuario de Historia del Derecho Español», 1958, pàgs. 413-459; és una reelaboració de dos estudis redactats l'any 1939.

5. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d': *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya* (traducció de X. Fort i R. Pinyol), Barcelona, Edicions 62, 1972, p. 65. La versió castellana (publicada en el volum XIV de la *Historia de España*, Madrid, Espasa Calpe), és de 1966.

6. BASTARDAS I PARERA, Joan: *Sobre la problemàtica dels Usatges de Barcelona* (Discurs de recepció a la Reial Acadèmia de Bones Lletres), Barcelona, 1977, pàgs. 37-44 i 48.

1150 era sensiblement més moderna que l'emprada en els Usatges considerats de redacció més recent. No crec que hi hagi res en la compilació que suposi que hagi estat escrita necessàriament després de les grans conquestes de Ramon Berenguer IV al sud dels Pirineus.

Però tot això no ens diu absolutament res respecte a la data de la compilació. Són poques les dades objectives que ens permetin de determinar amb una certa precisió quan fou escrit el text dels Usatges que els manuscrits conservats ens transmeten. Hi ha en primer lloc el judici celebrat cap a l'any 1151 entre Ramon Berenguer IV i Galceran de Sales [7] en què es fa constar que s'apliquen els Usatges amb les fórmules «*sicut in lege usuaria continetur*» i «*secundum legem usuariam*». Cal remarcar aquí l'ús del singular *lex*. Dins el judici hi ha allusions, algunes molt clares, als usatges 34 (capítol 30), 66 (capítols 61-62), 69 (capítol 65), 73 (capítol 68), 93 (capítol 73) i 104 (capítol 79), que pertanyen a nuclis diferents; els nuclis a què pertanyen els usatges 66, 69 i 73 són els d'esperit més modern. Sembla clar que els jutges de la cúria que dictaren aquesta sentència aplicaren la nostra compilació.[8] Naturalment és possible, però no gaire versemblant, que, per dir-ho gràficament, l'estrenessin.

Cal citar també el conveni entre el normand Robert i Bernat de Tort, arquebisbe de Tarragona, del gener de 1148, en el qual s'estipula com els jutges establerts per Robert havien de jutjar els afers de la ciutat de Tarragona:[9] *Iudicabunt supradicti iudices negotia ciuitatis secundum leges et consuetudines Barchinonensis curie*. La frase suposa que la cúria de Barcelona aplicava un text legal de caràcter públic, però no suposa necessàriament que al·ludeixi a la nostra compilació. Ara, la quasi contigüitat cronològica entre els dos documents fa pensar que les *leges et consuetudines Barchinonensis curie* del conveni de 1148 coincidien amb la *lex usuaria* de la sentència de vers 1151.

Hem de considerar, doncs, que la data de vers 1150 proposada per Abadal és més aviat un terme *ante quem*. Això és tot el que estrictament podem dir sobre la data. Ara, si la compilació és anterior a 1150, no sembla que pugui ésser gaire anterior, car

7. ACA, pergamins de Ramon Berenguer IV, núm. 12 s. d., publicat per MIQUEL ROSSELL, F.: *Liber Feudorum Maior*, Barcelona, 1945-47, vol. II, doc. 511, pàg. 24.

8. Vegeu BASTARDAS, J.: *estudi citat*, pàg. 41 i ss.

9. FONT I RIUS, J. M.: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Barcelona 1969, I, 1, doc. 66, p. 108.

l'existència d'un codi legal estructurat hauria hagut de reflectir-se molt aviat en la documentació coetània. Aquest és l'únic motiu per considerar que la nostra compilació fou elaborada dins la cinquena dècada del segle XII i no més enllà. No veig que les raons internes adduïdes per Abadal siguin convincents.

Caràcter oficial de la compilació

Hem vist en l'anterior paràgraf que els jutges a mitjan segle XII consideraven la compilació com una llei, la *lex usuaria*. Ara és ben difícil de determinar si la compilació tingué des del seu origen una sanció oficial o si més aviat va néixer com un aplec de disposicions d'iniciativa privada o semiprivada per part d'algun jutge. La incoherència formal que presenta el text sembla postular aquest darrer origen, però en aquest cas la Cúria judicial de Barcelona es va fer seva, sens dubte molt aviat, la compilació.

L'arquetip

Dèiem més amunt que els Usatges són no solament un codi sinó també un còdex concret del qual procedeixen, directament o indirectament, tots els manuscrits conservats. L'existència d'un arquetip d'aquesta naturalesa per a una obra determinada no és sempre una cosa òbvia, i no ho és especialment tractant-se de literatura jurídica. En principi, hom no pot descartar la possibilitat que hi hagués hagut diversos intents de compilació fets amb criteris més o menys semblants, i que cada una d'aquestes compilacions hagués tingut tradicions manuscrites més o menys independents, o més o menys contaminades entre elles. Tampoc no fóra inversemblant que haguessin existit recensions successives del codi i que els manuscrits no descansessin tots ells en la mateixa. Les coses, però, no es presenten així. Ens trobem davant d'una redacció única i d'un únic arquetip. En efecte, els capítols comuns a tots els manuscrits, és a dir, els capítols no adventicis, presenten un text uniforme, fins i tot en aquells llocs de redacció més torturada. Certs errors comuns a alguns manuscrits han de remuntar-se a l'arquetip. El més espectacular és *avagant* per *averamentum*, en el capítol 89 (usatge 112). Res no té d'estrany que l'arquetip contingués mots d'escriptura equívoca o fins i tot veritables errors de còpia, car es tracta d'un aplec de textos preexistents. La divisió en capítols és també força uniforme si la considerem en el seu conjunt. Finalment l'existència, com a hipòtesi de treball, d'un còdex de caràcter oficial repetidament copiat permet d'explicar l'alteració del primitiu ordre de capítols

que presenta una gran part dels manuscrits, i també l'origen de certs textos adventicis com a notes escrites al marge en el mateix arquetip. Com veurem tot seguit la tradició manuscrita dels Usatges és de tal naturalesa que el seu estudi pot permetre no solament de reconstruir el text, sinó també de donar algunes característiques materials del còdex: les dimensions dels folis, el lloc precís on començava determinat foli i algun altre detall.

El contingut originari del Codi

Ja fa molts anys que el professor Mor[10] en un estudi basat sobre quinze manuscrits va demostrar que tot allò que en la redacció oficial del segle XV segueix a l'usatge 138 *De intestatis*, no pertanyia al nucli primitiu. Els usatges que segueixen al 138, fins al 175 de la versió oficial del segle XV, constitueixen un apèndix que no figura en molts còdexs, i en d'altres no presenta una regularitat, ni en el nombre ni en l'ordre dels capítols. Encara més, en el còdex de París lat. 4792 *(P)*, el més antic dels que contenen els Usatges, dels darrers del segle XII, després de l'usatge 140 (els usatges 139-140 reproduïts en el nostre apèndix D constitueixen una glossa manifesta) hi ha escrita la nota «*Hic expliciunt usatici a sepedicto comite instituti*». Aquesta era una conclusió que en realitat des de feia temps s'imposava per ella mateixa.[11] L'altra conclusió definitiva de Mor és que tampoc el grup d'usatges 85-90 (reproduïts en el nostre apèndix B), no figurava en el text primitiu. L'argumentació és senzilla: aquests capítols reprodueixen literalment o quasi literalment textos procedents de fonts no catalanes ben identificades; aquests usatges falten en molts còdexs que ignoren l'apèndix i en d'altres formen part de l'apèndix. Els dos arguments considerats separadament potser no tenen prou força probatòria, però l'un constitueix la pedra de toc de l'altre. Aquesta conclusió és molt important perquè el còdex més antic, el *P*, presenta ja aquests usatges i els presenta precisament al mig del text de la compilació —si cal ésser més exactes una mica més enllà de la meitat del text. En el mateix lloc els presenten molts altres manuscrits, entre ells

10. MOR, C. G.: estudi citat a la nota 4.

11. FICKER, I.: *Ueber die Usatici Barchinonae und deren Zusammenhang mit den Exceptiones Legum Romanorum*, «Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung», II Ergänzungsband, Innsbruck, 1886, pp. 236 ss. Utilitzo la versió castellana de J. Rovira Ermengol, FICKER, J.: *Sobre los Usatges de Barcelona y sus afinidades con las Exceptiones Legum Romanorum*, Barcelona, Universidad de Barcelona, Facultad de Derecho, 1926, pàgs. 18-20. Segons Ficker deia i raonava, *«en todo caso está fuera de dudas que en el siglo XIV sólo se tenía por originaria la serie hasta us. 140»*.

el català de l'Escorial Z-III-14 del segle XIII o XIV,[12] i en el mateix lloc els dóna la redacció oficial. Mor pensava, segons sembla, que aquests usatges nasqueren com una interpolació en aquest lloc quan diu [13] fent referència al còdex de París: «Podría también ocurrir que nuestro manuscrito que nos presenta tales *usatges* reunidos en un capítulo único, representa precisamente la primera forma de tal inserción». Una cosa semblant es pot dir de l'usatge 82 (reproduït en el nostre apèndix B). Ja molt abans el professor E. Besta [14] havia presentat el conjunt dels usatges 82-90, com «una espècie de miscel·lània legal en la qual, llevat els capítols 83-84 que revelen amb probabilitat un origen català, tots els altres presenten elements originàriament estranys a Catalunya». Però de la mateixa manera que el caràcter adventici dels usatges 82 i 85-90 (apèndix B) queda confirmat per la tradició manuscrita, aquesta no ofereix cap element en contra del caràcter genuí dels usatges 83-84. També demostra Mor que l'usatge 63 —que no havia despertat sospites a ningú— no formava part del text primitiu del compilador (reproduït a l'apèndix A). La conclusió del professor Mor és que el primitiu text dels Usatges, tal com va deixar-lo el compilador, recollia solament 1-62, 64-81, 83-84, 91-138; no presentava, en canvi, els capítols 63, 82, 85-90 i tots els que segueixen el 138.

Això de cap manera no vol dir que l'estudi de la formació de l'apèndix del codi i la fixació del text dels usatges adventicis no sigui de gran interès.

L'ordre dels capítols dels Usatges

Hem vist que d'acord amb les conclusions de Mor, l'arquetip del codi contenia solament els següents usatges:

1-62, 64-81, 83-84, 91-138.

Ara, sens dubte, no és aquest l'ordre en què figuraven en l'arquetip, ni el que presenta la totalitat dels manuscrits. El manuscrit català de l'ACA que editem *(K)*, n'ofereix un altre, com es pot veure en el quadre adjunt comparatiu. Si prescindim de

12. *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, a cura de Josep Rovira i Ermengol (ENC 43-44), Barcelona, 1933.

13. MOR, C. G.: *estudi citat*, p. 448.

14. BESTA, E.: *Usatici ed usi curiali di Barcellona*, «Rendiconti dell' Instituto Lombardo di Scienze e Lettere», ser. II, vol. 58 (1925), pàgs. 637 ss. Utilitzo la versió catalana publicada a la «Revista Jurídica de Catalunya» (1925), pàgs. 499 ss. La cita que faig correspon a les planes 502-503.

ORDRE DELS USATGES EN ELS MANUSCRITS

ed. *V:*	1-172.
ms. *P:*	1-13, 15, 14, 16-62, 64-140, (+145-146, 148, 147, 149-152 + seixanta-vuit textos extrets de la *Lex Wisigothorum).*
ms. *K:*	1-13, 15, 14, 17-46, 48-62, 64-75, 91-95, 98-99, 102-103, 97, 104-105, 100-101, 106-138, 76-81, 83-84.
ms. *Q:*	[...] 4-9 [... ... ...] 30-41 [... ... ...] 66-75, 91-95, 98-99, 96-97, 102-105, 100-101, 106-133, 99, 134-138, 76-81, 83-84.
ms. *N:*	1-13, 15, 14, 17-62, 64, 63, 65-75, 91-95, 98-99, 102-103, 97, 104-112, 100-101, 113-118, 159, 119, 160, 120-133, 96, 134-138, 76-81, 83-84, 16, 161-163, 87b, 166, 82, 85-90, 145-146, 148, 147, 149-151, 139-140 i altres deu textos més, propis d'aquest manuscrit.
ms. *H:*	1-13, 15, 14, 17, 16, 18-41, [79-81, 83, 85-86, 82, 87-90, 145, 146, 148, 147, 149-151, 84, 152], 41-62, 64, 63, 65-75, 91-95, 98-99, 102-103, 97, 104-105, 100-101, 106-133, 96, 63, 134-138, 76-78, 139-140, 167-169, 144.

petites alteracions i d'algunes omissions, l'ordre dels capítols en el manuscrit *K* és, globalment, el següent:

1-62, 64-75, 91-138, 76-81, 83-84.

Aquest és també l'ordre global que presenta el manuscrit llatí de la Biblioteca Nacional de Madrid de final del segle XIII o principi del segle XIV *(N)* que conté tanmateix un llarg apèndix (vegeu el quadre adjunt). El manuscrit mutilat del Collegi d'Advocats (Vitr. II, 20. A 2119), del segle XV *(Q)*, que conté una traducció catalana sense interès com a tal, presenta també el mateix ordre.

El tret característic de l'ordre dels capítols que presenten aquests tres manuscrits el constitueix el fet que els usatges 76-81, 83-84 (capítols 118-123, 124-125) siguin els darrers, i sens dubte han d'ésser els darrers. En efecte, els usatges 80-81 (els capítols 122-123 de la nostra edició) constitueixen un epíleg o, si es vol, un doble epíleg. En el primer es fa una apassionada apologia de la Cúria de Barcelona dins l'estructura judicial: «Orat és i sense seny qui vol resistir o constrastar el saber i la ciència de la cúria on hi ha prínceps, bisbes, abats, comtes, vescomtes, comdors, vasvassors, filòsofs, savis i jutges». L'usatge següent, el 81 (capítol 123), més ponderat, acaba amb una disposició de tipus històric, és a dir, amb tots els temps en passat, molt adequada per concloure el codi sencer: «Tot allò que és possible de fer segons els usatges, establiren los damunt dits prínceps que fos jutgat segons els usatges i allà on no bastessin els usatges, que hom retornés a les lleis (gòtiques) i a l'arbitri del príncep i al judici d'ell o al de la cúria». Cal advertir que els dos capítols es miren els Usatges des de fora i en fan unes consideracions jurídiques; l'últim paràgraf del darrer no és, insistim, pròpiament una disposició: dóna més aviat notícia d'una disposició. La identificació dels usatges 80-81 (capítols 122-123) com un epíleg explica també una altra cosa: el perquè de la inserció tan llarga constituïda pels usatges adventicis 82, 85-90 (apèndix B). Tot fa pensar que no es tracta d'una interpolació pròpiament dita sinó d'un apèndix unit a l'epíleg, escrit aprofitant els folis en blanc que solen restar en els còdexs al final del text.[15] En canvi, els usatges 83-84 (capítols 124-125) constitueixen més aviat una addenda escrita en l'arquetip per la mateixa mà de l'escrivent del còdex. Veritablement, si hi ha algun usatge, la font del qual per la llengua s'hagi de remuntar al segle XI, aquest és l'usatge 84 (capítol 125) que conté un terme tan arcaic i tan poc llatí —i tan enigmàtic— com és el mot *es*, això és, 'impediment legal'.

Que l'ordre que presenten els manuscrits *K*, *Q* i *N* és l'originari ens ho mostra un altre fet: la soldadura que es produeix entre l'usatge 75 (capítol 70) i l'usatge 91 (capítol 71) sembla perfecta. Desapareix la violenta solució de continuïtat temàtica que existia entre l'usatge 75 (capítol 70) i l'usatge 76 (capítol 118). La soldadura que es produeix entre l'usatge 138 (capítol 117) i el

15. La sospita de E. Besta (*l.c.*) que el capítol 81 podia haver fet de tanca d'una col·lecció anterior es fonamentava precisament en el caràcter miscel·lani dels capítols 82-90.

76 (capítol 118) és també bona. El codi adquireix així una coherència més gran.

Resta solament explicar perquè la major part dels manuscrits presenten l'ordre alterat. Heus ací la meva teoria:[16] en l'arquetip dels Usatges l'últim plec que contenia els usatges 76-90 —és a dir, els darrers usatges 76-79 (capítols 118-121), l'epíleg, usatges 80-81 (capítols 122-123), una addenda antiga, usatges 83-84 (capítols 124-125), un apèndix, escrit per una altra mà, usatges 85-90 i un text marginal o a peu de plana, usatge 82 (apèndix B)— es va despendre i va anar a parar entre el foli que acabava amb les darreres paraules de l'usatge 75 (capítol 70) i el foli que començava amb les paraules de l'usatge 91 (capítol 71).

L'explicació esdevé molt més senzilla si prenem com a base el text de la nostra edició. El darrer plec de l'arquetip començava amb el nostre capítol 118 i contenia els capítols següents fins al darrer, el 125, i encara uns folis en blanc que una mà diferent de l'escrivent del còdex havia omplenat amb textos legals de diversa procedència (apèndix B). Aquest plec es va despendre i va anar a parar entre el foli que acabava amb el nostre capítol 70 i el que començava amb el 71. En aquest estat el còdex fou copiat diverses vegades. Alguns escrivents, però, no reproduïen els textos adventicis, perquè era evident que havien estat afegits per una altra mà. Així per una part s'altera l'ordre originari dels capítols i per l'altra s'incorporaren a la meitat del codi uns textos aliens a la redacció originària (són els usatges 82, 85-90 del nostre apèndix B).

Confirma aquesta teoria, segons la qual l'ordre dels usatges va ésser alterat a causa d'un accident sofert per l'arquetip, l'ordre dels capítols que presenta el manuscrit llatí de l'Acadèmia de la Història *(H)*, de finals del segle XIII aparentment molt revolt (vegeu quadre de la pàg. 16). Prescindint ara d'algunes alteracions, l'ordre és globalment el següent:

1-41 [79-81, 83; 85-86, 82, 87-90, 145-151, 84, 152] 41-75, 91-138, 76-78, 139-140, 167-169, 144.

Aquest ordre solament en aparença és anàrquic. Si colloquem allò que és posat entre claudàtors, a continuació del capítol 78 l'ordre és del tot semblant al dels altres tres manuscrits que hem vist *(K, Q* i *N)*. El manuscrit sembla procedir de la darrera còpia

16. Explico aquesta teoria amb més detalls en l'estudi citat, pàgs. 15-28.

feta sobre l'arquetip, quan aquest estava ja molt deteriorat. El plec que s'havia després el trobem partit en dos: el primer foli, que conté els usatges 76-78 (capítols 118-120) el trobem en el seu lloc d'origen, però la resta del plec que contenia els darrers capítols dels Usatges, l'apèndix 82, 85-90 (apèndix B) i encara un altre format pels usatges adventicis 145-151 (apèndix C), va anar a parar entre el foli que acabava amb les primeres paraules de l'usatge 41 (capítol 38) i el foli següent.

Podem conjecturar que l'escrivent del còdex —del qual procedeix *H*— va procedir aproximadament de la següent manera: en arribar al final del verso del foli que acabava amb els mots inicials de l'usatge 41 (capítol 38) es trobà amb uns folis solts; acabà de copiar l'usatge 41 i es posà a copiar el contingut dels folis solts. Quan va arribar al final del 83 (capítol 124), en lloc de continuar copiant el 84 (capítol 125), preferí de copiar primer els altres textos que veia escrits per una altra mà més recent i amb lletra més menuda, atapeïda i sense respectar els marges, per tal que l'usatge 84 continués essent el darrer. Després volgué encara incloure la nota que havia vist al marge de l'usatge 30, és a dir, l'usatge 152 *Castrum* (reproduït en el nostre apèndix C) que explica l'etimologia del mot *castrum* d'acord amb Isidor. Finalment, continuà la seva tasca en el foli que s'iniciava amb els darrers mots de l'usatge 41 (capítol 38). No es va recordar que ja havia copiat aquest usatge i el tornà a copiar tot sencer. La repetició de l'usatge 41 (capítol 38) és la clau d'aquesta interpretació i ens fa veure que el lloc que ocupen els usatges que he posat entre parèntesi és producte d'un accident. Si colloquem aquests usatges (del 79 al 152) després del 78, l'ordre que s'estableix és pràcticament el mateix que el dels altres tres manuscrits, és a dir l'originari.[17]

Sobre el caràcter originari de certs Usatges

L'examen conjunt dels manuscrits que ofereixen l'ordre primitiu dels capítols suscita un altre problema, el del caràcter originari de certs usatges. En el manuscrit *K* manca l'usatge 14 (capítol 13); l'absència d'aquest usatge s'explica bé com error del

17. El manuscrit *H* no és l'únic que presenta alteracions profundes en l'ordre dels capítols dels Usatges per desplaçament de folis: en el manuscrit Paris. lat. 4249, escrit a mitjan segle XIV, l'ordre dels capítols a partir de l'usatge 75 forma un autèntic trencaclosques de reconstrucció difícil, però que sembla també confirmar la nostra teoria. El còdex, altrament, ofereix lliçons notables i està net de petites interpolacions.

copista per *homoioteleuton* o salt d'ulls. Però manca també el 16 *Captus a curia* (el text llatí del qual donem en l'apèndix A) que en el manuscrit *N* inicia el grup d'usatges adventicis al final del còdex i en el manuscrit *H* segueix l'usatge 17 (capítol 14). Això sembla suggerir que es tracta d'un text escrit a peu de plana o al marge del foli que contenia l'usatge 15 *Capcio uero* (capítol 12). En el manuscrit *K* manca també l'usatge 96 (que també donem en el nostre apèndix A); en el manuscrit *N* el 96 segueix el 133 *Denique* (capítol 112); aquest és també el lloc que ocupa en el manuscrit *H*, però junt amb el 63, adventici; en el manuscrit *Q* figura encara en un altre lloc (després de l'usatge 99). L'usatge 97 (capítol 78) va després del 103 en el manuscrit *K*, *N* i *H*, però en *Q* junt amb el 96 segueix l'usatge 99 (capítol 75). Finalment els usatges 100-101 (capítols 81-82) segueixen el 105 (capítol 80) en el manuscrit *K*, *H* i *Q*, però en el manuscrit *N* van després del 112. En canvi, en el manuscrit *P* tots aquests capítols figuren en el lloc que correspon segons l'enumeració tradicional. El fet que els manuscrits presentin alguns usatges ara en un lloc ara en un altre pot ésser indici del caràcter adventici d'aquests usatges respecte al text originari del codi.

Conclusions respecte al contingut de l'arquetip i a l'ordre originari dels capítols

Del que hem dit podem extreure les següents conclusions: l'arquetip en el seu origen contenia d'una manera global els usatges següents i amb aquest ordre d'acord amb l'enumeració tradicional: 1-75, 91-138, 76-81 més un petit apèndix format pels capítols 83-84. D'aquest contingut cal sostreure alguns capítols: amb tota seguretat l'usatge 63, molt probablement els usatges 16, que sembla procedir d'un text escrit al marge o a peu de plana, i el 96 (el text llatí dels quals editem en el nostre apèndix A). Potser tampoc no figuraven dintre el text originari de l'arquetip els usatges 97 (capítol 78) i els usatges 100 i 101 (capítols 81-82), que editem en el lloc que els presenta el manuscrit *K*.

Alguns trets formals de l'arquetip

També ens és permès de reconstruir alguns trets formals de l'arquetip. Si l'anàlisi que hem fet del manuscrit *H* és correcta, podem afirmar que a l'arquetip els usatges 76-78 (capítols 118-120) ocupaven exactament un foli, recto i verso; era, doncs, un còdex de format petit, però no tant com el París lat. 4792, del

segle XII, que fa 130 × 185 mm. En un còdex de dimensions reduïdes, no és estrany que sovint coincideixin principi de foli i principi de capítol. Com *P*, *K* i *H*, era escrit en línia tirada. Solament caplletres indicaven el començament dels capítols, que no eren encapçalats per rúbriques o títols. Els manuscrits dels Usatges són força coincidents en la divisió en capítols, que en línies generals devia ésser la que presentava l'arquetip.

La formació de l'apèndix

L'estudi sobre la formació de l'apèndix presenta també un gran interès per a la història posterior del Codi. No és aquest el nostre objectiu, però podem dir-ne alguna cosa. Un gran nombre d'usatges adventicis foren escrits per mans diverses en el mateix arquetip. Els usatges 82, 85-90 (reunits en el nostre apèndix B) representen un apèndix antic i els usatges 145-150 (apèndix C) un de més recent, però ambdós foren incorporats al final de l'arquetip aprofitant els folis en blanc. Això és el que sembla deduir-se del manuscrit *H* i també del manuscrit *N*. D'aquest darrer manuscrit se'n desprèn que els usatges 159-160 nasqueren com a complement de l'usatge 119 (capítol 96), car no són sinó reproducció literal dels textos de la *Lex Wisigothorum* al·ludits en aquest usatge 119. L'usatge 152 *Castrum* (apèndix C), que, com hem dit, explica l'etimologia del mot *castrum* segons Isidor, es troba incorporat al final de l'usatge 30 (capítol 26) en el manuscrit *Q*. Nasqué, doncs, com a glossa marginal a l'usatge 30 (capítol 26). Un origen semblant tenen probablement els usatges 139-140 (apèndix D) que reprodueixen textos de les etimologies isidorianes. Els usatges 161-163 i 166 que figuren en el manuscrit *N*, i els usatges 167-169 que figuren en el manuscrit *H*, reprodueixen textos de la *Lex* i nasqueren, sens dubte, a peu de plana o al marge com a complement d'usatges concrets que no és sempre fàcil de determinar. Veiem, doncs, que els copistes reprodueixen al final del text allò que havien vist escrit al marge o al peu de plana en els folis anteriors. Però en l'apèndix dels Usatges, entre els usatges 139 i 178 de la versió oficial, hi ha també moltes altres coses sense cap mena de relació amb l'arquetip.

III. LA VERSIÓ CATALANA DEL MANUSCRIT *K*

Com dèiem al començament d'aquesta introducció, el primer objectiu d'aquest volum és la publicació de la traducció catalana dels usatges continguda en el manuscrit *K:* aquest manuscrit és el més antic que ofereix el codi dels Usatges en l'ordre originari i el seu contingut sembla molt pròxim al que presentava l'arquetip. Es conserva a Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó (Cancelleria: papers a incorporar, Legislació. Caixa 1, núm. 1). Paper. Segona meitat del segle XIII. Dotze folis de 185 × 275 mm. Escrit a línia tirada (de 150 a 160 mm.). Les planes contenen de 21 a 27 línies, però la major part són de 24 i 25 línies. Els folis, numerats per una mà moderna del 26 al 37, devien formar en altre temps part d'un còdex miscellani. Malmès el còdex, una mà benemèrita va voler conservar els folis que contenien els usatges. Escrit en lletra clara però poc acurada, el manuscrit molt deteriorat té un aspecte molt pobre, que la mateixa restauració que el va salvar contribueix a fer més patent. Manquen les caplletres dels capítols, però l'escrivent indica al marge la inicial corresponent, sovint no llegible. No conté ni *incipit* ni *explicit*. Cal advertir que el text dels usatges acaba al final de plana de l'últim foli verso. Teòricament, els usatges podien continuar en el foli següent perdut, però cal pensar que la mà que va voler salvar els folis que contenien aquesta traducció, els va salvar tots. Els usatges no són numerats ni porten cap epígraf. Solament els blancs destinats a les caplletres indiquen la separació entre capítol i capítol.

L'escrivent del manuscrit no és l'autor de la traducció. Fa uns salts d'ulls per *homoioteleuton* de gran extensió i altres faltes pròpies d'un copista. La traducció és, doncs, més antiga que el manuscrit. La llengua és la pròpia del segle XIII. No voldria jo aquí improvisar un comentari lingüístic que tingués per objec-

te l'establiment d'una data de la traducció de la qual el manuscrit *K* no és més que una còpia, però voldria cridar l'atenció sobre alguns trets que em semblen reveladors d'un notable arcaisme: així les grafies *homeii* (p. ex., cap. 1,11), *servii* (p. ex., cap. 29,5), i *juii* (p. ex., cap. 1,10); o la forma *vull* per *ull* (cap. 123, 7), de la qual hi ha exemples en la crònica de Jaume I. Pocs són els exemples de sonores en final de mot procedents de sordes intervocàliques sonoritzades: *sab* apareix en el cap. 29, l. 3 i 4. En alguns casos l'ensordiment ha d'atribuir-se al copista, com ens ho revela el fet que en el capítol 73, l. 18 en lloc de *dad és,* l'escrivent llegí i interpretà *dades,* tal com expliquem en la nota corresponent.

Aquest i altres trets semblen indicar que la traducció és més antiga que les altres traduccions catalanes conegudes: la continguda en el ms. de l'Escorial Z-III-14 (s. XIII-XIV), editada per J. Rovira i Ermengol,[18] i la del manuscrit del Museu Episcopal de Vic (s. XIII), editada per J. Gudiol.[19] La comparació de les tres traduccions, absolutament independents entre elles, podria fornir-nos algunes dades lingüístiques i culturals d'interès.

La traducció del manuscrit *K* és molt literal, però ben feta i ben intelligible, tot i que el traductor procura seguir l'ordre dels mots del text llatí. Tanmateix alguns passatges no han estat entesos i altres han estat deturpats pel copista.

El manuscrit *K* presenta encara una altra particularitat força notable: està puntuat mitjançant l'ús del punt, del punt volat i del punt amb ratlla volada. La puntuació, com totes les medievals, marca les pauses rítmiques i no es basa en criteris gramaticals. Ens ha estat útil. Un estudi sobre els manuscrits catalans puntuats hauria de tenir en compte aquest manuscrit.

Per a l'establiment del text hem partit de la transcripció paleogràfica feta amb gran cura per Pere Puig i Ustrell. Els llocs conflictius han estat revisats amb gran insistència. Les primeres proves han estat corregides sobre fotocòpies del manuscrit. Hem respectat sempre la lliçó del manuscrit. Hem desenvolupat les abreviatures, tot restituint en cursiva les lletres englotides, però hem prescindit de la cursiva en la transcripció dels següents mots gramaticals: *de, per, que, qui, aquel, aquest.* Hem accentuat

18. Obra citada a la nota 12.
19. «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», I (1907), pàgs. 285-334.

i puntuat segons els criteris actuals i adoptat l'ús del guionet i de l'apòstrof de l'ortografia catalana moderna. El punt volat indica les elisions que avui no tenen representació gràfica. Hem separat els mots que semblen units en el manuscrit, segons els criteris actuals (però hem mantingut, tal com figura sempre en el manuscrit, l'expressió *és assaber*). Posem entre parèntesis curvilinis els fragments de text que conjecturem omesos per error material de l'escrivent i entre claudàtors els fragments que no ha estat possible de llegir. Els parèntesis angulars contenen les lletres o mots que sembla que cal suprimir. Tot ha estat molt castigat. Els errors en la transcripció o en la interpretació sembla que són els mínims. Tanmateix, cal dir que fins i tot en les darreres proves han estat introduïdes algunes modificacions. Tota aquesta tasca de correcció i interpretació ha estat a cura de Teresa Gràcia i Lluïsa de Nadal. Hem respectat la divisió de capítols que presenta el manuscrit, molt pròxima a la del manuscrit llatí *N* i no gaire diferent de l'oficial. Solament hem unit en un sol capítol (el número 1), els dos primers paràgrafs que cal llegir com un text seguit. Aquest primer capítol comprèn els usatges 1 i 2, però el punt de divisió no és coincident. També cal advertir aquí que a l'arquetip, contra allò que sembla raonable, no hi havia cap mena de separació entre el final del nostre capítol 3 i el començament del capítol 4, tal com expliquem en la nota corresponent.

Pel que fa a la filiació de *K*, el fet que reprodueixi l'ordre originari dels capítols i que no presenti textos adventicis fa pensar que la traducció fou elaborada sobre una còpia molt primerenca de l'arquetip, feta quan aquest encara no havia sofert l'accident que provocà el desplaçament del darrer plec, i la conseqüent alteració en l'ordre dels capítols i encara quan en els seus marges i en els darrers folis en blanc no havia adquirit textos addicionals. Això pot ésser ben bé així, però no necessàriament: una còpia tardana de l'arquetip pot reproduir l'ordre primitiu, car el plec després podia haver tornat al seu lloc o el copista podia haver advertit quin era l'ordre originari dels plecs. També l'absència o la presència de glosses i textos addicionals en determinat manuscrit pot ésser deguda al criteri del copista que reproduïa o no allò que, escrit per una altra mà, era evident que no formava part de la redacció primitiva. Ací cal advertir que el manuscrit *K* conté, si més no, dues glosses manifestes, una al final del capítol 18 (usatge 21), i una altra al final del capítol 42 (usatge 45).

Un problema més complex és el de la possible relació entre els manuscrits *K* i *N*. En les notes al text advertim que hi ha

certes coincidències que fan pensar en una relació de parentiu. Si és així, el manuscrit *N* i *K* procedirien d'una mateixa còpia de l'arquetip. Potser no és obstacle insuperable el fet que *N* contingui un llarg apèndix i alguns capítols inserits que manquen en el manuscrit *K*. El manuscrit *N* podia haver-los adquirit per contaminació d'un altre manuscrit. Més difícil és d'explicar el perquè els usatges 100 i 101 (capítols 81-82) figuren en lloc diferent en els manuscrits *K* i *N*. Aquest és un dels molts problemes que per ara cal deixar pendents.

Més amunt hem fet algunes allusions al manuscrit *Q*. La traducció catalana que conté sembla feta sobre un text llatí molt semblant al que tenia el traductor de *K*, almenys pel que fa al nombre i a l'ordre dels capítols. En dono ara una breu descripció.

Q = Traducció catalana. Collegi d'Advocats de Barcelona (vitr. II 20, 20.A.2119). Paper. Segle XV. Tinta esgrogueïda. Lletra poc acurada, però clara. La traducció, independent de les conegudes, és dolentíssima i sovint no fa sentit. El manuscrit comença amb aquesta traducció; manquen els folis 1, 3-4-5, 8-9-10. L'ordre dels usatges és essencialment el mateix que ofereix el *K;* contràriament a allò que passa en el manuscrit *K*, en aquest manuscrit el darrer usatge, el 84 (cap. 125), acaba sobre la meitat del foli verso; queda en blanc tota la resta del foli i encara tot un altre. Solament és útil per a l'establiment de l'ordre originari dels capítols.

IV. L'ESTABLIMENT DEL TEXT LLATÍ

En el paràgraf inicial d'aquesta introducció hem dit que el text llatí dels Usatges que donem i l'aparat crític que l'acompanya no constitueixen pròpiament una edició crítica, sinó més aviat una aproximació a una edició crítica o, si es vol, un treball previ. Hem collacionat tres manuscrits que, sens dubte, procedeixen de l'arquetip a través de còpies independents, segons hem explicat en el paràgraf dedicat a l'ordre primitiu dels usatges. Hem collacionat també el text de l'edició d'Abadal i Valls i Taberner.

P = París. Bibliothèque Nationale, lat. 4792; pergamí; 52 folis, de format molt petit (130 × 185 mm.). Els usatges comencen al foli 3v amb una ben coneguda capllletra ornamentada. Escrit en lletra molt clara i per un bon calligraf, pot ésser datat, d'acord amb l'estudi que en fa el professor A. M. Mundó, vers l'any 1200, més aviat abans que després. És, doncs, el manuscrit més antic dels Usatges. Ha estat descrit per G. M. de Brocà[20] i C. G. Mor.[21] El text dels usatges va precedit d'una *capitulatio* o índex dels usatges (fol. 2v). Tant en la *capitulatio* com en el text, el codi es presenta dividit en tres llibres, tal com indiquem en la taula I (pàgina 41). Aquesta divisió en llibres sembla del tot arbitrària. L'ordre dels capítols és el que esdevindrà tradicional. Conté els usatges de l'1 al 140, però manca l'usatge 63. Al final de l'usatge 140 (foli 32r, lín. 3) hi ha l'*explicit* que ja hem reproduït.[22] Segueix un llarg apèndix descrit per Mor.[23]

El manuscrit deu procedir d'una còpia de l'arquetip, quan aquest havia sofert l'accident que provocà el desplaçament del darrer plec que contenia els darrers capítols dels usatges i un apèndix. Pertany, doncs, al grup de manuscrits que presenten alterats l'ordre dels usatges i que contenen l'apèndix format pels usatges 82, 85-90 adventicis (apèndix B). Hom esperava que aquest manuscrit fos de gran valor per a l'establiment del text. Desgraciadament són moltes les lliçons que no són admisibles. Sovint dóna *ad* en lloc de *aut*. La mateixa fantasia que es revela en la divisió del text del codi en tres llibres i en la divisió en capítols, es revela en algunes variants, així al capítol 58 (usatge 61) en lloc de *Castrum Felix* (Castelldefels), *P* dóna *Castrum Sancti Felicis*. L'antiguitat li confereix una indiscutible autoritat, però, quan és únic en donar una lliçó, cal malfiar-se'n.

H = Madrid. Academia de la Historia (signatura actual 9-9-7/2005). Paper. Final del segle XIII. Els usatges ocupen els vint primers folis. A partir del foli 9 les capllletres no foren traçades. Escrit a línia tirada. La separació entre capítol i capítol és molt manifesta. Epígrafs centrats. Alguns capítols no en tenen. Escriptura acurada i elegant, però sense pretensions. Fou editat per

20. *Els Usatges de Barcelona*, «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», V (1913-1914), pàgs. 371-374. Una reproducció fotogràfica de la capllletra inicial figura en la pàg. 372.

21. *Estudi citat*, pàgs. 444-450.

22. A la pàg. 14.

23. *Estudi citat*, pàgs. 448-450.

A. Helfferich, l'any 1859 *(Entstehung und Geschichte des Wesgoten Rechts*, pp. 429-472). La nostra collació és independent. El va tenir en compte J. Ficker (1886). Com hem dit, l'ordre dels capítols demostra que la còpia de què procedeix *H* fou feta quan l'arquetip estava ja molt deteriorat.

N = Madrid. Biblioteca Nacional (ms. 12691; abans Ff. 134). Pergamí; relligadura de pergamí; s. XIII-XIV. Sense foliació. Còdex miscellani. Els Usatges comencen en el foli 12r amb la rúbrica del cap. 1: *Incipit sacramentum quod homines solebant facere antequam usatici essent.* La rúbrica del capítol 2 diu: *Incipit prologus de usaticis quomodo inuenti sunt. Explicit* al foli 32v: *Expliciunt usatici a sepedicto comite.* Escrit a doble columna de 26 línies. Caplletres, calderons i rúbriques. El text està en alguns folis completament emmarcat per comentaris que no foren transcrits a partir del foli 23v, usatge 112 (capítol 89). Hi ha també notes marginals entre les quals figura l'usatge 152 *Castrum* que és una glossa a l'usatge 30. Al peu del foli 12 r. i v. figura repetit l'usatge 141 *Solidus aureus*. El contingut del còdex fou descrit per M. Serrano y Sanz a *Cortes de los Antiguos Reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I: *Cortes de Cataluña*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, pàgs. 815-821.

El manuscrit presenta l'ordre originari dels capítols, però com dèiem a propòsit del ms. *K* això no significa que la còpia de la qual procedeix fos feta quan encara no s'havia després l'últim plec de l'arquetip: podia haver-se fet en qualsevol moment posterior, car el plec podia haver tornat al seu lloc primitiu o el copista podia haver advertit quin era l'ordre originari dels plecs. Certs indicis semblen abonar aquesta possibilitat; el fet que el manuscrit *N* presenti, no solament l'apèndix format pels usatges 82, 85-90 (apèndix B), sinó també un altre de posterior que sembla procedir també de l'arquetip, el format pels usatges 145-151 (apèndix C); per altra banda la presència, envoltant l'usatge 119 (cap. 96), dels usatges 159 i 160, que no són sinó reproducció literal dels textos de la *Lex Wisigothorum* alludits en aquest capítol 119, fa pensar que la còpia de què procedeix el manuscrit *N* fou feta quan a l'arquetip havien estat ja incorporats tots aquests textos. Però també és possible, i fins i tot més probable, que el manuscrit *N* adquirís tot allò que hi ha d'adventici d'un altre còdex. Hem parlat ja del possible parentiu entre *K* i *N*.

V = Amb aquesta sigla designem l'edició utilitzada comunament pels estudiosos: *Usatges de Barcelona, editats amb una in-*

troducció per Ramon d'Abadal i Vinyals i Ferran Valls i Taberner, Barcelona, 1913. Hem explicat al començament d'aquest pròleg les característiques d'aquesta edició. Reprodueix el text dels usatges segons el ms. *O*.

O = Ms. núm. 1 de la «Col·lecció de còdexs» de l'ACA, posterior a l'any 1412. També al començament d'aquesta introducció hem fet allusió a aquest còdex. Conté les *Constitucions de Catalunya* que donen els usatges barrejats amb les altres disposicions legals. El text dels usatges del ms. *O* és reproduït per *V*. En l'aparat crític solament apareix la sigla *O* quan l'edició *V* se'n separa, segons indiquen els seus editors.

Teòricament la collació de tres manuscrits procedents de l'arquetip per tres camins independents un de l'altre, com és el cas dels manuscrits *P*, *H* i *N*, hauria de permetre la reconstrucció del text que oferia l'arquetip: la coincidència de dos dels manuscrits hauria de donar la bona lliçó, especialment en aquells casos en què no és fàcil d'explicar com poden coincidir dos escrivents en un mateix error o com poden haver-se produït contaminacions. Podem afirmar que la coincidència de *P* i *N* dóna la bona lliçó en quasi la totalitat dels casos. Potser és menys segura la coincidència entre *P* i *H* o bé entre *N* i *H*. També tenen força les lliçons de *V* si coincideixen amb un dels altres tres manuscrits, quan aquests discrepen entre ells. Mai, però, no hem procedit automàticament. Hem consignat totes les variants, fins i tot les purament ortogràfiques i aquelles que procedeixen d'evidents distraccions del copista, perquè hem cregut que això podia ajudar a la realització d'una edició crítica pròpiament dita. Pel que fa a les variants ortogràfiques hem preferit sempre les lliçons de *P*, el manuscrit més pròxim en el temps a l'arquetip. En l'aparat crític hem procurat ser molt explícits, de manera que el lector pugui saber què és allò que es llegeix en cadascun dels manuscrits, formar-se un judici i introduir en el text la lliçó que consideri bona. En cada una de les notes crítiques la primera lliçó coincideix amb la del text i les altres tenen una correspondència estricta amb la primera. Com en el text eatalà, posem entre parèntesis angulars allò que sembla que cal suprimir.

El resultat de tot aquest treball sobre el text llatí sembla prou satisfactori. Una edició crítica amb una base manuscrita més àmplia demostrarà no solament que en tal lloc cal llegir *eorum* en lloc de *illorum*, o bé *eum inde* en lloc de *inde eum* i coses per l'estil, sinó que segurament podrà resoldre alguns punts conflictius, com és ara el final del capítol 62 (us. 66) o el final del capítol 123 (us. 81). És possible que encara es pro-

ducixin més sorpreses. Amb raó se'ns pot retreure que no haguem tingut en compte altres manuscrits i edicions. Això no és ben bé així, però hem volgut que a l'aparat crític no figurin les variants d'altres manuscrits que els collacionats per nosaltres en tota la seva extensió. Altrament ens havíem fixat uns límits en el temps. Solament ens sap greu no haver pogut collacionar el manuscrit llatí del Col·legi d'Advocats de Barcelona (vitr. I 92, A.2301), del segle XIV que sembla molt net de petites interpol·lacions com les que hem observat al final del capítol 18 (us. 21) i del capítol 42 (us. 45). També presenta especial interès el manuscrit de la Biblioteca Nacional de París, lat. 4249 (primera meitat del segle XIV).[24] Hem dit més amunt que l'edició del text llatí dels Usatges estava en funció del text català de *K*. Però el text català no ha condicionat el text llatí més que qualsevol altre manuscrit, pel que fa a la variant escollida com a bona. En canvi, quant a la divisió en capítols, el fet de presentar a doble pàgina ambdós textos ens ha obligat a reproduir la divisió del ms. *K*. Així hem respectat la divisió entre el cap. 3 i 4, lògica, però que no era la de l'arquetip. Altrament, la divisió en capítols del manuscrit *K* és tan bona com la que pugui presentar qualsevol altre manuscrit i força coincident amb la tradicional.

Donem en l'apèndix A el text llatí dels usatges 16 i 96, que semblen adventicis, junt amb el de l'usatge 63, sens dubte adventici. Donem els usatges 97 (capítol 78) i 100-101 (capítols 81-82), que no sabem si realment formaven part del text originari o si havien estat escrits al marge de l'arquetip, en el lloc que els presenta el manuscrit català *K*. En l'apèndix B reproduïm el text dels usatges 82, 85-90; en el C, el dels usatges 145-152 i en el D, el dels usatges 139-140, tots ells adventicis, però que, segons que sembla, foren escrits en l'arquetip.

La collaboració de Teresa Gràcia i Lluïsa de Nadal ha estat decisiva. Es pot dir que tot, excepte la redacció d'aquesta introducció, ha anat al seu càrrec. També cal dir que hem comptat amb una primera collació dels tres manuscrits feta per Maria Rosa Marquina Abos i Lucila Villanueva Izquierdo (Memòries de Llicenciatura, 1975).

Ens ha estat també molt útil disposar d'una concordança verbal sobre el text de la Vulgata feta per LASLA (Laboratoire d'Analyse Statistique des Langues Anciennes) de Liège, sota la direcció del professor L. Delatte, i establerta per un equip de filò-

24. Vegeu nota 17.

legs (Teresa Gràcia, Mercè Otero, Pere Quetglas i Anna Sales) gràcies a un ajut de la Universitat de Barcelona. L'Institut de Filologia de la Institució Milà i Fontanals (CSIC) ens ha proporcionat la infrastructura necessària.

V. LA FORMACIÓ DEL CODI I LA RECONSTRUCCIÓ DE LES SEVES FONTS

Amb l'establiment del contingut de l'arquetip dels usatges, de l'ordre dels capítols originari i del mateix text, solament una petita part dels problemes plantejats entorn dels Usatges podrà ésser considerada com a resolta. La problemàtica dels Usatges és molt més àmplia i, encara que no sigui aquest el nostre objectiu immediat, cal fer-ne aquí una breu referència. A continuació exposarem alguns dels problemes relacionats amb la formació del Codi.

Les fonts immediates de la compilació

En un altre lloc[25] vaig formular i sostenir la teoria segons la qual la compilació que tenim i llegim és, per dir-ho amb pocs mots, una compilació de compilacions: això significa que el compilador treballava no solament sobre fonts legislatives, sinó també, i sobretot, sobre textos ja prèviament elaborats i codificats. Aquesta teoria té la seva base en l'anàlisi del doble pròleg que presenten els Usatges i també en l'estudi estilístic de determinats capítols. Els dos pròlegs dels Usatges (capítol 1 i 2), que cal distingir del preàmbul constituït pel capítol 3, contemplen els Usatges des de fora. No són ni pretenen ésser obra legislativa. El primer capítol és, en realitat, una notícia històrica que no ens porta enlloc ni té una finalitat clara. Més que explicar-nos quina era la situació jurídica abans que fossin promulgats els Usatges, sembla que la seva finalitat era la de transmetre una fórmula de jurament. Si es pot considerar com una notícia històrica, és certament una notícia històrica inconclusa, que potser tenia algun sentit dins un context més ampli. El capítol segon, que ignora el primer, és un veritable pròleg. Tot està ben estructurat, el

25. *Estudi citat*, pàgs. 28-37.

contingut i la forma gramatical. Amb poques paraules diu tot el que cal dir a fi de justificar els Usatges davant el prestigi jurídic de la *Lex;* la seva argumentació és clara: els Usatges són necessaris i són legals. Alguns manuscrits fan patent això tot encapçalant aquest capítol segon amb rúbriques com *Incipit prologus* o *Aixi comence lo pròlech.* Ara, l'autor d'aquest capítol segon no pot esser el mateix del primer, ni pot ésser tampoc l'autor de la compilació tal com la tenim i llegim. Si el compilador hagués redactat el segon capítol, el veritable pròleg, no hauria de cap de les maneres malmès la seva pròpia obra, tan reeixida, posant-li al davant una notícia històrica sense substància. Tampoc no és gaire versemblant que el compilador fos l'autor del capítol 1, que no va enlloc ni té una finalitat clara. La dificultat desapareix, si partim de la hipòtesi que el compilador disposava de dues compilacions prèvies, cada una amb el seu pròleg: el compilador es limità a juxtaposar els pròlegs respectius. Una conclusió semblant es pot treure de l'anàlisi del doble epíleg constituït pels capítols 122 i 123 (us. 80 i 81). Es compon de dos textos independents i, com en els pròlegs, els Usatges hi són contemplats des de fora. El primer epíleg és una apassionada apologia de la Cúria judicial del comte. El segon és molt més ponderat, i justifica els Usatges per raons de necessitat de tipus econòmic i pels canvis produïts en la societat.

L'estudi de l'estructura i de certs trets estilístics porta també al convenciment que el compilador treballava sobre textos ja elaborats. Hi ha, en primer lloc, la sèrie formada pels nostres capítols 3-56 (us. 4-59), que presenta una gran coherència formal. Estilísticament aquests capítols són molt ben pastats, de manera que solament un examen minuciós ens permet de descobrir fonts diverses i allà on acaba un nucli legislatiu i en comença un altre. Hom diria que són obra d'un compilador que sap el seu ofici i que l'entén en el sentit que cal donar al Codi una coherència estilística tot i respectant l'esperit de les antigues lleis.

A partir del capítol 57 (us. 60), es produeix un canvi brusc de tema; acabades les lleis i costums judicials, comencen els capítols extrets de constitucions, especialment, però no exclusivament, de constitucions de pau i treva. Estilísticament hi ha de tot. El capítol 57 (us. 60) comença així: *omnes quippe naues Barchinonam uenientes uel inde recedentes ... sint in pace et tregua sub defensione principis Barchinonensis.* El canvi de tema contrasta amb l'ús de la partícula d'enllaç *quippe* que no enllaça res. Aquest *quippe* procedeix, sens dubte, de la font on devia encaixar bé. El capítol següent és introduït pels mots *Item statuerunt ut* d'una

manera sorprenent perquè des del preàmbul (cap. 3) no s'havia fet esment de l'acció dels legisladors. Aquest *Item statuerunt* pot procedir directament de la font legislativa, car els capítols de les constitucions de pau i treva, redactades, per dir-ho d'alguna manera, en forma d'acta, comencen sovint així o amb altres fórmules semblants, i el capítol 58 és certament un capítol de pau i treva. El capítol 60 (us. 64) —que forma una unitat de redacció amb els capítols 61 i 62— és l'únic que presenta un preàmbul de certa ambició: és el cèlebre *Quoniam per iniquum principem.* Però ofereix encara una altra novetat: fou redactat en primera persona del plural *(mandamus, precipimus, statuimus).* Solament el capítol que segueix aquest nucli, el 63 (us. 67), el nucli format pels capítols 69-70 (us. 74-75) i el capítol 96 (us. 119) són redactats en primera persona del plural (almenys són els únics en què la primera persona del plural ha deixat rastre). Tot això ens fa adonar que el compilador era, contra l'opinió més generalitzada, una persona extraordinàriament respectuosa amb les seves fonts; si les trosseja, ho fa per obtenir una coherència temàtica, però no el preocupa la coherència formal. La manca de coherència formal d'aquest grup de capítols contrasta amb l'observada en els capítols 3-56 primers. El caràcter bigarrat del codi —repetim, a partir del capítol 57— és una garantia de fidelitat.

Hi ha, però, una sèrie de capítols d'aquest segons grup que de cap manera poden procedir directament de fonts legislatives. Alguns capítols, en efecte, presenten encapçalaments de caràcter narratiu que sovint inclouen judicis de valor. Són els capítols 67 (us. 71) que comença així: *Per bonum usaticum et bene ab omnibus [hominibus] illorum auctorizatum statuerunt sepe dicti principes ut ...*; també el capítol 71 (us. 91): *Auctoritate et rogatu omnium illorum nobilium uirorum constituerunt ... ut omnes homines ... ad potestatem uenientes ... habuissent ... pacem et treguam et fuissent securi.* El caràcter narratiu i històric resta així subratllat per l'ús de les formes verbals en passat: *habuissent* en lloc de *habeant, fuissent* en lloc de *sint.* No és així que parlen les lleis. El capítol 103 (us. 124) —no mancat de certa fantasia— és ja descaradament una notícia històrica amb tots els temps en passat. Però aquesta tendència cap a un estil narratiu que inclou judicis de valor és especialment manifesta en el nucli format pels capítols 109-112 (us. 130-133). El darrer capítol d'aquest grup, el 112 (us. 133), que, com el 103, no és ni vol ésser altra cosa que una notícia històrica (verídica per cert), comença amb el mot *Denique* que ens dóna la clau de la procedència de tots aquests usatges. Hom no comença un capítol d'un reglament, d'unes nor-

mes o d'un text legal qualsevol amb un mot que vulgui dir «finalment», si aquest capítol no és el darrer. Aquest *Denique* marca el final d'un text. Aquest *Denique* de cap manera pot explicar-se com una iniciativa del compilador dels usatges tal com els llegim, perquè els usatges continuen; ha de procedir d'una de les seves fonts. La meva conclusió és que el compilador disposava de dues compilacions prèvies. Disposava, d'una part, d'una compilació de lleis i costums. Sobre aquesta compilació descansa el nucli format pels capítols 3-56, que, com hem dit, presenta una gran coherència interna i formal. Però disposava també d'una altra compilació, una compilació de constitucions, especialment de constitucions de pau i treva, que tenia una estructura narrativa. L'autor d'aquesta darrera compilació, que tenia fusta d'historiador, presentava la seva obra com a fruit de les seves recerques i emitia judicis de valor, sempre favorables, sobre l'activitat legislativa dels comtes i cercava motivacions; més que reproduir les disposicions legals explicava el seu contingut i les resumia.[26] Potser la seva obra era presentada com a complement de la primera compilació. És difícil de reconstruir aquesta segona compilació si no és molt parcialment. Com hem vist, el seu estil característic ha deixat una forta empremta en alguns capítols: els capítols 67 (us. 71), 71 (us. 91), 103 (us. 124), 109-112 (us. 130-133) i potser encara el capítol 118 (us. 76). Però d'altres, que no presenten una empremta tan profunda poden també procedir d'aquesta font. Si reconstruir aquesta compilació de constitucions és difícil, podem, no obstant, dir que acabava amb el nostre capítol 112 (us. 133) *Denique*. No em sembla tampoc massa aventurat conjecturar que començava amb el capítol 1 (us. 1-2) de la nostra compilació que, com hem dit, constitueix una notícia històrica. Sembla procedir també d'aquesta mateixa font el primer epíleg, el capítol 123 (usatge 80), tant vehement i panegíric.

La datació d'aquestes compilacions prèvies ha d'ésser força anterior a la compilació definitiva, potser dins la quarta o tercera dècada del segle XII. La nostra compilació és, doncs, el resultat d'un llarg procés de codificació. Si el nostre compilador disposava de dues compilacions prèvies, disposava també d'altres fonts. Procedeixen amb tota seguretat de textos pròpiament legislatius aquells usatges redactats en primera persona del plural: el nucli

26. Tot això fa pensar que potser no es tracta d'una compilació pròpiament dita destinada a ésser consultada pels jutges, sinó més aviat d'una espècie de *Gesta* del comte Ramon Berenguer I, que donava especial importància a l'activitat legislativa del comte.

format pels capítols 60-62 (us. 64-66) *Quoniam per iniquum principem;* el format pels capítols 69-70 (us. 74-75) —que conté una doble menció a l'or de València, cosa que permet de datar-lo a la primera dècada del segle XII— i també els capítols 63 (us. 67) i 96 (us. 119).

L'obra del compilador

Aquesta anàlisi formal ens permet també de dir alguna cosa sobre la manera d'actuar del compilador respecte a les seves fonts. El nostre compilador va mantenir l'estructura d'una primera compilació de lleis i costums judicials (capítols 3-56) que ja era un text quasi oficial i ben elaborat, bé que no es pot descartar que hi inserís altres disposicions. A continuació, quan va voler reunir i codificar les constitucions, trossejà les seves fonts per tal d'obtenir un ordre temàtic d'acord amb el seu esquema mental i va anar collocant cada fragment en el lloc que li esqueia o que creia que li esqueia. L'operació va portar-la a terme força mecànicament i el resultat fou la formació d'un codi formalment desconcertant. Ara, el caràcter bigarrat del codi i la seva mateixa incoherència formal demostren que el compilador era home respectuós amb les seves fonts (mantenia la primera persona del plural allà on la trobava, i els trets estilístics peculiars encara que fossin poc escaients dintre del codi), però també demostren que era home de poca empenta jurídica i potser sense gaires recursos retòrics fins a l'extrem de juxtaposar dos pròlegs sense preocupar-se d'establir entre ells cap mena d'illació.

El problema de l'autenticitat

Una qüestió especialment conflictiva és la de determinar fins a quin punt els Usatges reflecteixen les idees jurídiques del compilador i del seu temps, o, dit amb unes altres paraules, fins a quin punt han estat manipulades les fonts legislatives.

Ja hem fet una àmplia allusió a la teoria de Ramon d'Abadal segons la qual van ésser els juristes de Ramon Berenguer IV els que van crear la teoria del Principat, inserida en la compilació a base d'un treball doble: d'una banda, la readaptació de textos anteriors, i, de l'altra, la intercalació d'articles elaborats de nou. Assenyalava com a creats de nou els usatges 63, 64-66, 69 (els us. 64-66 corresponen als nostres capítols 60-62, que formen el nucli *Quoniam per iniquum principem;* el 69 és el capítol 65;

editem el 63 en apèndix) i els que clouen la compilació 80-81 (els nostres capítols 122-123). En canvi, els usatges 68, 71-75 i 91-95 (els nostres capítols 64, 67-70 i 71-73) provindrien d'un estatut que regulava els drets de *potestat*, adaptats a la teoria del Principat per l'autor o autors de la compilació cap al 1150. La finalitat d'aquesta operació fóra d'introduir a Catalunya els principis de sobirania monàrquica que estaven de moda als centres de cultura jurídica d'Itàlia i de Provença. La teoria, que hem reduït a un esquema massa simple, es basa en l'evident modernitat de les idees jurídiques que ofereixen els capítols assenyalats. Segons tot això la manipulació hauria estat extrema. Ara bé, aquesta manipulació extrema sembla incompatible amb allò que hem dit en els paràgrafs anteriors sobre les fonts del compilador i la seva manera de treballar, pròpia d'un home de poca empenta jurídica i sense gaires recursos retòrics, però respectuós envers les fonts. No sembla que el Codi contingui res que hagi estat creat amb la intenció deliberada i maliciosa d'introduir en els Usatges d'una manera subreptícia noves idees jurídiques. La modernitat de certs capítols s'explica, òbviament, perquè el Codi reprodueix fonts legislatives modernes, però tot fa pensar que les condicions necessàries per a la introducció i l'adopció dels nous corrents jurídics es donaven ja en temps de Ramon Berenguer III. Ja hem dit que el fet que els capítols 60-62, *Quoniam per iniquum principem*, contingui un preàmbul ben elaborat i sigui redactat en primera persona del plural, postula una font legislativa que el compilador va respectar íntegrament; una altra cosa és que aquest fet constitueixi una garantia d'autenticitat en el sentit que es tracti d'una constitució establerta i promulgada amb tots els requisits legals. Res no s'hi oposa tanmateix. I pel que fa a la data d'aquests capítols, la fraseologia i la terminologia jurídica els vinculen amb la documentació produïda en temps de Ramon Berenguer III (†1131) més aviat que amb la pròpia de mitjan segle XII.[27]

En els Usatges, però, s'observen altres classes de manipulacions. La més greu consisteix en l'atribució global del codi a Ramon Berenguer I. Ja l'autor de la primitiva compilació, que comprèn els capítols 3-56, havia caigut en aquest pecat. La cosa s'explica, en part, pel fet que la codificació s'obtenia mitjançant el procediment d'anar farcint i ampliant amb noves aportacions

27. En l'estudi citat (pàg. 48) vaig posar en relleu algunes coincidències estilístiques entre aquest capítol *Quoniam per iniquum principem* i la carta de donació de la ciutat de Tarragona, feta per Ramon Berenguer III a Oleguer, bisbe de Barcelona, l'any 1118 (ed. J. M. Font i Rius, *ob. cit.* I, 1, doc. 49, pàg. 82).

un text primitiu que anava encapçalat pel capítol 3 (usatge 4) que constitueix un preàmbul, segons sembla amb retocs,[28] on es fa constar els noms del comte Ramon Berenguer, d'Almodis i dels magnats i jutges que van instituir el nucli originari dels Usatges. Hi ha també un altre tipus de manipulació que afecta especialment aquests primers capítols: es tracta d'una manipulació que tendeix a suplir aquells casos que els textos originaris no preveien, a unificar criteris i a donar explicacions. Ja hem dit que la segona de les fonts, que el darrer compilador va trobar ja elaborada, tenia una tendència a l'estil narratiu. Aquesta manera d'actuar deixa, a vegades, un ampli camí a la fantasia, cosa que es fa especialment patent en el capítol 103 (usatge 124); es tracta, però, d'una fantasia panegírica força innocent.

Reconstrucció i datació de les fonts legislatives

L'objectiu últim dels estudis sobre els Usatges és el de reconstruir d'alguna manera les fonts legislatives del codi i datar-les. Però l'estat actual de la investigació no permet de dir, a través de criteris formals i objectius, que tal capítol procedeix d'una llei establerta en temps de Ramon Berenguer I, i tal altre, d'una constitució de Ramon Berenguer III, o que el de més enllà és una norma sorgida dins la Cúria judicial, o que és més aviat obra d'un dels compiladors. Tampoc no es pot assegurar que un determinat usatge pertanyi al mateix text legislatiu que un altre. És cert que tant en un sentit com en l'altre hi ha coses òbvies, però el marge que cal deixar a la simple conjectura és encara massa ampli.

Des de J. Ficker hom havia cregut que el grup format pels capítols 3-56 (usatge 4-59) reproduïa fidelment l'obra legislativa de Ramon Berenguer I. En realitat es tracta d'una primera compilació, on hi ha materials procedents d'una època posterior. Estudiant aquesta sèrie d'usatges el professor Pierre Bonnassie[29] ha arribat a la conclusió que solament set usatges poden ésser atribuïts d'una manera prou segura a l'activitat legislativa de Ramon Berenguer I i d'Almodis; són els següents: el 4 (la segona

28. SOBREQUÉS I VIDAL, S.: *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, 1961, pàgs. 78 i 108, assenyala alguns anacronismes en la relació dels magnats citats en aquest preàmbul. Potser s'han refós en una sola relació els noms dels magnats que assistiren a dues assemblees diferents.

29. BONNASSIE, Pierre: *La Catalogne du milieu du X a la fin du XI siècle*, Toulouse, 1975-1976, vol. II, pàg. 725 (vol. II, pàg. 174 de la traducció catalana de Carles Castellanos, Barcelona 1981).

part: *Ut qui interfecerit*, és el capítol 4,1); el 5 *(De vasvassore*, és el capítol 4,2); el 6 *(Si quis se miserit*, és el capítol 5); el 7 *(Aguait e encals*, és el capítol 6,1); el 13 *(Rusticus interfectus*, és el capítol 11); el 27 *(Batalia indicata*, és el capítol 23) i el 28 *(De omnibus namque*, és el capítol 24). Però per salvar l'usatge 27 (capítol 23) li cal suposar una interpolació allà on la versió oficial diu: CC *uncias auri que sunt* CCC *morabatini auri Valencie* i llegir: CC *uncias auri*. La interpolació, feta per tal d'obtenir unes equivalències monetàries, certament existeix, però no sembla que afecti el mot *Valencie*. Els manuscrits *P* i *H* diuen CC *uncias auri Valencie*, cosa que ens porta al temps de Ramon Berenguer III. El manuscrit *K* confirma aquesta lliçó, però *N* omiteix ací el mot *Valencie*. És possible que dins aquest mateix grup d'usatges es pugui atribuir alguna cosa més a Ramon Berenguer I. Però d'acord amb el professor Pierre Bonnassie tot fa pensar que el text primigeni era molt breu. El mateix nom d'«usatges», és a dir, «taxes o tarifes consuetudinàries (de les esmenes)», indica la temàtica bàsica de les lleis promulgades pel comte. Més enllà del capítol 56, especialment entre els capítols procedents de les constitucions, hi ha també alguns usatges que es basen en textos del temps de Ramon Berenguer I.[30] Altrament, moltes coses, en una part i en l'altra, fan referència a costums i pràctiques ben documentades a la segona meitat del segle XI.[31] Si hom no pot atribuir sinó una petita part dels usatges a Ramon Berenguer I, no sembla tampoc que en el codi hi hagi gran cosa del temps de Ramon Berenguer IV.

Considerats d'una manera global, els usatges devien respondre a la preocupació jurídica que, com se sap per altres fonts,[32] sentia la Cúria de Ramon Berenguer III i que segurament es va traduir en una intensa activitat legislativa. N'hi ha indicis vehements: el fet que la compilació que tenim suposi etapes prèvies de codificació, les mencions que es fan de l'or de València en capítols importants (69-70), redactats en primera persona i amb allusions al Príncep, i la vinculació estilística dels capítols d'esperit més modern amb la documentació del temps d'aquest comte. És ben possible que el procés de codificació s'hagués iniciat ja en el seu temps. Em sembla especialment significativa respecte a tot això una de les clàusules que figura en la carta de donació de la ciutat de Tarragona que Ramon Berenguer III féu a Oleguer,

30. Per exemple el capítol 93 (us. 116).

31. Un comentari històric i filològic de cada un dels capítols pot contribuir a posar en relació el codi amb la realitat de la vida social i jurídica dels segles XI i XII.

32. Les comento amb cert deteniment a l'estudi citat, pàgs. 39-40.

bisbe de Barcelona, el gener de 1118;[33] s'estipula que els futurs habitants de Tarragona *iudicentur et distringantur, ubi opus fuerit, secundum leges et mores et constitutiones quas uos ibi constitueris; aliter a nemine hominum distringantur siue iudicentur.* La terminologia és clara: A Barcelona una cosa eren les lleis, una altra els costums, els judicials i els referents a les relacions entre el senyor i els seus homes, i encara una altra les constitucions que afectaven el bé de la comunitat i de la terra i el seu govern. La clàusula —tan precisa i madura jurídicament— ens diu ella sola que en la cúria judicial de Ramon Berenguer III existien juristes prou aptes per a dur a bon terme la codificació de *leges, mores* i *constitutiones*, i segurament prou capaços de fer-ho d'una manera més coherent i menys desconcertant que l'autor de la compilació que ens ha pervingut.[34]

Joan Bastardas

33. Ed. J. M. FONT I RIUS, ob. cit., I, 1, doc. 49, pàg. 82. Els intents de dotar Tarragona de lleis pròpies fracassaren: en el conveni de 1148 entre l'arquebisbe Bernat de Tort i el normand Robert, *Tarraconensis comes*, s'estableix que els afers de la ciutat siguin jutjats segons les lleis i les consuetuds de la cúria de Barcelona, és a dir, pels Usatges, com hem explicat més amunt (pàg. 12).

34. Ens cal agrair encara el consell d'A. M. Mundó i el d'A. J. Soberanas.

TAULES

TAULES COMPARATIVES DE LA DISTRIBUCIÓ DELS USATGES EN ELS MANUSCRITS *P, K, N* i *H*

I

Per a la reconstrucció de l'arquetip, importa de determinar quina era la primitiva divisió en capítols. Evidentment els capítols no hi eren numerats, ni eren encapçalats per cap mena de rúbrica o títol, però també sembla evident que eren molt nombroses les divisions marcades per capelletres molt destacades. Els copistes respectaren força bé la divisió originària, però no d'una manera absolutament rigorosa i fidel. Interessa, doncs, comparar les divisions en capítols que ofereixen els diferents manuscrits.

En una primera taula indiquem quins són els usatges continguts en cadascun dels manuscrits ressenyats i l'ordre en què hi figuren. En aquest sentit la informació que proporciona aquesta taula és del tot similar a la que dóna el quadre que hem inserit en la *Introducció*, però aquí indiquem també com han estat agrupats o dividits els diferents capítols en els manuscrits i encara alguns altres detalls. El procediment seguit és el següent:

1. Els números corresponen als capítols o usatges segons l'ordre tradicional, que és el que dóna l'edició de R. d'Abadal i F. Valls i Taberner.

2. Han estat inclosos entre parèntesis els números corresponents a aquells usatges que formen una unitat amb l'usatge o capítol que precedeix immediatament el parèntesi, així la indicació 93 (94-95) vol dir que els usatges 93, 94 i 95 formen un sol capítol en els mss. *K* i *H*, és a dir, que no hi ha res, ni rúbrica ni capelletra, que indiqui inici de capítol en els usatges 94 i 95.

3. L'asterisc en el número corresponent a un usatge indica que aquest està encapçalat per una rúbrica o títol. Els usatges sense asterisc no tenen

rúbrica, però sí una capletra indicadora d'inici de capítol. Els inclosos entre parèntesis, com hem dit, no tenen ni rúbrica i capletra.

4. Indiquem també quan un usatge es troba en alguns dels manuscrits dividit en dos o tres capítols diferents, així 6,1, 6,2, 6,3 indica que, en el manuscrit *P*, l'usatge 6 es presenta dividit en tres capítols independents; a vegades la primera part d'un usatge ha estat incorporada al final de l'usatge precedent. En una segona taula donem més detalls d'aquestes divisions.

5. En el manuscrit *P* el codi ha estat dividit en tres llibres i cada llibre en capítols numerats. Alguns d'aquests capítols contenen més d'un usatge. La numeració que donem és la de l'índex inicial del manuscrit; a l'interior del còdex manquen alguns números per distracció del rubricador, però els números escrits a l'interior sempre corresponen als de l'índex.

6. Finalment cal advertir que en el manuscrit *H* la divisió és sempre diàfana i manifesta perquè entre capítol i capítol el copista deixa un espai en blanc i quasi tots porten el seu títol. En canvi, en el manuscrit *N* la divisió no és tan clara i presenta alguns problemes.

ms. P		*ms. K*		
Liber I	Liber III	1,1	60	134
I: 1(2)-3(4,1)	1: 81,3	1,2 (2)	61	135
II: 4,2(5)	II: *82	3	62	136
III: 6,1	III: 83	4,1	64	137
IV: 6,2	IV: *84	4,2 (5)	65 (66,1)	138
V: 6,3 (7-8-9)	V: *85 (86-87-88-89-90)	6	66,2	76
VI: *10	VI: *91	7 (8)	67	77
VII: *11	VII: *92	9	68	78
VIII: *12	VIII: *93	10	69	79
IX: *13 (15)	IX: *94 (95)	11	70	80
X: *14 (16)	X: *96	12	71	81
XI: *17	XI: *97 (98-99)	13	72 (73)	83
XII: 18 (19-20)	XII: *100-101-102	15	74	84
XIII: *21	XIII: *103	14	75	
XIV: *22	XIV: *104	17	91	
XV: *23	XV: *105	18	92	
XVI: *24 (25)	XVI: *106	19	93 (94-95)	
XVII: 26	XVII: *107	20	98	
XVIII: 27	XVIII: *108	21	99	
XIX: *28	XIX: *109	22	102	
XX: 29	XX: *110 (111-112)	23	103	
XXI: *30	XXI: *113	24 (25)	97	
XXII: *31	XXII: *114	26	104	
XXIII: *32 (33)	XXIII: *115,1 - 115,2	27	105	
XXIV: *34	XXIV: *116	28	100	
XXV: *35	XXV: *117	29	101	
XXVI: 36	XXVI: *118	30	106	
XXVII: 37	XXVII: *119	31	107	
XXVIII: 38	XXVIII: *120	32	108	
XXIX: 39	XXIX: *121	33	109	
XXX: 40-41 (42)	XXX: *122	34	110	
	XXXI: *123,1	35,1-35,2	111	
Liber II	XXXII: *123,2	36	112	
I: *43 (44-45-46-47)	XXXIII: *124	37	113	
II: *48	XXXIV: *125	38	114	
III: *49-50-51-52	XXXV: *126 (127)	39	115	
(53-54-55-56)	XXXVI: *128	40	116	
IV: *57	XXXVII: *129	41	117	
V: *58 (59)	XXXVIII: *130	42	118	
VI: *60	XXXIX: *131	43	119	
VII: *61	XL: *132-133	44	120	
VIII: *62 (64-65-66)	XLI: *134	45	121	
IX: 67	XLII: *135	46	122	
X: *68	XLIII: *136	48	123,1 - 123,2	
XI: *69	XLIV: *137	49	- 123,3	
XII: *70	XLV: *138	50	124	
XIII: *71	XLVI: *139 (140)	51	125	
XIV: *72 (73)	XLVII: *145	52	126	
XV: *74	XLVIII: *146	53	127	
XVI: *75	XLIX: *148	54	128	
XVII: *76 (77-78)	L: *147	55	129	
XVIII: *79	LI: *149	56	130	
XIX: 80 (81,1)	LII: *150	57	131	
XX: *81,2	LIII: *151	58	132	
	LIV: *152	59	133	

TAULA I

ms. N

*1 (2)
*3,1-*3,2
*4,1
*4,2 (5,1)
*5,2
*6,1-*6,2
*7
*8
*9
*10
*11
*12
*13
*15
*14
*17
*18
*19
*20
*21
*22
*23
*24
*25
*26
*27
*28
*29
*30
*31
*32
*33
*34
*35,1-*35,2
36
*37
*38
*39
*40
*41
*42
*43
*44
*45
*46
*47
*48
*49
*50,1-*50,2
*51
*52
*53
*54
*55
*56
*57
*58
*59
*60
*61
*62
*64
*63
*65 (66,1)
*66,2
*67
*68
*69
*70
*71
*72 (73)
*74
*75
*91
*92
*93
*94
*95
*98
*99
*102
*103
*97
*104
*105
*106
*107,1-*107,2
*108,1-*108,2
*109
*110,1-*110,2
*111
*112
*100
*101
*113
*114
*115
*116
*117
*118
*159
*119
*160
*120
*121
*122
*123,1-*123,2
-*123,3
*124
*125
*126
*127
*128
*129
*130
*131
*132
*133
*96
*134
*135
*136
*137,1-*137,2
*138
*76
*77
*78
*79
*80
*81
*83
*84
*16
*161
*162
*163
*87,2
166
*82
*85
*86
*87,1-*87,2
*88
*89
*90
*145
*146
*148
*147
*149
*150
151
*139 (140)

ms. H

*1,1
1,2 (2)
*3
*4
*5,1-*5,2
6 (7-8)
*9
*10
*11
*12
*13
15
*14
*17
*16
*18
*19
*20
*21
22
*23
*24 (25)
*26
*27
*28
*29
*30
*31
*32
*33
*34
*35,1-*35,2
*36
*37
*38
*39
*40
*41
*79
*80
*81
*83
*85
*86
*82
*87
*88
*89,1-89,2
*90
*145 (146)
148
*147
*149
150
151
84
152
41
*42
*43
*44
45
*46
*47
*48
*49
*50 (51)
*52 (53)
*54
*55
*56
*57
*58
*59
*60
*61
*62
*64
*63
*65 (66,1)
*66,2
*67
68
*69
*70
*71
*72 (73)
*74
*75
*91
*92
*93 (94-95)
*98
*99
*102
*103
*97
*104
*105
*100
*101
*106
*107,1-107,2
*108,1-108,2
*109
*110
*111
*112
*113
*114
*115
*116
*117
*118
*119
*120
*121
*122
*123
*124
*125
*126
*127
*128
*129
*130
*131
*132
*133
96
63
*134
*135
*136
*137,1-137,2
*138
*76
*77
*78
*139 (140)
*167
*168
*169
*144,1-*144,2
-*144,3

II

Com es pot veure en la primera taula, alguns usatges apareixen, en els manuscrits ressenyats, dividits en dues parts (rarament en tres). Aquestes parts no sempre constitueixen capítols independents respecte als precedents o als que segueixen: així en els manuscrits *K*, *N* i *H* la primera part de l'usatge 66 està incorporada al final de l'usatge 65 i la segona inicia capítol; en el manuscrit *P*, la tercera part de l'usatge 6 inicia un capítol que comprèn els usatges 7, 8 i 9. Ara, en aquesta segona taula, que és complement de la primera, indiquem amb quines paraules comença la segona part (i la tercera, quan s'escau) d'aquells usatges que apareixen dividits en algun dels manuscrits; aquesta és la principal finalitat de la taula, però indiquem també els usatges subdividits la primera part dels quals no inicia capítol en algun manuscrit. Això ha permès de presentar d'una manera molt patent les coincidències i les discrepàncies més significatives entre els manuscrits pel què fa a la divisió en capítols. Com es pot observar, el ms. *K* no coincideix amb *P* i *N* en la divisió de l'usatge 4 i els ms. *P* i *N* no coincideixen entre ells en la divisió de l'usatge 6. En canvi, en la taula potser no es fa prou patent que el capítol 123,2 del ms. *P* és coincident amb el capítol 123,3 dels ms. *K* i *N*.

Cal advertir finalment que en el manuscrit *N*, els capítols 5,2 i 6,2 han estat introduïts per una capiletra sense punt i apart i amb rúbrica al marge.

	ms. P	*ms. K*	*ms. N*	*ms. H*
1,2	—	Yo aytal ju[r a tu]	—	Iuro ego ille tibi
3,2	—	—	Hoc enim fecit comes	—
4,1	(no inicia capítol)	—	—	—
4,2	Si quis interfecerit	Lo juï aytal és	Et qui interfecerit	—
5,1	—	—	(no inicia capítol)	—
5,2	—	—	Militem uero	Militem uero
6,2	Si aliter quis	—	Si uero fuerit captus	—
6,3	Miles uero	—	—	—
35,2	—	Mas si son senyor	Set si senior	Set si senior
50,2	—	—	Seniores uero	—
66,1	—	(no inicia capítol)	(no inicia capítol)	(no inicia capítol)
66,2	—	La moneda tan d'aur	Moneta autem tam auri	Moneta autem tam auri
81,1	(no inicia capítol)	—	—	—
81,2	Auulsionem eciam	—	—	—
81,3	Iudicant nempe	—	—	—
87,2	—	—	Duo uel tres testes	—
89,2	—	—	—	Ydoney testes non uidentur
107,2	—	—	Miles uero qui	Miles uero quod
108,2	—	—	Si non uirginem	Si non uirginem
110,2	—	—	Si uero quod	—
115,2	Rustici quoque	—	—	—
123,2	Eandem quoque compositionem	Atretal componen	Similiter componant	—
123,3	—	Aquela ilexa composicio	Eandem compositionem	—
137,2	—	—	Si hoc totum	Si hoc totum
144,2	—	—	—	Item prouida
144,3	—	—	—	Item inuiolabili

TAULA II

VSATICI BARCHINONAE
USATGES DE BARCELONA

1 (us. 1-2)

ANTEQVAM VSATICI fuissent missi solebant iudices iudicare ut cuncta malefacta fuissent omni tempore emendata, si non potuerint esse neglecta, per sacramentum uel per bataiam uel per aquam frigidam siue calidam, iia dicendo: «Iuro ego tibi quod hec malefacta, que tibi habeo facta, sic ea tibi feci ad meum directum et in tuo neglecto, quod ego tibi illa emendare non debeo, per Deum et per hec sancta»; et inde stetisset ad bellum uel ad unum ex supra dictis iudiciis, scilicet aque frigide uel calide.

HOMICIDIVM et cucutia que non possunt neglectari, fuissent secundum leges et mores iudicata et emendata siue uindicata.

---

1 (us. 1-2). 1 fuissent *PHN* : essent *V* ‖ solebant *PHNV* : solebat *O* ‖ 2 cuncta *PNV* : cunta *H* ‖ 3 si *PNV* : set *H* ‖ potuerint *PV* : potuerunt *HN* ‖ neglecta] neclecta *HV* neglectata *N* res integrata *P* ‖ 4 uel *HV* : et *PN* ‖ bataiam(-yam *HN*) *HN* : batalliam *V* bellum *P* ‖ uel *(ante* per aquam) *om. P* ‖ 5 ego tibi *P* : ego talis tibi tali *V* ego ille tibi ille *H* tibi ego ille illi *N* ‖ 6 hec HNV : ec *P* ‖ habeo facta *PV* : feci *HN* ‖ 7 neglecto *PN* : neclecto *HV* ‖ 7/8 ego tibi illa *PN* : illa ego tibi *V* tibi illa *H* ‖ 8 emendare *PHNV* : emendar *O* ‖ per Deum *PHN* : per deum Ihesum *V* ‖ per hec *HN* : hec *PV* ‖ 9 sancta *PN* : sancta quatuor euangelia *HV* ‖ stetisset *P* : stetissent *ut uid. H* stetissem *V et ut uid. N* ‖ ad bellum *atramento euanescente non legitur in H* ‖ ad *(ante* unum) *om. N* ‖ 10 iudiciis *PHNV* : iudicis *O* ‖ scilicet *om. V* ‖ 11 et *NV* : uel *PH* ‖ cucutia *PN* : cuguciam *HV* ‖ que *PNV* : quod *H* ‖ 11/12 neglectari *N* : neclectari *HV* nechari *P* ‖ 12 fuissent *PH* : sint *N* sunt *V* ‖ 13 siue *HNV* : sine *P* ‖ uindicata *PHV* : uidicata *NO*

I (us. 1 - 2)

f. 26r [A]ns que Usatges[1] fossen meses soli[e]n los j[utge]s jutgar que totes les malefeytes fossen per tots temps emenades, si no pod[i]en éser neleytats, per sagrament ho per batala ho per ayga fred[a] ho per calda, dien enaxí.

«[Y]lo aytal ju[r a tu]aytal que aquestes [ma]-lefeytes que yo é a tu feytes, fiu a mon dret e <no> en ton neleyt, que yo aqueles a tu emendar no deg per Déu e per aquests sens [.....]» e staguessen ha batala ho ha .i. dels juïis qui de mort[2] son dits, ço és assaber: d'ayga freda ho de calda; homeii[3] e cugucia, que no poden ésser neleitatz, fossen segons ligs e segons custums jutgats e emenats ho vengats.

1. Aquest primer capítol no conté cap element dispositiu. Constitueix, més aviat, una notícia històrica sobre els costums judicials abans dels usatges. La unitat de redacció de tot el capítol és manifesta. Ho hi ha cap mena de senyal de subdivisió en els manuscrits *P* i *N* ni tampoc en molts altres manuscrits estudiats per Mor. En el *K*, tal com indiquem, la fórmula de jurament inicia línia amb una caplletra. Aquesta divisió la presenta també el manuscrit *H* (amb caplletra, però sense rúbrica). En la divisió tradicional *(V)* el capítol ha estat dividit en dos usatges diferents, el segon dels quals és iniciat per la paraula *Homicidium*.

2. L'escrivent llegí «de mort» en lloc de *damunt;* l'error és del copista, no del traductor.

3. La grafia «homeii» sembla indicar una accentuació sobre la primera *i*. Potser cal llegir *homeïi*. També en el nostre text apareix la grafia «homei» que potser cal llegir *homeí*.

2 (us. 3)

CVM DOMINVS Raimundus Berengarii uetus, comes et marchio Barchinone atque Ispanie subiugator, habuit honorem et uidit et cognouit quod in omnibus causis et negociis ipsius patrie leges gotice non possent obseruari, et eciam uidit multas querimonias et placita que ipse leges specialiter non iudicabant, laude et consilio suorum proborum hominum, una cum prudentissima coniuge sua Adalmode, constituit et misit usaticos cum quibus fuissent omnes querimonie et malefacta, in eis inserta, districte et placitate et iudicate atque ordinate seu eciam emendate uel uindicate. Hoc enim fecit comes auctoritate Libri Iudicis qui dicit: «Sane adiciendi leges, si iusta nouitas causarum exegerit, principalis eleccio licenciam habebit», «et potestatis regie discretione tractetur qualiter exortum negocium legibus inseratur», et «sola uero potestas regia erit in omnibus libera, qualemcunque iusserit in placitis inserere penam».

<Et usatici quos misit inciplunt ita.>

2 (us. 3). 1-2 Cum dominus (dompnus *H)* Raimundus (Raym- *HNV)* Berengarii (b*erengarii HN)* uetus comes et marchio Barchinone *HNV* : Barchinonensis comes egregius Ramun b*erengarii P* || 2 Ispanie *H* : Yspanie *V* hispanie *P* Spanie *N* || 3 habuit honorem et *om. P* || quod *HNV* : que *P* || 4 et negociis *om. P* || gotice *HNV* : gotique *P* || 5 obseruari *PNV* : obseruare *H* || et *(ante* eciam) *PNV* : uel *H* || eciam (et- *N)* uidit *HNV* : *om. P* || 6/7 iudicabant *PHN* : obseruabant uel iudicabant *V* || 7 laude et *N* : laudo et *VH om. P* || consilio *HNV* : cum consilio *P* || suorum proborum *PHV* : proborum suorum *N* || 8 una cum prudentissima coniuge *N* : cum prudentissima uxore *P* una cum prudentissima ac (et *V)* sapientissima coniuge *HV* || Adalmode *PH* : Adalmoda *V* adalmade *N* || 9 et misit *om. P* || 9/10 omnes *om. P* || 10 inserta *HNV* : insertas *P* || districte *HNV* : districtim *P* || 11 et placitate *HNV* : placitata *P* || et iudicate *NV* : et iudicata *P om. H* || ordinate *HNV* : ordinata *P* || eciam *PHV* : etiam *N* || 12 emendate *HNV* : emendata *P* || uel uindicate *NV* : et uindicata *P* uel iudicate H || comes *om. P* || 12/13 auctoritate *HNV* : auctoritatem *P* || 13 adiciendi *P* : adiscendi *H* adhibende sint *V* [...]ende \sunt/ *N* || leges *HNV* : legis *P* || 14 exegerit *PN* : exhigerit *HV* || 14/15 eleccio *P* : electio *HNV* || 15

2 (us. 3)

[Q]uan lo senyor[4] *Ramon Berenguer*, veyl compte e marquès de Barçelona e subjus[...]ador[5] d'Espanya, ac honor e viu e conec que les ligs godes no podien ésser gardades [e]n tots los pleyts e en totes les facnes d'aquesta terra, e veé molts clams e molts pleyts [que] les ligs specialment no jutgaven, per laor, per conseyl de sos pròmens ensems ab la molt [.....] muler sua, Alamurs, establí e mes Usatges ab los quals fcessen[6] tots los clams [e] tots los mals en éls messes<ets>, destrets e jutgats; e açò féu lo compte per actoritat [del Li]bre del Jutge qui diu:[7] «si dreturera noveletat de pleyt demanarà d'enadir lig [.....] del príncep n'aurà leer» e «sia tractat per la saviea de la postat en qual manera lo pleyt nat sia mes en les ligs» e «sola l'aital potestat serà en totes coses francha de metre en los pleyts qualque pena se volrà».

4. Aquest capítol 2 constitueix un pròleg justificatiu del codi. No conté elements dispositius i els usatges hi són contemplats com obra ja realitzada. En el manuscrit *P* forma una unitat amb la primera part de l'usatge 4 (el nostre capítol 3). En el manuscrit *N* es presenta dividit en dues parts. Hi ha notables diferències entre el text que ofereix el ms. *P* i el que presenten els altres manuscrits.

5. Potser cal llegir *subjusticiador*.

6. Cal corregir «fcessen» en *fossen*.

7. Les tres citacions que a continuació es fan de les *Leges Wisigothorum* (ed. K. Zeumer, MG Leg. sectio I 1, 1902), corresponen respectivament als tres llocs següents del llibre II: 1,14 (12); 1,13 (11) i 5,8 (7).

licenciam *PNV* : licencia *H* ‖ potestatis regie *PNV* : potestas regia *HO* ‖ 15/16 discretione *N* : discrecione *HV* discretionem *P* ‖ 16 legibus *HNV* : legi *P* ‖ 17 et sola *PH* : sola *NV* ‖ uero *NV* : uera *H* non *P* ‖ 20 et — ita *haec verba, quae secludenda videntur, habent PHNV, sed in N ut titulum capitis sequentis inserta sunt et in codicibus aliquot desunt* ‖ incipiunt ita *PHN* : ita incipiunt *V*

3 (us. 4,1)

HEC SVNT VSVALIA de curialibus usibus, quos constituerunt tenere eorum patria omni tempore, dominus Raimundus, Barchinonensis uetus comes et Adalmodis eius coniux, assensione et acclamatione illorum terre magnatum, uidelicet:

Poncii uicecomitis Gerunde et
Raimundi uicecomitis Cardone et
Vdalardi, uicecomitis Barchinone, nec non et
Gondeballi de Bisora et
Mironis Guilaberti et
Alamandi de Ceruilione et
Bernardi Amati Clarimontis et
Raimundi Montis Catani et
Amati Eneas et
Guillelmi Bernardi de Cheralt et
Arnalli Mironis de Tost et
Vgonis Dalmacii Ceruarie et
Arnalli Mironis Sancti Martini et
Guillelmi dapiferi et
Gaufredi Bastonis et
Renardi Guillelmi et
Girberti Guitardi et
Vmberti de Ipsis Acutis et

3 (us. 4,1). 1 usualia *PNV* : usalia *H* || 2 eorum patria omni tempore *PHN* : omni eorum patria tempore *V* || 2/3 dominus *NV* : dompnus *PH* || 3 Raimundus *N* : Raimudus *P* Raymundus *HV* || barchinonensis *P* : Barchinone *HV om. N* || 4 Adalmodis *PV* : Adalmudis *H* Adalmadis *N* || assensione et acclamatione] asensione et aclamatione *P* assensione et ad clamatione *N* assencione ac clamore *H* assencione et clamore *V* || 6-7 Poncii uicecomitis Gerunde et Raimundi uicecomitis Cardone *P* : Poncii uicecomitis Gerunde, Raymundi uicecomitis Cardone *V* Raimundi uicecomitis Cardone et Poncii uicecomitis Gerunde *N* Poncii uicecomitis Cardone *H* || 7 et *(ante* Vdalardi) *om. V* || 8 Barchinone *PHV* : basseñ *N* || nec non et *PN* : nec non *HV* || 9 Gondeballi de Bisora *P* : gondeballi de Besora *N* Gondebardi de Bisaura *V* Gondebaudi de Bisaura *H* || 10 Guilaberti *HN* : Guiliberti *P* Gilaberti *V* || 11 Alamandi de Ceruilione *H* : Alamandi de Ceruelione *V* Alamani de Ceruilione *N* Alamagni de Ceruilione *P* || 12 Clarimontis *PNV* : Claris montis *H* || 13 Raimundi Montis Catani] Raymundi Montis Catani *V* R. Montis Catani *N* R. montis scatani *P* Raymundi Montis Cathani *H* || 15 Guille*lmi* Bernardi de Cheralt *P* : G. Ber*nardi* de Queralt *N* Guille*lmi* Ber*nardi* de Queralto *H* Guillermi Bernardi de Caralt *V* || 16-18 Arnalli Mironis de Tost et Vgonis Dalmacii

3 (us. 4,1)

[A]çò són lo(s) Usatges[8] dels usamens de la cort; los quals establiren a tenir en tota lur terra per tots temps lo senyor Ramon, veyl compte, e Alamurs, sa muler, ab consel e [volen]tat dels grans hòmens d'aquela terra, ço és a saber: [9]

d'[E]n Ponç, vescompte de Girona, e
d'En Ramon, veçcompte de Cardona, e
d'Ulait, veçcompte de Bar[celona, sob]re tot
f. 26v d'En Gombau de Besora, e
d'En Mir Gilabert, e
de N'Alaman de Cerveló, e
d'En Bernat Amat de Claramunt, e
d'En Ramon de Moncada, e
d'En Amat Eneas, e
d'En Guilem Bernat de Quera(l)t, e
d'En Arnau Mir de Tost, e
d'En Ug Dalmau de Cervera, e
d'En Arnau Mir de Sent Martí, e
d'En Guilem Senescalch, e
d'En Jofre Bastó, e
d'En Renalt Gu(i)lem, e
d'En Giçbert Guitart, e
d'En Umbert de les Agudes, e

8. Aquest capítol 3 (primera part de l'usatge 4) es presenta com el proemi del codi. Originàriament era, segons sembla, el proemi d'un text legal molt breu.

9. Hem disposat en columna la relació dels magnats i jutges reunits en assemblea per tal de facilitar la comparació respecte a l'ordre en què són mencionats en els distints manuscrits. En la relació dels magnats hi ha alguns anacronismes (vegeu nota 28 de la Introducció).

Ceruarie et Arnalli Mironis Sancti Martini *P* : Arnaldi Mironis Sancti Martini et Arnaldi Mironis de Tost et Hugonis Dalmacii Ceruarie *V* Arnalli Mironis Sancti Martini *N* Arnaldi Mironis Sancti Martini *H* ‖ 19 Guillelmi dapiferi] G. dapiferi *N* Guillelmi dapifferi *H* Guillelmi dapiferis *P* Guillermi dapiferi *V* ‖ 20 Gaufredi *N* : Gaufridi *H* Gaucefredis *P* Iaufredis *V* ‖ et *om. N* ‖ 21 Renardi Guillelmi] Renardi Guillelmi *P* Renardi Guillelmi *H* Renardi G. *N* Renardi Guillermi *V* ‖ 22 Girberti Guitardi *P* : Guiberti Guitardi *V* Guilaberti Guitardi *H* Gilaberti Guitardi *N* ‖ 23 Acutis *PHV* : Accultis *N* ‖

Guillelmi Marchi et
Bonefilii Marchi atque
Guillelmi Borrelli iudicum.

4 (us. 4,2 - 5)

Vt qui interfecerit uicecomitem uel uulnerauerit siue in aliquo desonorauerit, emendet eum sicut duos comitores et comitorem sicut duos uasuassores.

DE VASVASSORE, qui quinque milites habet, per mortem eius emendentur .IX. *uncie auri cocti, et per plagam* .XXX. *Et si plus habuerit milites, crescat composicio secundum numerum militum.*

Militem uero qui interfecerit, det in composicione .XII. *uncias auri. Qui uero uulnerauerit, tam pro una plaga quam pro multis, emendet ei uncias* .VI.

5 (us. 6)

SI QVIS SE MISERIT in aguait et consideratamente requisierit militem et cum fuste cederit eum et per capillos traxerit, quia magnum dedecus est, emendet illum per mortem. Si aliter quis, quolibet

---

24 Guillelmi marchi] Guillelmi marchi *P* Guill*elmi* marchi *N* Guillermi marchi *V* Guillelmi marches *H* || 25 Bonefilii marchi *PHN* : Bonifilii marchi *V* || 26 Borrelli *PV* : Borrella *N* borrelr(?) *H* || iudicum *PN* : iudicis *HV*

4 (us. 4,2 - 5). 1 ut *HV* : et *N* si *P* || qui *HNV* : quis *P* || 2 in aliquo desonorauerit *HNV* : deshonorauerit in aliquo *P* || 3 duos uasuassores *PN* : duos uasuessores *V* unos uasuassores *H* || 4 uasuassore *PN* : uasuessore *V* uasuassoribus *H* uasuessoribus *O* || habet *PN* : habent *H* habebit *V* || 5 emendentur *HNV* : emendetur *P* || cocti *NV* : cogti *H* cocti qui ualent .cccc.xv. mo*rabatini P* || 6 plus *PN* : plures *HV* || habuerit *PNV* : habuerint *H* || 6/7 crescat composicio (-sitio N) *PN* : crescant in composicione *HV* || 8 militem uero qui *PHN* : qui militem uero *V* || interfecerit *HNV* : iter fecerit *P* || det *PN* : donet *HV* || composicione (-sitione *N*) *PHN* : composicionem *V* || 10 uncias .VI. *H* : .VI. uncias *V* uncias auri .VI. N uncias .VI. qui sunt .XL.II. mo*rabatini P*

d'En *Guilem* March, e
d'En Bonfil March, e
d'En *Guilem* Borel.

4 (us. 4,2 - 5)

Lo juïi[10] aytal és: que qui ociurà veçcompte o·l nafrarà o·l dessonrarà en res, emèn·lo axí com .ii. comdors, e comdor axí com .ii. vasvasors. De vasvasor[11] qui .v. cavalers ha, per mort d'*él* sien emenades .lx. onces d'aur cuyt, e per plaga .xxx., e si plus ha cavalers, cresca l'emena segons lo compte dels cavalers. Qui cavaler ociurà dón emena .xii. onçes d'or; qui, però, lo nafrarà, axí per .iª. plaga com per moltes, emèn·li .vi. onçes.

5 (us. 6)

Si algú[12] se met en aguayt, e acordadament requerrà cavaler e ab fust lo ferrà e per los cabels lo tirarà, car gran dubte[13] és, emèn·lo per mort, si, però, en altra guisa alcú ab qualsevol colp ferrà cavaler,

10. El traductor interpretà malament el darrer mot del capítol anterior: llegí «iudicium» en lloc de *iudicum* i puntuà conseqüentment. Això sembla indicar que originàriament, i contra allò que era d'esperar —car així comença la part dispositiva del codi— els mots «ut qui interfecerit» no iniciaven capítol en l'arquetipus; tanmateix amb aquests mots inicien capítol els manuscrits *P* i *N* (no *H* ni *V*) i quasi tots els manuscrits estudiats per Mor.

11. El manuscrit *H* i *V* inicien així capítol (us. 5).

12. Els usatges 6, 7, 8 i 9 (cap. 5, 6 i 7) es presenten molt diferentment subdividits i agrupats en els manuscrits.

13. El llatí «dedecus», 'afront', 'honta' és traduït aquí d'una manera sorprenent per «dubte». Probablement es tracta d'un error, però, no podem fer una conjectura del tot convincent. Potser cal llegir *honta*.

5 (us. 6). 1 in *PHN* : en *V* ‖ aguait *P* : aguayt *HV* agaylit *(ut uid.) N* ‖ 2 cederit eum *PHV* : eum cederit *N* ‖ 3 traxerit *PN* : traxerit eum *HV* ‖ 4 illum *PNV* : eum *H* ‖ si *PN* : si autem *HV* ‖

ictu indignans, cederit militem cum pugno uel calce siue cum petra uel fuste, si sine sanguine erit, dentur ei tres uncie. Si uero sanguis exierit: de corpore, uncie quatuor; de capite, .v.; de facie, .vi.

Si autem inciderit in membris suis, ita ut debilis appareat, emendetur per mortem. Si uero fuerit captus, et in ferris uel in eschaza missus, per mediam mortem sit emendatus. Requisitus et cesus uel uulneratus siue in tauega missus uel per redemptionem districtus, sit per mortem emendatus.

Si solummodo captus et custoditus, et nullam calumpniam uel contumeliam passus nec longo tempore retentus, emendetur per aliscaram et per hominiaticum aut per talionem, si uidetur sibi esse similis. Et si maior est qui ceperit quam ille qui captus fuerit, liberet ei militem de suo ualore qui faciat ei aliscaram et hominiaticum aut recipiat talionem.

Miles uero qui habuerit duos milites ad homines locatos de suo honore et tenuerit unum de familia sua, tota ista composicio supradicta sit ei, uel pro eo, facta in duplo.

6 (us. 7 - 8)

GAITA ET ENCALZ de cauallario et assalt de castello emendetur per hominiaticum et per aliscaram, sicut uisum fuerit iudicanti qui iudicauerit

5 cederit *HNV* : in contradiccione cederit *P* ‖ cum pugno *PHV* : idem est cum pugno *N* ‖ uel calce (-çe *HV*) *HV* : palma (\ palma / *N*) uel calce *PN* ‖ 6 cum *om. N* ‖ uel *(ante* fuste) *PHV* : siue *N* ‖ 7 uncie *HNV* : uncie qui sunt .xxi. mo*rabatini P* ‖ 8 uncie quatuor *PN* : .iiii.or *HV* ‖ .v. (.v.e *HV*) *HNV* : .v. qui sunt .xxxv. mo*rabatini P* ‖ .vi. *HNV* : .vi. qui sunt .xlii. mo*rabatini P* ‖ 11 in eschaza *P* : in escaza *N* in escaça *H* scassa *V* ‖ 12 sit emendatus *PN* : sit emendata *H* emendetur *V* ‖ cesus *PNV* : cessus *H* ‖ 13 tauega *PNV* : tauiga *H* ‖ redemptionem *PN* : redempcionem *HV* ‖ 15 si *PHN* : si uero *V* ‖ 16 contumeliam *PHV* : contumelia *N* ‖ 17 aliscaram *HV* : alischaram *P* aliscaram illi *N* ‖ 17/18 hominiaticum *P* : hominaticum *HNV* ‖ 18 per talionem *HNV* : recipiat talionem *P* ‖ uidetur *PHV* : uidentur *N* ‖ 18/19 similis *PNV* : militis *H* ‖ 19/21 et si maior — recipiat talionem

ço és, ab puny ho ab peu ho ab pedra ho ab fust, ço és, senes sanch, dón-li·n .iii. onçes; si, però, sanch li ix del cors, dón-li·n .iiii. onçes; del cap .v., de la cara .vi.; si, però, en sos membres lo fer, axí que frèvol ne parega, sie emenat per mort; si, però, és pres e <he> en ferres ho en casa[14] mes, per miga mort sia emenat; si és request ho ferit ho nafrat ho en tàvega mes, ho per reençó destret, sie per mort [emenat]; si solament és pres e guardat, e nula calúmpnia ni nula onta non soferrà,[15] ni lonc temps no l'a hom retengut, sia emenat per aliscara ho per omanatge ho per talió, si persona és [vi]st[a] a él semblant; e si mayor és cel qui·l pres que cel qui pres fo, liure-li cavaler de sa valor qui faça a él aliscara ho omanatge ho reba talió; cavaler, però, qui aurà .ii. cavalers ha[16] hòmens logats de sa honor e·n tendrà un de sa companya, tota aquesta (emena) davant dita sie a él ho per él feyta en doble.

6 (us. 7 - 8)

[A]guayt e encalç de cavaler e assalt de casteyl sie emenat per homanatge ho per [al]is[ca]ra, axí com serà semblant a aquel qui jutgarà aquel pleyt.

14. L'escrivent llegí «en casa» en lloc de *escaça*, mot que reapareix en el capítol 12 (us. 15).

15. En el mot «soferrà» les lletres *so* són escrites sobre la línia.

16. L'escrivent escriu aquí, i també en altres llocs, la preposició *a* amb *h*.

om. P ‖ 19 est *HN* : est ille *V* ‖ 21 hominiaticum] hominaticum *PHNV* ‖ 22 uero *om. HO* ‖ ad *P* : aut *HNV* ‖ 23 honore *PHV* : honere *N* ‖ unum *PHV* : eum *N* ‖ 24 ista *PN* : illa *HV* ‖ composicio (-sitio *N*) supradicta *HNV* : supradicta composicio *P*

6 (us. 7-8). 1 gaita *P* : guayta *H* agayt *N* aguayt *V* ‖ et *(ante* encalz) *PN* : e *HV* ‖ encalz *P* : encals *V* encaus *HO* encaulz *N* ‖ de cauallario *N* : de cauallerio *H* de caualleria *V* deuallario *P* ‖ et *(ante* assalt) *PHN* : e *V* ‖ assalt *PHV* : asalt *N* ‖ 2 emendetur *om. H* ‖ hominiaticum *PH* : hominaticum *NV* ‖ et *PHV* : uel *N* ‖ 3 iudicanti *PHV* : iudicandi *N* ‖

causam illam.
FILIVS MILITIS emendetur ut pater usque ad .XXX. annos. Deinde ut rusticus, si non erit miles factus.

7 (us. 9)

MILES VERO si caualleriam dimiserit, dum eam tenere possit, nullo modo iudicetur nec emendetur sicut miles. Caualleriam satis dimitit qui caullum et arma non habet nec feuum de milite tenet et in hostes et caualcatas non uadit nec ad placitos et curias sicut miles, nisi senectus eum detinuerit.

8 (us. 10)

CIVES AVTEM et burgenses sint inter se placitati et iudicati atque emendati sicut milites. Ad potestatem uero sint emendati sicut uasuassores.

9 (us. 11)

IVDEI CESI uel uulnerati, capti aut debilitati siue eciam interfecti, ad uoluntatem potestatis sint emendati.

---

4 causam illam *HNV* : illam causam *P* ‖ 5 filius *PHN* : filius autem *V* ‖ 6/7 erit miles factus *PHN* : factus erit miles *V*

7 (us. 9). 1 — 3 miles uero — sicut miles *om. P* ‖ 1 si *(ante* caualleriam) *NV* : qui *H* ‖ caualleriam] cauallariam *NV* cauellariam *H* ‖ dimiserit *NV* : dimittit *H* ‖ dum *HN* : si *V* ‖ 3 caualleriam *PV* : cauallariam *N* cauellariam *H* ‖ satis dimitit *PN* : satis dimittit *H* dimisit satis *V* ‖ 4 feuum *PNV* : forum *H* ‖ tenet *PHV* : non tenet *N* ‖ et *(ante* in) *PNV* : eti *H* ‖ 5 caualcatas *PNV* : caualcadas *H* ‖ nec *NV* : neque *PH* ‖ 6 curias *PNV* : corts *H* curias non iudicetur *O* ‖ miles *PNV* : nullus *H* ‖ detinuerit *HV* : detenuerit *PN*

f. 27r Fil de cavaler sie emenat / [a]xí com som pare entró ha .xxx. ans; d'aquí enant així co[m] a pagès, si no serà feyt ca[valer].

7 (us. 9)

[C]avaler, però, si la cavaleria jaquex, dementre la pusque tenir, en nula guisa no sie jutgat com a cavaler ni sie emenat com a cavaler; cavaleria jaquex assats qui caval e armes non ha, ni té feu de cavaler e en ost e en cavalcades no va, si donques velca no li ho veda.

8 (us. 10)

[C]iutadans e burgeses sie(n) atresí [17] pledeyats e jutyats e emenats així com (a) cavalers; a la postat, però, sien emenats així com a vasvassors.

9 (us. 11)

[J]ueus t(r)enquats ho nafrats, preses e debilitats, a la volentat de la postat sien emenats.

17. En lloc de «atresí» cal entendre *entre sí;* l'error ha d'ésser atribuït a l'escrivent i no al traductor.

8 (us. 10). 1-2 placitati et iudicati atque emendati *PN* : iudicati placitati atque emendati *V* placitati atque iudicati *H* ‖ 2 milites *PNV* : miles *H* ‖ 2/3 potestatem *HNV* : potestam *P* ‖ 3 sicut *PHV* : ut *N* ‖ uasuassores *PHN* : uasuessores *V*

9 (us. 11). 1 cesi *PN* : cessi *HV* ‖ aut *PN* : uel *HV* ‖ 2 eciam *PV* : etiam *N* om. *H*

10 (us. 12)

BAIVLVS INTERFECTVS uel debilitatus siue cesus uel captus, si nobilis est et panem frumenti cotidie comedit et equitat, emendetur sicut miles. Ignobilis uero baiulus, huius compositionis medietatem habeat.

11 (us. 13)

RVSTICVS INTERFECTVS seu alius homo qui nullam habet dignitatem, preter quod christianus est, emendetur per .VI. *uncias; plaga quoque uncias duas. Debilitacio et cedis emendetur per legem secundum solidos denariorum.*

12 (us. 15)

CAPTIO VERO, postquam habuerit ei quis emendatum malum quod ei fecerit, quando illum apprehenderit, sit emendata ita, ut de suo auere donet ei tantum ut faciat ei iurare per hominem de suo ualore quod per contumeliam et deshonorem quem ei fecit, amplius ei emendare non debet, si ipsa die qua fuerit captus uel in crastinum, erit dimissus. Sin autem et plus erit retentus et in eschaza uel ferris siue in tauega missus uel in quocumque uinculo aut

---

10 (us. 12). 1 interfectus *PNV* : uero interfectus *H* ‖ 2 cesus *PN* : cessus *HV* ‖ 3 cotidie comedit *PN* : comedit cotidie *V* comederit cotidie *H* ‖ equitat *HNV* : equitat in mulo *P* ‖ 4 uero baiulus *PHN* : baiulus uero *V* ‖ compositionis *HN* : composicionis *V* compositionem *P*

11 (us. 13). 1 seu *NV* : siue *P* uel *H* ‖ alius *HNV* : aliut *P* ‖ 2 habet *PHV* : habeat *N* ‖ preter quod *PHN* : preterquam *V* ‖ 3 uncias *PN* : uncias auri *HV* ‖ quoque *HN* : queque *V* que *P* ‖ 4-5 *verba* debilitacio — denariorum *om. in K secludenda videntur* ‖ 4 debilitacio *PV* : debilitatio *N* debilitatem *H* ‖ et *PHV* : uel *N* ‖ cedis *PV* : tedis *H* cesio *N*

12 (us. 15). 1 captio *PN* : capcio *HV* ‖ postquam *HNV* : plusquam *P* ‖ 1/2 ei quis emendatum *V* : emendatum ei quis *N* eum quis emendatum *P* quis emendatum *H* ‖ 2 illum *HNV* : in illum *P* ‖ 2/3 apprehenderit *PN* : appre-

10 (us. 12)

[B]atle mort ho debilitat ho trencat ho pres, si és noble e menuga tol(s) dies pan de forment e cavalca, sie emenat així com [a cav]aler; lo batle que no és noble, d'aquesta emena aye la meytat.

11 (us. 13)

[P]agès mort ho altre hom que nula dignitat no ha, esters que és crestià, sie emenat per .vi. onçes; plaga .ii. onçes.

12 (us. 15)

[D]e presó,[18] però, pus que aurà a él emenat lo mal que li féu can lo pres, sia emenat així que de son aver dón ha él tant, que faça a él jurar per home de sa valor que, per la honta e per la desonor que li féu, plus a él no li deu emenar, si aquel dia que sirà pres ho c'endemà, sirà jaquit; si, però, plus serà retengut e en escaça ho en ferres ho en tàvega serà mes, ho en alguna presó, ho serà tengut ab gar-

18. En els mss. *K, P, N* i *H*, com en quasi tots els altres, l'usatge 15, segons l'ordre oficial (el nostre cap. 12), segueix l'usatge 13 i precedeix el 14. Manca en el manuscrit que editem l'usatge 16 *(Captus a curia)*. En reproduïm el text llatí en l'apèndix.

hendit (apr- *V*) *HV* ‖ 3 emendata *PNV* : emendatum *H* emendata ipsa *O* ‖ 3-5 donet ei — de suo ualore *om. H* ‖ 4 ei *(ante* tantum) *PNV* : ei et *O* ‖ ut *om. O* ‖ ei iurare *P* : iurare ei *N* ei iura *V* ‖ 5 quod *om. O* ‖ deshonorem (deson- *HN) HNV* : deshonore *P* ‖ quem *PNV* : quam *H* ‖ 6 ei *(ante* emendare) *om. N* ‖ ipsa *PHV* : in ipsa *N* ‖ 7 fuerit captus *PNV* : captus fuerit *H* ‖ in crastinum *HV* : crastinum *P* in castrum *N* ‖ 7 erit *HNV* : fuerit *P* ‖ sin *HN* : si *V* sint *P* ‖ 8 eschaza *P* : escassa *N* escaça *H* scassa *V* ‖ 8/9 uel ferris siue in tauega missus *P* : uel ferris missus siue in tauega *H* missus uel in ferris siue in tauega *N* missus siue in tauega uel in ferris *V* ‖

in custodia detentus, per singulos dies et noctes singulos sex solidos accipiat in composicionem. Pro ligatis manibus uel pedibus .X. *solidi ei dentur.*

13 (us. 14)

SI QVIS ALIQVEM PERCVSSERIT in faciem, pro alapa, .V. *solidi; pro pugno uel calce siue cum petra uel fuste,* .X. *solidi. Et si sanguis inde exierit,* .XX. *solidi. Si per capillos quis acceperit aliquem cum una manu, det ei* .V. *solidos; cum duabus uero,* .X. *solidos; et si ceciderit in terram, solidos* .XV. *Qui uero per barbam,* .XX. *solidos. Per decaluacionem,* .XL. *solidos.*

14 (us. 17)

SI QVIS ALIQVEM, QVOLIBET ictu indignans, in corpore percusserit, per singulas percussiones que non appareant, singulos solidos; de illis que apparuerint, .II. *solidos per unamquamque. Et si sanguis inde exierit,* .V. *solidos; pro osse fracto in corpore,* .L. *solidos. Si feriendo aut trahendo aliquem iratus de ore uel de naribus fecerit sanguinem exire,* .XX. *solidos ei donet in composicione.*

10/11 singulos *NV* : singulas *H om. P* ‖ 11 accipiat in composicionem *PV* : accipiat in composicione *H* in compositione accipiat *N* ‖ 11/12 ligatis *PNV* : legatis *H* ‖ 12 uel *PH* : et *NV* ‖ *solidi PHN* : solidos *V*

13 (us. 14). 1 quis *PNV* : aliquis *H* ‖ faciem *PN* : facie *HV* ‖ 2 alapa *PHN* : alapa dentur *V* ‖ .v. *solidi PN* : quinque *solidi H* .v. solidos *V* ‖ calce *PNV* : calçe *H* ‖ 3 .x. *solidi PHN* : decem solidos *V* ‖ 4 .xx. (uiginti *H*) *solidi PHN* : solidi xx^ti *V* ‖ quis *PHV* : qui *N* ‖ 5 det ei .v. (quinque *H*) *solidos PHN* : solidi .v. det ei *V* ‖ cum duabus uero *PN* : et si cum duabus *HV* ‖ 5/6 .x. *solidos N* : *solidos* .x. *P* solidi .x. *V* decem *H* ‖ 6 terram *PN* : terra *HV* ‖ *solidos* .xv. (quindecim *H*) *PH* : .xv. *solidos N* .xv. solidi *V* ‖ 7 uero *om. N* ‖ .xx. *solidos N* : .xx. solidi *V* *solidos* .xx. *P* uiginti *H* ‖ decaluacionem *P* : de caluationem *N* de caualcacionem *H* descaualcacionem *V* ‖ 8 .xl. *solidos PN* : .xl. solidi *V* *solidos* uiginti *H*

da, per cascun dia e per cascu(na) nit prena .vi. sous
10 en emena; per mans ho per peus ligats, li dón hom .x. sous.

13 (us. 14)

[S]i algú ferrà altre en la cara, per .i^a. quexada li dón .v. sous; per puny ho per peu ho per pedra ho per fust, .x. sous; e si n'ix sanch .xx. sous; si algú prendrà altre per los cabels ab .i^a. mà, dón-li .v. sous
5 ab .ii. mans, .x. sous; e si cau en terra, .xv. sous; qui, però, si·l pren per la barba, .xx. sous; per decalvació .xl. sous.

14 (us. 17)

[S]i un hom a altre, qualsevol colp ades dien,[19]
f. 27v en lo cors lo ferrà, per sengles cops / que no pareguen sengles sous li dó; de cels, però, qui parran, .ii. sous per cascú; e si n'ix sanch .v. sous; per os frant
5 e·l cors ho e·l cap .l. sous; si firen ho tiren alcú iradament, e de la boca ho del nas li faran sanch exir, .xx. sous li dó per emena.

19. Passatge desfigurat pel copista i difícil de reconstruir; potser en lloc dels mots «ades dien(t)» cal llegir *desdenyant* o *desdient*.

14 (us. 17). 1 ictu *om. H* ‖ 2 in corpore percusserit *PN* : in corpore presumpserit percutere *H* presumpserit percutere *V* ‖ percussiones *PHN* : percuciones *V* ‖ 3 appareant *HV* : apareant *N* pareant *P* ‖ singulos solidos *PV* : .I. solidum *N* singulos unum solidos *H* ‖ 4 unamquamque *PHV* : una quaque *N* ‖ 5 inde exierit *PHN* : exierit inde *V* ‖ .v. solidos *PNV* : solidos .v.^e *H* ‖ pro *HNV* : de *P* ‖ in corpore *PNV* : in corpore uel in capite *H* ‖ 6 .L. solidos *NV* : solidos quinquaginta *H* .XL. solidos *P* ‖ trahendo aliquem iratus *PNV* : aliquem iratus trahendo *H* ‖ 7 de naribus *PN* : naribus *HV* ‖ 7/8 .xx. solidos (solidos *om. H)* ei donet in composicione (-cionem *V) PHV* : ei donet in compositione .xx. solidos *N*

15 (us. 18)

SI QVIS IMPVLERIT aliquem cum una manu, .I. solidum; cum duabus, .II. solidos; si ceciderit in terram, solidos .III. ei det.

16 (us. 19)

SI QVIS ALICVI SPVERIT in faciem, emendet ei .XX. solidos aut stet ei ad talionem.

17 (us. 20)

SI QVIS ALICVI CRIMINALEM foliam dixerit et eam illi probare noluerit uel non potuerit, aut iuret illi per sacramentum quod illam foliam per iram dixit et non per ueritatem quam inde sciret, aut emendet illi quantum per illam foliam perdere deberet <si uera esset>; <si de illa probatus fuisset, si ille cui folia dicta fuerit se expiare per sacramentum de ea uoluerit.>

18 (us. 21)

MALEFACTA in sarracenis captiuis emendentur ut seruorum dominis suis; eorum uero mors secundum illorum ualorem. <Ideo dixit quia sunt multi

15 (us. 18). 2 .I. sol*idum* *N* : sol*idum* unum *H* det unum solidum *V* sol*idos* .v. *e corr. P* ‖ .II. sol*idos* *N* : solidos duos *V* .II. *H* .x.em *e corr. P* ‖ 3 terram *PN* : terra *HV* ‖ sol*idos* .III. (tres *V)* ei det (donet *H) VH* : det ei .IIII. sol*idos* *N* .XV. (? *e corr.)* sol*idos* *P*

16 (us. 19). 1 alicui *HNV* : aliquem *P* ‖ spuerit in faciem *PHV* : in faciem spuerit *N* ‖ 2 ei *(ante* .XX.) *om. H* ‖ .XX. sol*idos* *PN* : sol*idos* .XX. *H* solidi .XX.ti *V* ‖ ei *(ante* ad) *HNV* : illi *P*

17 (us. 20). 1 si *HNV* : et si *P* ‖ alicui *HNV* : ad aliquem *P* ‖ foliam *P* : folliam *HNV* ‖ 2 eam illi *PH* : eam ei *V* illi eam *N* ‖ uel *PHN* : aut *V* ‖ potuerit *PHV* : poterit *N* ‖ aut *om. P* ‖ 3 illi *PHV* : ei *N* ‖ foliam *PHN* : folliam *V* ‖ 4 dixit *PN* : dixerit *HV* ‖ 5 illi *PNV* : ei *H* ‖ 5-6 quantum per illam foliam perdere deberet <si uera esset> *scripsimus* : quantum per illam folliam perdere debet *N* quantum, si uera fuisset, per illam foliam per-

15 (us. 18)

Si algú empenyerà altre ab .iª. mà, dón-li .xii. diners; ab dues, .ii. sous; si cau en terra, dón-li .iiii. sous.

16 (us. 19)

[S]i algú escup a l'altre en la cara, dón-li .xx. sous ho li estia a talió.

17 (us. 20)

[S]i algun hom a altre folia criminal dirà, e aquela provar no volrà ho no porà, ho jur a él per sagrament que aquela folia per ira la dix e no per veritat que d'aquen sabés, ho li emèn tant cant per aquela foli[a p]erdre d[eu], si d'aquela fos provat, si aquel al qual la folia dita sirà, se volrà porgar per sa[gramen]t d'ela.[20]

18 (us. 21)

Malefeytes en sarraÿns catius , sien emenades axí com de serfs a lurs senyors; la lur mort, però, segons la lur valor; per ço dix segons la lur valor,

20. Els mots llatins «si de illa — uoluerit» segurament procedeixen d'una glossa.

dere deberet *H* quantum per illam foliam (folliam *V*) perderet si uera esset *PV* ‖ 6-8 si de illa — uoluerit *om. PH* ‖ 6 si de illa *N* : et de illa *V* ‖ probatus *N* : probatum *V* ‖ 6/7 si ille *N* : et ille *V* ‖ 7 folia] follia *NV*

18 (us. 21). 1 sarracen's *PHN* : saracenis *V* ‖ emendentur *NV* : emendetur *PH* ‖ 2 seruorum *PNV* : suorum *H* ‖ 3 illorum ualorem *PNV* : ualorem illorum *H* ‖ 3 5 ideo dixit — periti *om. P et alii codd.* ‖ 3 dixit *HV* : dico *N* ‖ 3/4 sunt multi qui sunt ex magna redemptione (redempc- *H) HN* : quidam sunt ex magna redempcione *V* ‖

qui sunt ex magna redemptione, quidam uero artificiosi et diuerso genere magistrorum periti.>

19 (us. 22)

VNAQVEQVE MVLIER sit emendata secundum ualorem uiri sui; et si uirum non habuit nec habet, secundum ualorem patris sui uel fratris.

20 (us. 23)

OMNES HOMINES debent firmare directum senioribus suis ubicumque seniores eorum illis mandauerint in suo; ad potestatem quoque uicecomites et comitores sui, per unumquodque castrum cum honore suo, per centum uncias auri Valencie. Miles uero per decem per unamquamque caualleriam terre, et per castrum cum adempramento eius per alias decem; per feuos minores secundum eorum ualorem; per hominiaticum namque per mediam caualleriam terre, de hoc quod ad fidem pertinebit. Rusticus namque per quinque solidos.

---

4 quidam *NV* : et quidam *H* ‖ 4/5 artificiosi et diuerso genere magistrorum periti *N* : artifices experti ex diuerso genere magistrorum *V* artiffices ex diuersis generibus magni precii artificium *H*

19 (us. 22). 1 unaqueque *PNV* : una quaque *H* ‖ 2 uiri sui *PNV* : patris uel matris *H* ‖ et *PNV* : set *H* ‖ non habuit nec habet *P* : non habuerit nec habet *V* non habet nec habuerit *N* habet uel habuit *H* ‖ 3 patris sui uel fratris *PNV* : uiri sui emendetur *H*

20 (us. 23). 2 eorum illis *PV* : illorum eis *H* illorum *N* ‖ 2/3 mandauerint *HNV* : mandauerunt *P* ‖ 3 potestatem *PHV* : potestates *N* ‖ quoque *PNV* : uero *H* ‖ uicecomites *HNV* : uice comitis *P* ‖ 4 comitores *PHN* : comites *V* ‖ castrum *om. H* ‖ 5 per *PHN* : pro *V* ‖ uncias *PHN* : unciis *V* ‖ 6 uero *om. H* ‖ per *(ante* decem) *PHN* : pro *V* ‖ unamquamque *PV* : unamquemque *N* unamque *H* ‖ caualleriam *V* : caualeriam *H* cauallariam *N* cauelleriam *P* ‖ terre *PNV* : terre per decem *H* ‖ 7 adempramento] ad empramento *N*

car són molts que són de gran reençó, uns altres
5 maestres en diverses maestres savis.[21]

19 (us. 22)

Cascuna fembra sie emenada segons la valor de son marit, e si marit no ha ni n'ach, segons la valor de son frare ho de som pare.

20 (us. 23)

Tots hòmens deuen fermar dret a lurs senyors en qualque loc lurs senyors los manaran el lur;[22] a la postat, però, los vescomptes e els compdors lurs, per<ira> cascun castel ab sa honor, per .c. onces
5 d'aur de València; cavaler, però, per cascuna cavaleria de terra, per .x. sous, e per casteyl ab son aempрament, per altres .x. sous; per menors feus, segons lur valor; per omanatge, però, per miga cavaleria, d'açò que ha fe n'atenyerà; pagès, però, per .v. sous.

21. El darrer paràgraf d'aquest capítol «ideo — periti» constitueix una glossa manifesta que sembla procedir d'una nota escrita al marge de l'arquetip. (Vegeu *Introducció*, pàgs. 24 i 29).

22. És a dir 'en llur domini'.

adempramentum *P* ademprimento *V* empramento *H* ‖ 8 eorum *PHN* : illorum *V* ‖ 9 hominiaticum *P* : hominaticum *HNV* ‖ 9/10 caualleriam *PHV* : cauallariam *N* ‖ 10 quod *PNV* : quid *H* ‖ 11 namque *PNV* : uero *H* ‖ solidos *PHN* : solidos cum augmento *V*

21 (us. 24 - 25)

PLACITVM MANDETVR tam magnatibus quam militibus, primum ad decem dies; deinde de octo in octo mandetur. Ad rusticos namque mandetur placitum in quarto die uel quinto.

PLACITARE VERO debent cum comite uicecomites et comitores et uasuassores sui necnon et milites, ubicunque eis mandauerit infra suum comitatum; set si ad sua ipsa die reuerti non potuerint, donet illis conductum. Similiter debet esse inter uicecomites et comitores et uasuassores et alios milites, ut unusquisque placitet cum suo seniore cuius solidus sit, uel de quo habuerit maius beneficium, infra curie sue ianuam, si senior uoluerit; si autem noluerit, mandet ei placitum ubicunque uoluerit in suo, ita ut, si ad sua ipsa die reverti non posset, donet ei conductum.

22 (us. 26)

PLACITVM IVDICATVM inter uassallum et seniorem, et iudicium ex utrisque partibus laudatum et auctorizatum et in manu senioris bene assecuratum, ut sit ei factum, redirigat senior primum ad hominem suum cuncta que ei debuerit, quocunque modo; et postea recipiat ab homine suo cuncta que illi iudicata fuerint.

---

21 (us. 24 - 25). 1 mandetur *PNV* : uero mandetur *H* || 2 decem dies *PHV* : decimam diem *N* || 3 namque *PHN* : autem *V* || 3/4 mandetur placitum *om. H* || 4 quarto *PH* : quarta *V* .IIII. *N* || quinto *P* : .V. *N* quinta *V* in quinto *H* || *post* quinto *add.* est introducta consuetudo de tribus in tribus quo ad rusticos *H* || 5 uero debent *HNV* : debent uero *P* || 5/6 uicecomites *HNV* : uice comitis *P* || et *(ante* comitores) *om. H* || uasuassores *PHN* : uasuessores *V* || sui *om. H* || 8 ad sua ipsa die *PH* : ipsa die ad sua *NV* || potuerint *PHV* : potuerunt *N* || 9 donet illis conductum (conductam *V*) *NV* : debent eis dare conductum *H* debent illis conductum dare *P* || 9/10 uicecomites *HNV* : uicecomitis *P* || 10 com'tores *PNV* : comites *HO* || uasuassores *PHN* : uasuessores *V* || 11 ut *PHNV* : et *O* || unusquisque *PHNV* : uniusquisque *O* || suo seniore *PNV* : seniore suo *H* || 11/12 cuius solidus *PHV* : cui*us*solio *N* || 12 beneficium *PNV* : benefficium *H*

21 (us. 24 - 25)

Pleyt sia manat[23] axí a grans hòmens com a cavalers primerament ha .x. dies; d'aqui enant de .viii. en .viii. dies los sie manat. Als pageses, però, sie manat al .iii. dia ho el .v^e^. Pledeyar deuen, però, ab lo compte, veçcomptes e comdors e los seus vasvassors sobre tot e sos cavalers en qualque loc a éls manarà dins son compdat; mas si aquel dia no poden al lur tornar, dón-los conduyt. Atretal deu éser entre / veçcomptes e compdors e vasvassors e altres cavalers, que cascun pledeg ab son senyo[r] de qui és soliu ho de qui ha mayor benifeyt, dins la porta de la sua cort si son senyor ho volrà; si, però, no ho vol, man-li pleyt en qualque loc se volr[à] el seu, enaxí que si en aquel dia al seu tornar no porà, dón-li son conduyt.

f. 78r

22 (us. 26)

[P]leyt jutgat entre vassal e senyor, e el juí d'amdues les parts loat e atorgat e en la mà del senyor bé assegurat que sia a él feyt, refaça lo senyor ha l'ome seu totes les coses que a él deye[24] en qualque manera, e puxes reeba del seu home totes le[s] coses que li siran jutgades.

23. En els mss. *K, P i H* i també en d'altres, els usatges 24 i 25 formen un sol capítol.

24. Lectura dubtosa.

22 (us. 26). 1/2 uassallum et seniorem *PHN* : seniorem et uassallum *V* ‖ 2 et *HNV* : ut *P* ‖ utrisque partibus *P* : utriusque partibus *N* utraque parte *H* utriusque partis *V* ‖ 3 auctorizatum *PNV* : auctoritzatum *H* ‖ 4 ut *PNV* : et *H* ‖ sit *PHNV* : sic *O* ‖ redirigat *NV* : redigat *PH* ‖ primum *PHN* : primo *V* ‖ 5 que *HNV* : quod *P* ‖ 6 cuncta *NV* : cunta *H om. P* ‖ 7 illi *PV* : ei *H* ei debuerit illi (ei debuerit *exp.*) *N* ‖ fuerint *V* : fuerunt *PH* fuerit *N*

23 (us. 27)

BATAIA IVDICATA antequam sit iurata, si per milites debet esse facta, per .cc. uncias auri, Valencie, sit per pignora firmata; et si per pedones, sit firmata per .c., propter hoc ut ad illum qui uicerit sit emendatum malum quod in bello acceperit, tam in corpore quam in cauallo siue in armis, et assequatur hoc pro quo bellum factum erit et omnes missiones quas per illud bellum fecerit; et diffinitum illud quod acceperit ille qui uictus fuerit.

24 (us. 28)

DE OMNIBVS NAMQVE comunibus causis non plus oportet quam quatuor esse placita: unum in quo sit directum firmatum per pliuios uel per pignora conuenienter sicut opus erit uel necesse, querimoniis ex utrisque partibus auditis; aliud namque in quo sint querimonie dicte et rationate, et iudicia data a iudicibus ex utrisque partibus electis; tercium quoque in quo sint a iudicibus querimonie et iudicia retracta, et, si opus erit uel necesse, iudicia meliorata: postea sint laudata et auctorizata et ad laudamentum iudicis illorum bene assecurata per pignora ut sint facta, et ibi debent crescere pignora ad laudamentum iudicis illorum; quartum namque in quo dominus placiti recuperet pignora, et, illo ea tenente, sint directa facta et iudicia completa, sicut erunt iudicata et ex utrisque partibus auctorizata.

23 (us. 27). 1 bataia *P* : batalia *N* batallia *V* batayla *H* || 2/3 per .cc. uncias auri ualencie *post* pignora firmata *habet P* || auri ualencie *PH* : auri *(om.* ualencie) *N* auri, que sunt .ccc. morabatini auri Valencie *V* || 3 pignora *PHN* : pignoras *P* || 4-6 propter hoc ut ad illum qui uicerit (uinc- *V)* sit emendatum malum quod in bello acceperit tam in corpore quam in cauallo siue in armis (tam — armis *om. P) PNV* : propter equos siue in armis *H* || 5 — 8 *uerba* tam — fecerit *fortasse delenda sunt* || 6 et *PHN* : ut *V* || 8 diffinitum illud *PH* : diffinitum malum *N* diffinitum scilicet malum illud *V*

23 (us. 27)

[B]atala jutgada ans que sia jurada, si per cavalers deu éser feyta, per .cc. onçes d'aur de València sia per penyores fe[r]mada; [si per] peons, sia fermada per .c.: per açò que cel qui vençrà li sia emenat lo mal que [e]n la batay[la] pend[rà], tant el cors quant el caval ho en les armes, e consiga açò perquè la batala feyta fo e totes les messions que per aquela batala feu; e definit ço que pres aquel qui fo vencut.

24 (us. 28)

[D]e tots pleyts cominals no cové que sien pus de .iiii. pleyts: .i. en què sia dret fermat per fermançes ho per penyores covinentment, axí com obs serà per clams de la .i^a^. part e de l'altra oyts; altre en què sien los clams dits ho raonats e els juís donats dels jutges elets de la .i^a^. part e de l'altra; lo terç en què sien los clams e els juís retreyts e, si obs sirà, los juïis milorats; puxes sien loats e atorgats e a loament d'aquel jutge bé assegurat per penyores que sia feyt dret; lo .iiii^t^., però, en què lo senyor del pleyt recobre les penyores e, aquel tenent aqueles, sien los drets feyts e el(s) juïis complits axí com seran jutgats e de cascunes parts atorgats.

4 (us. 28). 2 oportet *PN* : opportet *V* debet *H* ‖ placita *HNV* : placitis *P* ‖ unum *PN* : unum uidelicet *V* primum uidelicet *H* ‖ 3 per pignora *HN* : per pignoras *P* pignora *V* ‖ 4 conuenienter *PV* : conuenientes *V* quienter *H* ‖ erit *PV* : fuerit *HN* ‖ 5 ex utrisque partibus *PHN* : utriusque partis *V* ‖ aliud *PNV* : secundum *H* ‖ namque *om. P* ‖ 6 sint *PNV* : sunt *H* ‖ et *(ante* rationate) *PHV* : uel *N* ‖ rationate (racio- *HV) HNV* : raciocinate *P* ‖ 7 utrisque partibus *PHN* : utriusque partis *V* ‖ tercium *PHNV* : tecium *O* ‖ 7/8 quoque *om. P* ‖ 8/9 retracta *PNV* : retractata *H* ‖ 9 erit *PN* : fuerit *HV* ‖ 10 laudata *PHV* : laudanda *N* ‖ auctorizata *V* : auctoritzata *H* autorizata *PN* ‖ 11 — 13 bene — iudicis illorum *om. P* ‖ 11 bene *NV* : bona *H* ‖ 12 ibi *N* : hinc *V* hic *H* ‖ pignora *HNV* : pignoras *P* ‖ 14 ea *HNV* : eas *P* ‖ 15 et *(ante* iudicia) *PNV* : in *H* ‖ erunt *PH* : erint *NV* ‖ 16 et *om. O* ‖ ex *om. H* ‖ auctorizata *PNV* : auctoritzata *H*

25 (us. 29)

MAGNATES seu milites, si contenderint firmare directum senioribus suis, sicut eis facere debuerint et propter hoc seniores apprehenderint potestatem de suo castro uel emparauerint eis suum feuum, non debent illis reddere nec castrum nec feuum, donec habeant eis factum directum et redirectas omnes missiones quas senior fecerit per apprehensionem castri et per eius custodiam et per emparamentum feui. Si aliter dederint eis potestatem, non firment eis directum donec habeant castrum recuperatum, nisi senior habuerit guerram ad quam castrum opus habeat, aut staticam in ipso castro.

26 (us. 30)

SI QVIS CONTRADIXERIT seniori suo potestatem de suo castro, sicut illi eam dare debet, et inde sustinuerit reptamentum, si senior potuerit ipsum castrum apprehendere, licitum sit ei castrum tenere simul cum feuis quos tenebat per ipsum castrum, donec contemptor habeat ad seniores emendatas omnes missiones et perdas quas habuerit factas in apprehensione castri et in eius guarda, et assecuratum, iurando manibus suis per sacramentale scriptum, ut potestas ipsius castri nullo modo sit ei amplius contradicta.

25 (us. 29). 1 seu *HNV* : et *P* || contenderint *PNV* : concederint *HO* || 2 senioribus *PHN* : dominis *V* || facere *PN* : firmare *HV* || 3 apprehenderint *PHN* : apprehendiderint *V* || 4 emparauerint *HV* : imparauerint *P* emparauint *N* || suum *PNV* : sum *H* || feuum *PN* : feudum *HV* || 5 illis *PHV* : eis *N* || nec castrum nec feuum *PN* : castrum nec feudum *H* nec feudum nec castrum *V* || 6 habeant eis *PN* : eis habeant *HV* || redirectas *PN* : reditas (redd- *V*) *HV* || 7 apprehensionem *PNV* : apprehensione *H* || 8 eius custodiam *PN* : custodiam eius *HV* || per *om. N* || emparamentum *HNV* : imparamentum *P* || 9 feui *PN* : feudi *HV* || si *PN* : si autem *HV* || aliter dederint *PNV* : dederint aliter *H* || eis *HNV* : illis *P* || 11 guerram *PNV* : gerram *H* || 12 staticam *P* : statam *V* stationem *N* faticam *H*

25 (us. 29)

[L]os gra*n*s hòme*n*s e els cavalers, si co*n*tendra*n* dret fe*r*mar a lur senyor així com fe*r* deura*n*, e per açò los senyors pendra*n* postat de lur casteyl ho empa*r*ara*n* a éls lur feu, no·l deue*n* ha éls re*t*re, ni·l casteyl ni·l feu, entrò ayen a éls feyt dret o refeytes totes les me*ss*io*n*s que lo senyor avie feytes per
f. 28v lo castel a pendre e per la sua garda / ho per emparame*n*t del feu. Si en alt*r*a manera los en done*n* postat, no fe*r*me*n* a él dret entrò lo casteyl ayen cobrat, si donçs lo senyor no ha gu(e)rra a la q*ua*l lo castel aye obs, ho aye estage al casteyl.

26 (us. 30)

[S]i algú contradirà a son senyor postat de son castel així com dar-la-li deu, e d'aq*uè*n soferrà reptame*n*t, si lo senyor pot pendre lo casteyl, serà a él leer de tenir lo casteyl ab los fe*us* que tenia per aquel castel, entrò lo menyspreador aye a son senyor emenades totes les messio*n*s e les perdoes que ac feytes al pendre del casteyl e en la sua garda, (e) asegurat, jura*n* ab ses pròpries ma*n*s per escrit sac*ra*me*n*tal, que la postat d'aquel castel en nula g[ui]sa d'aq*uí* ena*n*t no li sia co*n*tradita.

26 (us. 30). 2 sicut illi eam dare debet *PHV* : illam sicut dare debet *N* ‖ 4 apprehendere *HNV* : prenderit *P* ‖ sit ei *PHV* : ei sit *N* ‖ castrum tenere *PHV* : tenere castrum *N* ‖ 5 feuis *PHV* : feudis *N* ‖ 6 donec *PHN* : donec ipse *V* ‖ ad *HNV* : aut *P* ‖ 7 perdas *N* : perperdas *P* perdeas *H* perdedas *V* ‖ 8 apprehensione (apr- *P*) *PV* : apprehencione *H* apprehensionem *N* ‖ guarda *PHV* : garda *N* ‖ 9 manibus *PHV* : in manibus *N* ‖ 9/10 sacramentale scriptum *PN* : sacramentum scriptum *V* sacramentum *H* ‖ 10 potestas *HNV* : posteas *P* ‖ ipsius *PN* : illius *HV* ‖ 10/11 ei amplius *PHV* : amplius ei *N*

27 (us. 31)

SI A VICECOMITIBVS usque ad inferiores milites obierit quis intestatus et sine legali condicione suorum feuorum, erit licitum senioribus suis stabilire illorum feuos cum quibus uolerint de infantibus defuncti.

28 (us. 32)

CASTLANI in castris que tenuerint per seniores suos non debent subtus illos mittere alios castlanos, sine consensu senioris. Set si fecerint et seniores scierint et non contradixerint, castlani, illis scientibus et non contradicentibus missi, stare debent. Si scierint et contradixerint, eiciant eos inde illi qui eos ibi miserunt.

29 (us. 33)

SI QVIS SVVM FEVVM alicui dederit uel impignorauerit siue alienauerit sine consensu sui senioris, si senior scierit et contradixerit, imparare ipsum feuum poterit quandocunque uoluerit; si scierit et non contradixerit, imparare feuum non poterit, set seruicium ipsius feui poterit petere cui uoluerit, tam a donatore quam a receptore. Et si contradictum ei fuerit seruicium ipsius feui, erit ei licitum feuum imparare et tenere in dominio, donec seruicium per-

27 (us. 31). 2 condicione *PH* : conditione *N* condiccione *V* ‖ 3 erit licitum *PHN* : licitum erit *V* ‖ 4 illorum feuos *P* : feudos illorum *N* suos feuos *HV* ‖ 5 defuncti *HNV* : defunctis *P*

28 (us. 32). 1 castlani *PH* : castelani *N* castellani *V* ‖ 2 subtus illos mittere *PHV* : se submittere *N* ‖ castlanos *PH* : castelanos *N* castellanos *V* ‖ 3 sine *PN* : nisi de *HV* ‖ consensu *PNV* : concensu *H* ‖ senioris *HNV* : seniorum *P* ‖ 3/4 scierint *PNV* : sciuerint *H* ‖ 4 castlani *PH* : castelani *N* castellani *V* ‖ 5 missi *HNV* : et missi *P* ‖ debent *N* : debuerint *PHV* ‖ si *PH* : si autem *V* set si *N* ‖ 5/6 scierint *HNV* : scierunt *P* ‖ 6 contradixerint *HNV* : contradixerunt *P* ‖ eiciant *PHNV* : eiciat *O* ‖ eos *PN* : illos *HV* ‖ illi *PHNV* : ille *O* ‖ 7 ibi miserunt *PHV* : miserant ibi *N*

27 (us. 31)

[S]i de veçcomptes [en]*trò* a jusans cavalers mora algú sens testame*nt* e sens leal co*n*dició [de] so[s feus, si]a leer a sos senyors establir los lurs fe*us* als infa*n*s del senyor [25] que éls volra*n*.

28 (us. 32)

Los castla*n*s e·ls castels que tendra*n* per lurs senyors no deue*n* sots si me*tre* altr*es* castlans sens volentat de lur senyor; e si ho fan e els senyors ho saben e no hi contradie*n*, aquels castlans meses, éls sabens e no co*ntradien*s, hi deue*n* estar; si ho saben e *contradexen*, giten-los-*ne* aquels que los i aura*n* meses.

29 (us. 33)

Si algú lo seu feu aurà donat ho empenyorat ho alienat sens volentat de son senyor, si son senyor ho sab e co*n*tradex, emparar porà lo seu feu ça*n* se volrà; si ho sab e no hi contradex, emparar lo feu no porà, mas lo *serv*ïi a aquel feu porà demanar a qui·s volrà: aytanbé a cel qui·l tenie co*m* a cel qui·l reebe. E si li sirà lo *serv*í cont*ra*dit d'aquel feu, sirà a él leer d'emparar lo feu e tenir en sa senyoria, *tro* que·l

25. En lloc de «del senyor» cal llegir o entendre *del mort*.

29 (us. 33). 1 quis *PHN* : aliquis *V* ‖ feuum *PH* : feudum *NV* ‖ 2/3 impignorauerit *HNV* : obpinerauerit *P* ‖ 3 imparare *PHV* : emparare *N* ‖ 4 feuum *PH* : feudum *NV* ‖ 4/5 et non contradixerit *NV* : et contradixerit *P om. H* ‖ 5 imparare feuum non *V* : emparare feudum non *N* imparauerit feuum non *P* non imparare feuum *H* ‖ set *om. P* ‖ 6 feui *P* : feudi *HNV* ‖ poterit *HN* : potest *PV* ‖ tam *PNV* : scilicet tam *H* ‖ 7 donatore *PNV* : donacione *H* ‖ 8 feui *PHV* : feudi *N* ‖ ei licitum *PHV* : licitum ei *N* ‖ 8-9 feuum imparare *P* : feudum emparare *N* imparare feudum *H* emparare feudum *V* ‖ 9 dominio *P* : dominium *HV* dominiis *N* ‖

ditum sit ei in duplo emendatum et bene assecuratum ut amplius non sit ei contradictum.

30 (us. 34)

QVI FALLERIT hostes uel caualcatas seniori suo, cui eas facere debuerit, aut emendet ei illas in duplo, si senior uoluerit, aut emendet ei totum dampnum et missiones et perdas quas senior per illius fallimentum fecerit. Similiter et milites, si in hostes uel in caualcatas siue in seruicio dominorum suorum aliquid perdiderint, emendent illis seniores eorum sicut auerare potuerint.

31 (us. 35,1)

QVI VIDERIT seniorem suum necesse habere et fallerit ei de iuuamine et de seruicio quod ei debuerit facere et propter hoc fecerit eum redimere, redemtionem illam nullo modo debet assequi nec habere.

32 (us. 35,2)

Set si senior uoluerit ut suus homo addat ei in seruicium, crescat et ille ei in beneficium; sin autem homo habeat hoc quod solitus est habere, et seruiat ad seniorem ut conuenit illi seruire.

9/10 perditum *PN* : perdictum *H* predictum *V* ‖ 11 non sit ei *PHV* : ei non sit *N*

30 (us. 34). 1 fallerit *PHN* : fallierit *V* ‖ caualcatas *PNV* : caualcades *H* ‖ 2-3 ei illas in duplo *P* : eas ei in duplo *HV* illi in duplo eas *N* ‖ 4 perdas *N* : perdedas *PV* perdeas *H* ‖ 4/5 illius fallimentum *HV* : fallimentum illius *N* illius falimentum *P* ‖ 5 et milites *om. P* ‖ 6 uel in caualcatas *P* : et caualcatas *N* uel caualcadas *H* et in caualcatas *V* ‖ 7 eorum *PN* : illorum *HV* ‖ 8 potuerint *N* : poterint *PHV*

serví perdut sia a él en doble emenat e bé assegurat que més no li sia contradit.

30 (us. 34)

[Q]ui falirà osts o cavalcades a son senyor a qui fer-la deu, ho li emèn a él aqueles en doble, si son senyor ho vol, ho li emèn tot lo don e les messions e les perdoes que·l senyor per faliment d'aquel aurà pres. Aytanbé els cavalers, si en osts ho en cavalcades ho en serví de lurs senyors res perdran, emenen a éls lurs senyors axí com averar poran.

31 (us. 35,1)

f. 29r Qui veurà [26] son senyor obs aver e falirà a él d'ajuda e de serví que li deu fer, e per açò l[o] farà reembre, la reençó aquela per nula manera aver no deu ni conseguir.

32 (us. 35,2)

[M]as si son senyor volrà que son hom li enadesca el serviï, cresca él a él el benifeyt; si no, aya l'om ço que·s sol aver e servesca ha son senyor axí com li cové a servir.

26. L'usatge 35 apareix dividit en dos capítols en els manuscrits *K*, *N* i *H*.

31 (us. 35,1). 1 uiderit *HNV* : uidit *P* ‖ 2 fallerit *PHN* : fallierit *V* ‖ 3/4 redemtionem *PN* : redempcionem *HV* ‖ 4 nullo *PHN* : ullo *V* ‖ nec *PNV* : uel *H*

32 (us. 35.2). 1 set si *PHN* : si *V* ‖ addat *HNV* : autdat *P* ‖ 2 beneficium *PNV* : benefficium *H* ‖ sin *PHV* : si *NO* ‖ 3 homo habeat *PN* : habeat homo *HV* ‖ hoc *om. N* ‖ solitus *PV* : solidus *HN* ‖ 4 seruiat *PHN* : seruiet *V* ‖ ad *HNV* : aut *P* ‖ conuenit *PHV* : conueniat *N*

33 (us. 36)

QVI SOLIDVS est de seniore obtime debet illi seruire uel secundum posse uel secundum illorum conuentionem; et senior debet eum habere contra cunctos et nullus contra eum. Propterea nullus debet facere solidantiam nisi ad unum solum seniorem, nisi concesserit ei senior cuius primum solidus fuerit.

34 (us. 37)

QVI SENIOREM suum uiuum in bello reliquerit dum eum adiuuare poterit, aut malo ingenio ei de pugna defecerit, perdere debet omnia, que per illum habuerit.

35 (us. 38)

QVI IRA DVCTVS seniorem suum diffidauerit uel ei suum feuum reliquerit, imparet ei senior suus cuncta que per eum habuerit et teneat tantum donec in suum hominiaticum reuertatur, et firmet ei directum et emendet illi per sacramentum deshonorem quem illi fecerit et postea recuperet feuum quem reliquerit.

33 (us. 36). 1 obtime *PH* : optime *NV* ‖ illi *PHNV* : ille *O* ‖ 2 uel *(post* seruire) *om. HV* ‖ posse *PN* : suum posse *HV* ‖ 3 conuentionem *PN* : conuencionem *HV* ‖ eum *PHN* : ipsum *V* ‖ 5 solidantiam *PN* : solidanciam *HV* ‖ ad *HNV* : aut *P* ‖ 6 ei *PHNV* : et *O* ‖ solidus *HNV* : solidum *P* ‖ 7 fuerit *PHV* : fuerat *N*

34 (us. 37). 1 uiuum in bello *PN* : in bello uiuum *HV* ‖ reliquerit *PN* : relinquerit *HV* ‖ 2 eum adiuuare *HN* : adiuuare *V* aut iuuare *P* ‖ 3 defecerit

33 (us. 36)

Qui soliu és de senyor ben li deu servir, ho segons son poder ho segons lur covinença; e el senyor deu l'aver contra tots e no negú contra él; per açò negú no deu fer solidança sinó ha .i. sol senyor, si donques no li o atorga lo senyor de qui primer era soliu.

34 (us. 37)

Qui son senyor viu en batala jaquirà de mentre li pot aydar, ho per mal enguiny a él de batala falirà, perdre deu totes les coses que per él ach.

35 (us. 38)

Qui iradament son senyor defiarà ho a él son fe[u jaqu]irà, empar-li son senyor totes les coses que per él ach, e tinga-ho tant entrò a son om[anat]ge sia tornat, e ferm-li dret e emèn-li per sagrament desonor que li féu, e puxes recobre lo feu que li a gaquit.

PNV : deffecerit *H* ‖ 3-4 debet omnia que per illum habuerit *HV* : omnia que per illum habuerit debet *N* debet in perpetuum omnia que per illum habuerit *P*

35 (us. 38). 1 suum *om. H* ‖ diffidauerit *PHN* : defidauerit *V* ‖ 2 feuum *PHV* : feudum *N* ‖ reliquerit *PN* : relinquerit *V* relinquere *H* ‖ imparet *PHN* : emparet *V* ‖ 4 suum *PNV* : sum *H* ‖ hominiaticum *P* : hominaticum *HNV* ‖ ei *HNV* : illi *P* ‖ 5 illi *(ante* per) *HNV* : ei *P* ‖ per sacramentum *HNV* : cum sacramento *P* ‖ 5/6 deshonorem *PV* : desonorem *HN* ‖ 6 feuum *PHV* : feudum *N* ‖ 7 reliquerit *N* : relinquerit *V* reliquid *P* relinquit *H*

36 (us. 39)

QVI SENIOREM suum despexerit et per superbiam eum pensabiliter diffidauerit, perdere debet in perpetuum cuncta que per illum habuerit, et illi reddere, si aliquid de suo mobili habuerit quod ei non seruiuerit.

37 (us. 40)

QVI SE SCIENTE seniorem suum a manu uel a lingua occiderit uel filium eius legitimum, aut adulterauerit uxorem eius, uel tolerit ei suum castrum et non reddiderit ei sine peioramento, aut fecerit ei malum quod non possit redirigere nec emendare, per unum ex his, si probatus uel conuictus fuerit, debet uenire in manu senioris sui cum omnibus que per eum habuerit, ad faciendam suam uoluntatem, quia maxima bauzia est.

38 (us. 41)

DE ALIIS NAMQVE bauziis et malefactis que possunt redirigi uel emendari, firmet homo directum seniori suo, sicut mos est istius patrie, et faciat eum illi sicut ille ei iudicare fecerit.

36 (us. 39). 1/2 superbiam *PHV* : superbiam suam *N* || 2 diffidauerit *PHN* : defidauerit *V* || debet *NV* : debuerit *PH* || 2/3 in perpetuum *PNV* : imperpetum *H* || 3 cuncta *PNV* : cunta *H* || que *om. H* || illi *N* : ei *HV om. P* || 4 mobili *PHV* : mobile *N* || habuerit *HNV* : habuit *P* || ei *PNV* : nemini *H* || 4/5 non seruiuerit *V* : non seruiuit *H* non seruiat *N* seruitum non habebat *P*

37 (us. 40). 1 a *PNV* : ad *H* || 2 legitimum *P* : legittimum *HNV* || 2/3 adulterauerit *PHN* : adulterauit *V* || 3 eius *om. N* || 4 peioramento *PHV* : pignoramento *N* || ei *HNV* : illi *P* || 5 possit *PN* : poterit *HV* || redirigere *PV* : ei redirigere *N* redigere *H* || nec *PH* : uel *V* si *N* || 6 his *PN* : hiis *HV*

36 (us. 39)

Qui son senyor menyspr*e*arà e per ergul él acordadam*e*nt desfiarà, perdre deu totes les coses que per él aurà, e a él rendre si alguna cosa ac del seu moble que no li ayc s*e*rvit.

37 (us. 40)

Qui, si sab*e*nt, son senyor ab mà ho ab lenga ociurà ho son fil leyal, ho sa muler a él tirarà, o li tolrà son casteyl e no·l retr*à* a él senes penyoram*e*nt, ho li farà mal que no li pusca emenar, per .i. d'a-
5 quests, si pr*o*va(t) ho vençut n*e* sirà, deu venir *e*n mà de son senyor, ab totes les coses que per (él) ach, a f*e*r sa volentat, car gra*n* baÿa és.

38 (us. 41)

D'altr*e*s però ba[u]dies [27] e de malefeytes que poden és*e*r em*e*nades ho refeytes, ferm hom dret a son senyor axí com custuma és d'aquesta t*e*rra, e faça él a él axí com él li farà jutgar.

27. Ací, però no en el capítol anterior ni en el 40, el traductor en lloc de la forma catalana *baïa* ha mantingut la forma llatinitzant «baudia» que presenta el ms. *N*. Altres manuscrits llatins ofereixen l'escriptura «bauzia».

‖ convictus *HNV* : victus *P* ‖ 7 manu *HNV* : manum *P* ‖ senioris *PN* : domini *HV* ‖ 8 faciendam *PHN* : faciendum *V* ‖ 9 bauzia *P* : baudia *N* bausia *HV*

38 (us. 41). 1-4 *hoc caput habet H in fol. 5v* (= H^1) *et iterum in fol. 8r* (= H^2) ‖ 1 bauziis PH^2 : baudiis *N* bausiis H^1V ‖ malefactis PH^1H^2N : maleficiis *V* ‖ 2 redirigi PH^2NV : redigi H^1 ‖ 3/4 eum *(sc. 'directum')* illi *PN* : eum ei H^1O enim illi H^2 eum *V* ‖ 4 ei *om.* H^2

6

39 (us. 42)

POTESTATEM de suo castro et firmamentum de directo nullo modo contradicat homo seniori suo, sicut ei dare debet potestatem et facere directum, quia quamdiu contradixerit bauzator suus erit. Et si pro hoc malum prenderit, nullo modo emendetur ei. Et si senior in hoc dampnum habuerit aut missionem fecerit, emendetur ei ab homine suo.

40 (us. 43)

SI QVIS IN CVRIA a seniore suo coram principe reptatus fuerit de bauzia, debet se de illa expiare per iudicium uel laudamentum ipsius curie; quod si facere contempserit, princebs debet eum inde distringere.

41 (us. 44)

SIMILITER et si senior uoluerit militem suum iniuste affligere uel honorem eius tollere, potestas debet inde eum defendere et manutenere.

42 (us. 45)

ET SI A POTESTATE fuerit reptatus, debet se in manu sua mittere, et per iudicium ipsius curie

39 (us. 42). 2 directo *PHV* : suo directo *N* ‖ homo *PNV* : hoc *H* ‖ 3 ei *om. H* ‖ 4 quia *PNV* : *om. HO* ‖ quamdiu (qdiu HN) *HNV* : qndiu *P* ‖ bauzator *P* : baudator *HN* bausator *V* ‖ 5 pro *PV* : per *HN* ‖ prenderit *P* : prehenderit *H* prehendiderit *N* apprehendiderit *V* ‖ 7 emendetur ei *PN* : emendetur *NV* ‖ ei *(ante* ab) *om. N*

40 (us. 43). 1 curia *PNV* : curiam *H* ‖ 1/2 coram principe *post* bauzia *HV* ‖ 2 bauzia *PH* : baudia *N* bausia *V* ‖ de illa *om. V* ‖ 3 laudamentum *PHV* :

39 (us. 42)

La postat del seu castel e fermament de dret en nula guisa no la contradesca hom a son senyor així com dar-li deu postat e fer dret, e aytant com li ho contradirà sirà son bare. E si per açò mal pendrà, no li sia emenat, e si·l senyor en açò aurà don ho messió farà, sie emenat del seu home.

40 (us. 43)

Si negú en cort, de son senyor [28] davant príncep sirà reptat de baÿa, deu-se·n purgar per juïi ho per loament d'aquela cort; que, si fer no o vol, lo príncep lo·n deu destrenyer.

41 (us. 44)

f. 29v Atretal si·l senyor son cavaler volrà a tort menar ho sa honor tolre: la postat lo·n deu defendre e mantenir.

42 (us. 45)

[E] si de la postat serà reptat, deu-se metre en sa mà e per juïi d'aquela cort retre e emenar lo don

28. La preposició «de» introdueix el complement agent.

per laudamentum *N* || quod *PHV* : quia *N* || 4 princebs *P* : princeps *HNV* || inde *om. N*

41 (us. 44). 1 et si *PHN* : si *V* || 2 affligere *HNV* : afligere *P* || 3 debet inde eum *P* : debet eum inde *HV* eum debet inde *N* || defendere *PHV* : deffendere *N*

42 (us. 45). 1 si *PHNO* : si quis *V* ||

redirigere et emendare dampnum et malum atque deshonorem quod ei factum habuerit, aut expiare se de bauzia per sacramentum et per bataiam ad suum parem, qui de genere et de honore sit de suo ualore, cum dampno et prodo quod per hoc debuerit habere.

<Dampnum et produm ideo dicimus, ut tantum accipiat si uicerit quantum perderet si uinceretur.>

43 (us. 46)

SIMILITER SIT inter magnates et eorum milites, excepto quod bataia non sit in illorum manu facta, set tantum in manu fidelis ab utraque parte electi.

44 (us. 47)

CVNCTVM MALVM quod fecerit homo ad seniorem suum, uel senior ad hominem suum, sine fatigatione de directo et sine aquindamento debet esse ex utraque parte redirectum.

---

3 redirigere *NV* : redigere *PHO* || 4 deshonorem *PV* : desonorem *HN* || se *PN* : debet se *H* se debet *V* || 5 bauzia *P* : baudia *N* bausia *HV* || per sacramentum *om. N* || et per bataiam *P* : et per batalliam *HV* et batalliam *O om. N* || ad *PHV* : aut in *N* || 6 suo ualore *PHV* : ualore suo *N* || 7 prodo *PHV* : pro eo *N* || debuerit *PN* : debet *HV* || habere *HNV* : abere *P* || 8-9 dampnum — uinceretur *om. codd. aliquot; haec uerba e margine archetypi sumpta uidentur* || 8 produm *PNV* : da produm *H* || dicimus *HV* : dici*mus uel* dici*t PN* || 9 uicerit *PN* : uincerit *HV* || perderet *PNV* : perdiderit *H*

43 (us. 46). 2 bataia] bataiam *P* batalia *N* batallia *V* batayla *H* || illorum manu *PN* : illorum manibus *V* eorum manibus *H* || 3 tantum *PV* : tamen *HN* || manu *PN* : manibus *HV*

44 (us. 47). 1-2 ad *(ante* seniorem *et ante* hominem) *HNV* : aut *P* || seniorem suum *PNV* : seniorem suum sine fatigacione directi *H* || 2/3 fatigatione *PN* :

e el mal e la desonor que li ha feyta, ho deu-se purgar de la baÿa per sagrament ho per batala a som par, qui de son linatge e de sa honor e de sa valor sie, ab lo don e ab lo prou que per açò deurà aver. Lo don e el prou, per açò dic, que tant prena si es vençut [29] qtian perdria si era vençut.[30]

43 (us. 46)

Atretal sia entre els grans hòmens e lurs cavalers, esters que batala no sia feyta en lur mà, mas solament en mà de feel elet de la .iª. part e de l'altra.

44 (us. 47)

(.....
.....
.....
..... de la .iª. part e de l'altra).[31]

29. Error mecànic del copista: en lloc de «és vençut» hauria de dir *venç.*

30. El darrer paràgraf d'aquest capítol «dampnum — uinceretur» constitueix una glossa manifesta que sembla procedir d'una nota escrita al marge de l'arquetip (vegeu *Introducció,* pàg. 24).

31. Aquest capítol 44, l'usatge 47 *(Cunctum malum),* manca solament en el manuscrit que editem. Es tracta, sens dubte, d'una omissió per *homoioteleuton,* car en el text català els usatges 46 i 47 segurament acabaven amb els mateixos mots. Això és una prova més que l'escrivent de *K* no és el traductor, sinó que transcriu una traducció anterior.

fatigacione *HV* || 3 de directo *PNV* : directi *H* || sine *om. P* || aquindamento *P* : acuydamento *HV* aguindamento de directo (de directo *exp.) N* || 3/4 ex utraque parte *PNV* : utramque *H*

45 (us. 48)

OMNES HOMINES, a uicecomitibus usque ad inferiores milites eorum honorem habentes, debent ad potestatem iurare fidelitatem et suum honorem per sacramentale scriptum, illi uidelicet de quibus potestas uoluerit.

46 (us. 49)

SACRAMENTVM sit omni tempore iuratum super altare consecratum uel super sanctum euangelium; et ille qui iurauerit, in omni sacramento debet mittere suo «sciente», excepto in bauzia et in tradicione, et «per Deum et hec sancta».

47 (us. 50)

OMNES HOMINES, tam milites quam rustici, iurent senioribus suis, sicut ipsi eis iudicare fecerint iuste in placitis; seniores uero hominibus suis nequaquam.

48 (us. 51)

IVDEI IVRENT christianis; christiani uero illis nunquam.

---

45 (us. 48). 2 habentes *PN* : tenentes *HV* || 3 ad *HNV* : a *P* || 4 sacramentale *PNV* : sacramentum *H* || illi uidelicet *PHV* : uidelicet illi *N* || 4-5 *uerba* illi — uoluerit *fortasse secludenda*

46 (us. 49). 1 iuratum *PHV* : iuramentum *N* || 2 consecratum *PHV* : consacratum *N* || 3 ille *PHN* : illi *V* || iurauerit *PHN* : iurauerint *V* || debet *PHN* : debent *V* || 4 suo *PNV* : sagio *H* || excepto *HNV* : exceptus *P* || in bauzia *PH* : in bausia *V* de baudia *N* || 4/5 in tradicione *HV* : in tradiccione *P* traditione *N* || 5 et per *P* : per *HNV*

47 (us. 50). 2 eis iudicare *PV* : iudicare eis *HN* || 3 uero *PNV* : autem *H* || 3/4 nequaquam *PHV* : nequamquam *N*

45 (us. 48)

[T]ots hòmens de veçcomptes tro a cavalers lurs cavalers tenen[s] honor,[32] lur feeltat deuen fermar a la postat e sa honor per sacrament*al* escr*it* a aquel,[33] ço és [assaber, de] qui la postat ho volrà.

46 (us. 49)

Sagrament [34] sia [to]ts temps jurat s[o]bre altar consecrat ho sobre sans evengelis; e aquel qui jurarà dir veritat «si Deus li ajut e aquests sens».[35]

47 (us. 50)

Tots hòmens, tam bé cavalers com pageses, juren a lurs senyors així com éls los faran jutgar dretament en pleyts; los senyors, però, a lurs hòmens no juren.

48 (us. 51)

Jueus guren a crestians; crestians, però, a éls no ja més.

32. D'acord amb el text llatí la traducció d'aquesta frase hauria d'ésser la següent: *Tots hòmens, de veçcomtes tro a cavalers, llur honor tenens.* Certament la interpretació d'aquest passatge ofereix dificultats perquè hom no sap a qui cal referir el pronom «eorum» ('llur'). Sens dubte aquest usatge ha estat tret d'un text legislatiu dins el qual resultava clar que el pronom «eorum» es referia a «principes» perquè hi eren mencionats immediatament abans.

33. El traductor ha interpretat el nominatiu plural «illi» com datiu singular: cal entendre, doncs, *aquels ... de qui la postat ho volrà.*

34. En el ms. *P* els capítols 46-53 (us. 49-56) es presenten agrupats en un de sol, sota una única rúbrica *(De sacramentis).*

35. El traductor, que no ha entès el sentit de l'expressió «suo sciente» 'a dretcient', es veu obligat a abreujar el final del capítol.

48 (us. 51). 1-2 Iudei — numquam *om. O; ex ed. Giraud suppleuit V* ‖ 1 iudei *om. H* ‖ 2 nunquam *HNV* : nequaquam *P*

49 (us. 52)

SACRAMENTA RVSTICI qui teneat mansum et laboret cum pare bouum, sunt credenda usque ad .VII. *solidos plate.*

50 (us. 53)

DE ALIIS NAMQVE rusticis qui dicuntur bachallarii, credantur per sacramentum usque ad .IIII. *mancusos auri Valencie. Deinde quicquid iurent, per examen caldarie demonstrent.*

51 (us. 54)

SENEX MILES qui non potuerit se defendere per semedipsum, uel pauper qui non potest se preparare de bello, credatur per sacramentum usque ad .V. *uncias auri Valencie.*

52 (us. 55)

ALII QVOQVE MILITES, a .XX. *annis usque ad* .LX., *quicquid iurent, unde periuri sint appellati, manibus propriis defendant ad illorum parem.*

---

49 (us. 52). 1 teneat *PNV* : teneant *H* ‖ 2 laboret *V* : laborat *N* laborant *H* labore *P* ‖ cum *HNV* : eum *P* ‖ 3 .VII. (septem *V*) *HNV* : .VIII. *P*

50 (us. 53). 1/2 bachallarii *P* : baccallari *V* bacalarii *HN* ‖ 2 credantur *HNV* : credatur *P* ‖ usque ad *H* : per sacramentum usque ad *P* sacramenta usque ad *V* iisque ad .VII. sacramenta ad (ad .VII. *exp.*) *N* ‖ .iiij. *(supra scrip.* or *H) PHN* : quatuor *V* ‖ 3 mancusos *PV* : macunsos *O* marcos *H* marchos (r *fort. exp.*) *N* ‖ quicquid *PN* : quidquid *V* quitquid *H* ‖ per *PHNV* : pro *O* ‖ 4 examen *HNV* : sacramentum *P* ‖ caldarie *PNV* : calderie *H* ‖ demonstrent *PN* : demostretur *H* demostratur *V*

49 (us. 52)

Sagrament de pageses qui tinge mas e laru [36] ab .i. parel de bous deu éser creegut entrò ha .vii. sous de plata.

50 (us. 53)

Dels altres pagès<es> qui an nom bacalars, sien creeguts lur sagrament entrò ha .iiii. maçmodines d'aur de València; d'aquí enant tot quant juren per juïi de caldera demonstren.

51 (us. 54)

[C]avaler veyl que no·s porà per si hilex defendre, ho pobre que no·s pot aparelar de batala, sia creegut per sagrament ha .v. onçes d'or de València.

52 (us. 55)

[T]ots altres cavalers de .xx. ans tro ha .xl. ques que juren, on perjurs sien apelats, ab lurs pròpries mans ho <u> defenen a lur par.

36. Cal corregir «laru» en *laur*, és a dir 'llauri' (error de l'escrivent).

51 (us. 54). 1 potuerit *PH* : poterit *V* potuit *H* ‖ defendere *N* : deffendere *HV* fendere *P* ‖ 2 semedipsum *P* : semetipsum *HNV* ‖ uel pauper *HNV* : per paupertatem *P* ‖ non potest se *HN* : se non potest *PV* ‖ 4 .v. (quinque *HV*) *HNV* : .xv. *P*

52 (us. 55). 2 .lx. (sexaginta *HV*) *PHV* : xl. *N* ‖ quicquid *N* : quitquid *HO* quidquid *PV* ‖ sint appellati (sint ape- *V*) *HNV* : sunt apellati *P* ‖ 3 defendant *PHN* : deffendant *V*

53 (us. 56)

SACRAMENTA BVRGENSIVM credantur ut militum usque ad .v. uncias. Deinde quicquid iurent, per bellum defendant, scilicet per pedonem.

54 (us. 57)

FEVOS quos tenuerint milites, si seniores eorum negauerint non eos illis dedisse, auerent illos per sacramentum et per bataiam, et habeant illos. Illos autem quos non tenuerint et clamauerint, aut probent per testes uel per scripturas eos a senioribus eorum adquisisse, aut dimittant eos.

55 (us. 58)

SI QVIS ALICVI HOMINI iactauerit lanceam uel sagitam seu aliquod armorum genus, si eum in aliquo leserit, emendet ei malum quod fecerit; quod si illum consequi non poterit, pro sola presumptione quia iactauerit ei, aut stet illi ad talionem sub ipso eodem pauore, aut emendet ei sicut unius plage medietatem. Et si armata manu aliquem requisierit, si non uulnerauerit, set tamen scutum uel uestimenta inciderit uel in terram descendere uel cadere fecerit, similiter emendetur ei per mediam plagam.

53 (us. 56). 1 burgensium *PNV* : burgencium *P* ‖ 2 .v. (quinque *HV*) *HNV* : .xvi. *P* ‖ uncias *PHN* : uncias auri *V* ‖ deinde *PNV* : et deinde *H* ‖ quicquid *PN* : quitquid *HV* ‖ 3 defendant *P* : deffendant *HNV* ‖ per pedonem *PHN* : de pedone *V*

54 (us. 57). 1 feuos *PHV* : feudos *N* ‖ 2 illis *PV* : illi *HN* ‖ 3 et (*ante* per) *HNV* : uel *P* ‖ bataiam *P* : bataliam *N* batalliam *V* batayllam *H* ‖ 4 autem *HNV* : scilicet *P* ‖ non *om. H* ‖ clamauerint *PHN* : exclamauerint *V* ‖ 6 adquisisse *PNV* : adquisiuisse *H* ‖ aut dimittant *NV* : aut dimitant *H* ad dimitant *P*

53 (us. 56)

[L]os sagraments dels burgeses sien creeguts axí com de cavalers entrò ha .v. onçes; d'aquí enant tot ço que juren per batala defenen, ço és assaber, per peó.

54 (us. 57)

f. 30r [L]os feus que tenen los cavalers, si los senyors los neguen a éls que no·ls los agen donats, averen-los per sagrament ho per batala, e agen aquels; aquels, però, que no tendran e[·] clamaran, o·ls proven per testimonis ho per escriptures qu·els agen acaptats de lur senyor, ho·ls los jaquesquen.

55 (us. 58)

Si algú a altre gitarà lança ho sageta ho alguna manera d'armes, si él en res nafrarà, emèn-li lo mal que li aurà feyt, e si aquel conseguir no pot, per sola la presupció que la gità, ho hestia a talió sots aquela ilexa por, ho li emèn axí com la meytat de .i. plaga. E si armat algú a altre requerrà e no·l nafrarà, mas solament l'escut ho les vestimentes li trencarà e en terra avalar e caurel farà, aytanbé sie emenat a él per miga plaga.

55 (us. 58). 2 sagitam *PHN* : sagittam *V* ‖ seu *PHN* : uel *V* ‖ aliquod *PHV* : aliquorum *N* ‖ 2-3 eum in aliquo *PHN* : in aliquo eum *V* ‖ 3 ei *PHV* : illi *N* ‖ 4 poterit *HNV* : potuerit *P* ‖ presumptione *PN* : presumpcione *HV* ‖ 5 quia *HNV* : quod *P* ‖ ei *om. PV* ‖ stet *HNV* : stat *P* ‖ illi *om. H* ‖ 6 eodem *PHN* : eodemque *V* ‖ ei *PNV* : ei malum *H* ‖ 6-7 unius plage medietatem *PNV* : medietatem unius plague *H* ‖ 7 armata manu aliquem *PNV* : aliquem armata manu *H* ‖ requisierit *PV* : requiesierit *N* requisierit uel leserit *H* ‖ 7/8 si non *PHV* : et non eum N ‖ 8 tamen *HNV* : tatundem *P* ‖ uestimenta *PN* : uestimenta sua *H* uestimentum *V* ‖ 10 emendetur *PNV* : emendet *H* ‖ ei *om. H* ‖ per mediam plagam *PHN* : per plagam *V*

56 (us. 59)

SI QVIS OCCIDERIT equum uel aliud quodlibet animal, homine super eum sedente uel manu eum tenente, animal emendet in duplo et deshonorem equitantis cum sacramento.

57 (us. 60)

OMNES QVIPPE NAVES Barchinonam uenientes uel inde recedentes, per omnes dies et noctes sint in pace et tregua et sub defensione principis Barchinonensis, a capite de Crucibus usque ad portum Salodii; et si aliquis in aliquo eis male fecerit, per mandatum principis sit illis redirectum in duplo et principi suum deshonorem cum sacramento.

58 (us. 61)

ITEM STATVERVNT ut omnes homines nobiles et ignobiles, quamuis graues sint inimici, omni tempore sint securi per omnes dies et noctes, et habeant sinceram treguam et ueram pacem, a monte Cati usque ad castrum Felix, et a collo de Finestrellis usque ad collum de ipsa Gauarra, et a collo de ipsa Erola et de ualle Vitraria usque infra mare .XII. *le-*

56 (us. 59). 1 occiderit *HN* : uulnerauerit *P* uulnerauerit siue occiderit *V* ‖ equum *PN* : equm *HV* ‖ aliud quodlibet (aliud quol- *N) PHN* : quodlibet aliud *V* ‖ 2 eum *PN* : eo *HV* ‖ 3 tenente *PNV* : tenentem *H* ‖ emendet in duplo *PHV* : in duplo emendet *N* ‖ deshonorem *PV* : desonorem *HN*

57 (us. 60). 1 Barchinonam *HN* : Barchinona *P* Barchinone *V* ‖ 2 inde *om. H* ‖ 3 tregua] treuga *H* treugua *N* in tregua *P* treuga Domini *V* ‖ et *(ante* sub) *PN* : uel *V om. H* ‖ defensione *PHN* : deffensione *V* ‖ 3/4 principis Barchinonensis *H* : barchinonensis principis bar(chinone?) *N* barchinonensium principis *P* principis Barchinone *V* ‖ 4 a *HNV* : de *P* ‖ 5 aliquis *PHN* : quis *V* ‖ 5/6 mandatum *PHN* : mandamentum *V* ‖ 6

56 (us. 59)

Si algú ociurà caval ho altra bistia, hom seent sobre [é]l, h[o] quel [tin]ga ab sa mà, emèn-lo al dob(l)e, e la desonor del cavalcant per sagrament.

57 (us. 60)

Totes les naus vinens a Barçelona ho d'aquèn partins, per tots dies e per totes nits, sien en pau[37] e en treva e sots defensió del príncep de Barçelona de cap de Creus entrò al port de Salou; e si algú a éls en res mal los farà, per manament del príncep sia a éls refeyt en doble, e al príncep la sua desonor ab sagrament.

58 (us. 61)

De cap establiren que tots los hòmens, nobles e ignobles, ja sia ço que sien greus enemics, per tots temps sien segurs per tots dies e per totes nits, e ayen sancera treva e vera pau de Muntcada tro al castel de Flix,[38] e del col de Fenestres entrò al col de la Gavarera, e del col de la Erola e de Valvidrera dins la mar .xii. legues. E si negú aquest manament

37. Després de «pau», el copista escriví «ho» i ho cancel·là.
38. «Castrum Felix» és Castelldefels.

sit *om. N* ‖ illis *PNV* : ei *H* ‖ redirectum *PV* : directum *H* directum illi *N* ‖ 7 deshonorem *PV* : desonorem *HN* ‖ in duplo *post* deshonorem *add. HV*

58 (us. 61). 2 graues *PV* : graue *HN* ‖ sint *PHV* : sit *N* ‖ 4 treguam *P* : treugam *HV* treuguam *N* ‖ 4/5 Cati usque] gati usque *N* catisque *(pro* cati usque?) *P* Catheno usque *HV* ‖ 5 Felix *HNV* : santi Felicis *P* ‖ a collo *PN* : a colle *V* ad collum *H* ‖ Finestrellis *HNV* : fenestrellis *P* ‖ 6 collum *PHN* : collem *V* ‖ de ipsa *HN* : de sa *V om. P* ‖ a collo *HN* : a colle *V* de collo *P* ‖ 6/7 ipsa Erola *N* : Sarola *V* ipsa Cerola *PH* ‖ 7 ualle *NV* : uaylle *H om. P* ‖ infra *PNV* : in *H* ‖

guas. Et si aliquis hoc preceptum transcenderit in aliquo, malum et deshonorem quod fecerit emendet in duplo, et pro uiolacione banni componat ad principem .c. uncias auri.

59 (us. 62)

CAMINI ET STRATE per terram et per mare sunt de potestate, et per illius defensionem debent esse in pace et in tregua per omnes dies et noctes, ita ut omnes homines tam milites quam pedites, tam mercerii quam negociatores, per illas euntes et redeuntes, uadant et reuertantur securi et quieti et sine ullo pauore cum omnibus illorum rebus; et si quis illos requisierit, cederit uel uulnerauerit uel deshonorauerit in aliquo aut tulerit eis aliquid de eorum rebus, malum et deshonorem quod illis fecerit in corpore emendet eis in duplo secundum illorum ualorem, et quod tulerit restituat eis in undecuplum et insuper donet ad potestatem tantum de suo auere uel honore ut iureiurando dicat super sanctum altare quod per deshonorem quem ei fecit amplius illi non debet emendare.

7/8 leguas *P* : legues *H* leuges *N* leucas *V* || 8 aliquis hoc preceptum *PH* : hoc preceptum aliquis *N* aliquis homo preceptum *V* || transcenderit *PNV* : transierit *H* || 9 deshonorem *PV* : desonorem *HN* || 10 uiolacione *PHV* : uiolationem *N*

59 (us. 62). 1 per mare *PN* : mare *HV* || 2 sunt de potestate *PHV* : de potestate sunt *N* || defensionem *PH* : deffensionem *NV* || 3 in tregua *P* : treugua *N* treuga *HV* || 5 mercerii *PHV* : mercenarii *N* || illas *PNV* : illos *H* || et (*ante* redeuntes) *PNV* : uel *H* || 6 securi et quieti *PHN* : quieti et securi *V* || 8 cederit *PHV* : ceserit *N* || uel uulnerauerit *HN* : uulnerauerit *PV*

trespassarà en res, lo mal e la dessonor que farà, sia emenada en doble, e per trencament del ban compona al príncep .c. onçes d'aur.

59 (us. 62)

Los camins e les entrades e per terra e per mar sien de la postat, e per deffensió de la postat deuen éser en pau e en treva per tots dies e per totes nits, en axí que tots los hòmens, tan cavalers com peons, axí mercaders com mercers, per aqueles anans e tornans, vagen e tornen segurs e ses alguna paor ab totes lurs coses, e si algú aquels requer(r)à, ferrà ho nafrarà ho desonrarà en res, o·ls tolrà res de lurs
f. 30v coses, lo mal e la desonor / [que] a éls als cors faran, emèn a éls en doble segons la lur valor, e ço que se'n portarà refaça a éls en .x. dobles, e sobre tot dón a la postat de son aver e de sa honor, que per sagrament diga sobre l'altar que per la deson[o]r que féu, no deu plus donar ni emenar.[39]

39. L'usatge 63 *(Constituerunt etiam)* manca a *K*, *P* i en molts d'altres manuscrits. En donem el text llatí en l'apèndix.

‖ 8/9 deshonorauerit *PV* : desonorauerit *H* desonestauerit *N* ‖ 9 in aliquo *om. V* ‖ tulerit *PN* : abstulerit *HV* ‖ de eorum *NV* : deorum *P* de illorum *H* ‖ 10 malum et deshonorem *P* : malum et desonorem *HN* deshonorem et malum *V* ‖ 11 eis *PHNV* : et *O* ‖ 12 et *(ante* quod) *om. O* ‖ tulerit *PN* : abstulerit *V* abstulerat *H* ‖ undecuplum *PHN* : duplum *V* ‖ 13 donet *PHN* : dent *V* ‖ tantum *om. P* ‖ 13/14 auere uel honore *PHV* : honore uel auere *N* ‖ 14 ut *PNV* : et *N* ‖ 15 quod per *om. P* ‖ deshonorem *PV* : deson- *HN* ‖ quem *HNV* : quod *P* ‖ ei *PNV* : ibi *H* ‖ fecit *PN* : fecerit *HV* ‖ 15/16 illi non debet *N* : non debet ei *HV* illi non debeat *P*

60 (us. 64)

QVONIAM PER INIQVVM principem et sine ueritate et sine iusticia periit omni tempore terra et habitatores eius, propterea nos sepedicti principes .R. et .A., consilio et auxilio nostrorum nobilium uirorum, decernimus atque mandamus ut omnes principes qui in hoc principatu nobis sunt successuri, habeant omni tempore sinceram et perfectam fidem et ueram locutionem; ita ut omnes homines nobiles et ignobiles, reges et principes, magnates et milites, rustici et pagenses, mercerii et negociatores, peregrini et camina tenentes, amici et inimici, christiani et sarraceni, iudei et heretici, possint se in illis fidare et credere non solum illorum personas set eciam ciuitatis et castella, honorem et auere, uxores et filios et cuncta que habuerint, sine timore et absque ulla mala suspicione; et omnes homines nobiles et ignobiles, magnates, milites et pedites, marinarii et cursarii et monetarii, in illorum terra stantes uel aliunde aduenientes, adiuuent predictos principes eorum fidem et locutionem tenere, custodire et gubernare, per rectam fidem sine engan et sine malo inienio et sine malo consilio, in omnibus uidelicet causis, tam

60 (us. 64). 1 iniquum *PN* : iniqum *HV* || 2 periit *PN* : perit *HV* || 3 nos sepedicti *PH* : sepedicti nos *N* sepedicti *V* || 4 .R. et .A. *PO* : .R. et Adalmodis *N* R*(aimund)*us et A*(dalmod)*is *H* || 5 decernimus *PV* : dicernimus *N* decreuimus *H* || 6 nobis sunt *PV* : sunt nobis *HN* || 6/7 habeant omni tempore sinceram *PHV* : omni habeant sinceram tempore *N* || 8 locutionem *PN* : locucionem *HV* || ita *om. N* || 9 ignobiles *PHNV* : inobiles *O* || reges *PHV* : et reges *N* || et principes *HN* : principes *PV* || magnates *PHV* : et omnes magnates *N* || 9/10 rustici *PNV* : et rustici *H* || 10 pagenses *PNV* : pageses *H* || mercerii *PHV* : mercenarii *N* || 11 camina *PHV* : camini *N* || et *(ante* sarraceni) *om PV* || 12 sarraceni *P* : saraceni *HNV* || iudei *PHN* : et iudei *V* || possint *NV* : possent *P* possunt *H* || 12-13 se in illis fidare et credere *PN* : se fidare et credere in illis *HV* || 13 solum *PHN* : solum autem *V* || 14 honorem *PH* : et honorem *NV* || uxores *P* : et uxores *HN* ac uxores *V* || 15 cuncta *PNV* : cunta *H* || habuerint *PHN* : habuerunt *V* || ulla *PHNV* : illa *O* || 16 suspicione *PHV* : suspitione *N* || 16/17 ignobiles

60 (us. 64)

Qar per mal *príncep*[40] e senes *ve*ritat e senes jus*tícia* perex tots temps *terra* o·ls abitadors d'ela, per açò nos damu*nt* dits *príncep*s Ramon e N'Alamurs, ab co*n*seyl e ab ajuda de no*s*tres nobles baro*ns*, jutgam e manam que tots los *príncep*s que en aquest *príncipat* són ni a*prés* nos vendra*n*, per tots temps ayen cincera e acabada fe e *ve*ra paraula, en axí que tots los hòme*ns*, nobles e ignobles[41] (.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
tots los hòmens, nobles e ignobles), grans hòmens, cavalers e peons, mariners e cosaris e moneders, en aquela *terra* esta*ns* ho alondre vive*ns*[42] ajuden als damunt dits a lur fe e aquels tenir e gardar e gover*n*ar senes engan e senes mal enguiny e ab conseyl en totes coses, ço és assaber, pleyts tan grans com pocs;

40. Els capítols 60-62 (us. 64-66) formen una unitat de redacció i procedeixen d'una mateixa font. Aquests capítols (60-62), el capítol 63 (us. 67) i el grup format pels capítols 69-70 (us. 74-75) conserven una redacció en primera persona («decernimus», «mandamus», «precipimus», «statuimus», «nostros», etc.). En el ms. *P* els us. 62, 64, 65 i 66 formen un sol capítol.

41. L'escrivent de *K* ha omès unes quantes línies per *homoioteleuton*, concretament ha fet un salt d'ulls del primer «nobles e ignobles» del text al segon (cf. nota 31).

42. L'escrivent ha escrit «vivens» en lloc de *vinens*.

PHNV : inobiles *O* ‖ 17 magnates *PHV* : et magnates *N* ‖ milites *PNV* : et milites *H* ‖ et pedites *PNV* : pedites *H* ‖ marinarii *PNV* : at marinarii *H* ‖ 17/18 et cursarii *PNV* : cursari *H* ‖ 19 aduenientes *PNV* : deuenientes *H* ‖ eorum *PNV* : et eorum *H* ‖ 20 et locutionem *PN* : et locucionem *V* locucionem *H* ‖ custodire *PNV* : et custodire *H* ‖ 21 engan *PHV* : enganno *N* ‖ et sine malo inienio (ingenio *NV*) *PNV* : *om H* ‖ 22 sine malo consilio *PHV* : consilio *N* ‖ uidelicet causis *PHV* : causis uidelicet *N* ‖

in magnis quam in paruis; et inter cetera firmiter custodiatur ab eis pax et securitas quam principes dederint Ispanie et sarracenis tam per terram quam per mare.

61 (us. 65 - 66,1)

SIMILI MODO firmissime obseruetur tregua et securitas quas preceperint principes inter inimicos teneri, quamuis ipsi inimici eandem treguam ei non auctorizauerint.

ET EMPARAMENTVM quod fecerit princeps per se uel per suum nuncium uel per suum saionem uel per suum sigillum, nemo sit ausus ei desemparare, nisi primum fatigauerit se de directo in principe ad consuetudinem ipsius curie.

62 (us. 66,2)

Moneta autem tam auri quam argenti ita diligenter sit seruata ut nullo modo crescat in ere nec minuatur auro uel argento nec eciam penso.

Qui uero hec omnia uel unum ex his, scilicet pacem et treguam, emparamentum uel monetam, fregerit aut uiolauerit siue falsauerit, quia tale malum est et tale dedecus quod nemo redirigere uel emendare potest ad principem, ita stabiliendo precipimus

---

23 in paruis *PHV* : etiam in paruis *N* ‖ inter *HNV* : in *P* ‖ 25 dederint *PHNV* : dedere *O*

61 (us. 65-66,1). 1 tregua *P* : treuga *HV* treugua *N* ‖ 2 preceperint *PNV* : precepit *H* ‖ 3 eandem *PHV* : eadem *N* ‖ treguam *P* : treugam *HV* treuguam *N* ‖ ei *PHN* : et securitatem ei *V* ‖ 4 auctorizauerint *HNV* : auctorizauerunt *P* ‖ 5 Et emparamentum *PH* : et empararamentum *N* emparamentum *V* ‖ fecerit princeps (-cebs *P*) *PHV* : fecerint principes *N* ‖ 6 per suum nuncium *PN* : suum nuncium *H* nuncium suum *V* ‖ per suum saionem *P* : per suum sagionem *H* per suum sayonem *N* sagionem

e entre les altres coses fermament sia gardada pau e aseguretat la qual los prínceps d'Espanya [43] daran als sarrayns tan per terra quan per mar.

61 (us. 65 - 66,1)

En atretal guisa [44] fermament sia guardada la treva e la seguretat que manaran los prínceps éser tenguda entre els enemics, ja sie ço que·ls enemics aquela a éls no ajen atorgada. E l'emparament que farà lo príncep, per si ho per misatge ho per son sag ho per son sagel, nul hom no·l gos desemparar, si primerament no n'a fadiga de dret el príncep, a custum de la terra d'aquela cort.

62 (us. 66,2)

[L]a moneda tan d'aur com d'argent axí diligentment sia gardada que en nula guisa no cresca en aram ni sia minvada en aur ni en argent ni de pes. Qui, però, una d'aquestes ho aquestes, ço és, pau, treva, emparament ho moneda, frenyerà ho corromprà ho falsarà, car aytal mal és e aytal desonor que nul hom refer ni emenar no la pot al príncep, aquestes coses establim, manan que les persones d'a-

43. El traductor ha interpretat el datiu «Hispanie» com un genitiu.

44. La distribució dels usatges 65 i 66 que presenta el manuscrit *K*, que reproduïm, és la mateixa que ofereixen els manuscrits *N* i *H* i la quasi totalitat dels altres manuscrits, de manera que el mot «moneta» inicia capítol.

suum *V* ‖ 7 per suum sigillum *PHN* : suum sigillum *V* ‖ ausus ei *HN* : ei ausus *V* ausus *P* ‖ 8 directo *HNV* : directum *P* ‖ 8/9 principe *PHN* : principem *V*

62 (us. 66,2). 2 ere *PNV* : here *H* ‖ 3 minuatur *PNV* : minuetur *H* ‖ auro uel argento *PV* : in auro uel argento *H* in argento uel in auro *N* ‖ nec eciam *PNV* : uel *H* ‖ 4 his *PN* : hiis *HV* ‖ 5 pacem et treguam] pacem et treugam *HV* pacem et treuguam *N* tregua.pace *P* ‖ 6 aut *om. V* ‖ siue *PHN* : seu *V* ‖ 7-8 nemo redirigere uel emendare potest *P* : nemo redigere uel emendare potest *N* nemo redirigere potest uel emendare *V* non poterit redigere *H* ‖ 8 stabiliendo *PHV* : stabilendo *N* ‖ precipimus *PNV* : pricipimus *H* ‖

ut persone eorum cum omni honore et auere ueniant in manu principis ad faciendam suam uoluntatem secundum consilium et laudamentum ipsius curie; quia fides et iusticia et pax et ueritas principis, quibus omne regnum gubernatur, et regnum et plus quam regnum ualent, et ideo nullus extimare potest uel debet alio quolibet precio redirigi uel emendari. Qui hec supradicta fregerit, emendare uel redirigere ad principem non poterit, nisi, ut superius statuimus, ueniat in manu sua.

63 (us. 67)

ITEM STATVIMVS ut si quis seniori suo iurauerit aliquid quod tenere non curet, dampnum quod seniori suo per transgressionem sacramenti euenerit emendet ei in duplo; et si per hoc poterit esse saluus de sacramento, deinde et sacramentum teneat et cuncta que seniori suo iurando conuenerat faciat et attendat. Sin autem et periurus inde esse uidetur, aut manum perdat aut centum solidis redimat aut quartam partem facultatum suarum amittat, profuturam in manu illius cuius periurus effectus est. Et postea non testificetur in placito nec credatur per sacramentum.

9 omni *om. H* ‖ ueniant *HNV* : ueniat *P* ‖ 10 ad faciendam suam *HV* : ad suam faciendam *N* aut faciendam suam *P* ‖ 13-14 et *(om. et PV)* regnum et plus quam regnum ualent *PHV* : et ualent regnum et plus quam *N* ‖ 14-18 et ideo — manu sua : *locus in codicibus corruptus et fortasse secludendus* ‖ 14 et ideo *PNV* : ideo *H* ‖ 15 alio *PNV* : alius *H* ‖ redirigi uel emendari] redigi uel emendari *H* uel emenda *PV* uel emendat *(litt. t expuncta) N* ‖ 16 qui — emendare *om. N* ‖ qui *HV* : quod *P* ‖ supradicta *HV* : scripta *P* ‖ 16-17 emendare uel redirigere ad

quels, ab tota lur honor e ab lur aver, vingen en la
10 man del príncep a fer sa volentat segons conseyl e
laor d'aquela cort; car fe e dretura e pau e veritat
del príncep, ab los quals tot lo regne és governat e
f. 31r el / regne e plus que-l regne valen; e per ço negú no
pot aesmar ni deu ab altre negun preu ni ab alt[ra]
15 emena. Qui totes aquestes coses trencarà emenar ni
refer al príncep no porà, si no axí com damunt esta-
blit és, que vinge en sa mà.

63 (us. 67)

[D]e cap establiren que si algú a son senyor jurarà alguna cosa que tenir no vula, lo don que al senyor seu per passament del sagrament esdevendrà, emèn-lo-li en doble; e si porà éser sàul del sagrament,
5 d'aquí enant lo sagrament tinga e<n> totes coses que a lur senyor an covengudes ab sagrament, facen e atenen. Però, si perjur ne par, ho la mà perda, ho .c. sous la reema, ho la .iiii. part de son aver perda e vinge en mà d'aquel de qui és feyt perjur. E puxes
10 no faça testimoni em pleyt ni sia creegut per sagrament.

principem non poterit] et emendare uel redigere principi non poterit *H* emendare uel redirigere ad principem *P* uel redingi ad principem non poterit *N* emendet uel dirigat ad principem *V* ‖ 17 ut *om. H* ‖ 18 ueniat *H* : uenire *PNV*

63 (us. 67). 1/2 iurauerit *NV* : iurauit *H om. P* ‖ 2 curet *PHNV* : iuret *O* ‖ quod *HV* : que *PN* ‖ 4 emendet ei in duplo *PHV* : in duplo emendet ei *N* ‖ hoc *PNV* : hec *H* ‖ saluus *PHV* : salus *N* ‖ 7 sin *PHN* : si *V* ‖ inde esse uidetur *N* : esse uidetur inde *H* esse uidetur *P* esse uiderit *V* ‖ 8 manum *HNV* : manu *P* ‖ 9 facultatum *HNV* : facultatem *P* ‖ amittat *NV* : amitat *PH* ‖ 9/10 profuturam *P* : perfuturam *HN* prouenturam *V* ‖ 10 in manu illius *PNV* : et manu eius *H* ‖ effectus *NV* : efectus *P om. H* ‖ 10/11 et postea *PHN* : postea *V* ‖ 12 sacramentum *PNV* : sacramenta *H*

64 (us. 68)

PRINCEPS NAMQVE si quolibet casu obsessus fuerit, uel ipse idem suos inimicos obsessos tenuerit, uel audierit quemlibet regem uel principem contra se uenire ad debellandum, et terram suam ad succurrendum sibi monuerit, tam per litteras quam per nuncios uel per consuetudines quibus solet amoneri terra, uidelicet per fars, omnes homines, tam milites quam pedites, qui habeant etatem et posse pugnandi, statim ut hec audierint uel uiderint, quam cicius poterint ei succurrant. Et si quis ei fallerit de iuuamine quod in hoc sibi facere poterit, perdere debet in perpetuum cuncta que per illum habet; et qui honorem per eum non tenuerit, emendet ei fallimentum et deshonorem quem ei fecerit, cum auere et sacramento manibus propriis iurando, quoniam nemo debet fallere ad principem ad tantum opus uel necessitatem.

65 (us. 69)

ITEM STATVERVNT siquidem predicti principes ut exorchie nobilium uidelicet et magnatum, tam militum quam burgensium, omni tempore in principum potestate deueniant, uidelicet omnia illorum alodia; quia quod principi placuit legis habet vigorem. De mobilibus uero illorum, faciant ipsi exorchi quodcunque uoluerint, tam parentibus quam ecclesiis siue pro illorum animabus ea atribuant.

64 (us. 68). 1 princeps (-cebs *P*) *PHNV* : principes *O* ‖ quolibet *PNV* : quodlibet *H* ‖ obsessus *PH* : obsesus *N* obcessus *V* ‖ 2 obsessos *PH* : obsesos *N* obcessos *V* ‖ 3 audierit *PHN* : audiuerit *V* ‖ regem *PNV* : ius regem *H* ‖ 4 debellandum *PN* : bellandum *V* bellum *H* ‖ ad *PNV* : et *H* ‖ 4/5 succurrendum *NV* : sucurrendum *PH* ‖ 5 monuerit *PHV* : monuit *N* ‖ 6 per *om. V* ‖ solet *PHV* : solent *N* ‖ amoneri *PHN* : admoneri *V* ‖ 7 fars *PH* : fumos *V* terras *N* ‖ 9 hec audierint *HN* : hec addierint *P* audiuerint *V* ‖ 10 succurrant *PNV* : sucurreat *H* ‖ 11 in hoc sibi *PHN* : sibi in hoc *V* ‖ 11-12 in perpetuum (imperpetuum *H*) cuncta que per illum habet (abet *P*) *PHN* : cuncta que

64 (us. 68)

[D]e príncep, però, si aquest, qualques aventuras, serà asitiat ho él tendrà sos ene[mic]s sitiats, e oyrà algun rey ho príncep contra si venir a combat, e amonestarà la sua terra a él per socorrer, per letres ho per missatges, ho per custums ab que hom sol amonestar la terra, ço és assaber, per fars, tots hòmens tan cavalers com peons qui ayen edat e poder de combatre, sempre que açò oyran e veuran, can pus ivaç pusquen, li acorreguen, e si negú li falia d'ajuda que en açò li pusca fer, pendre deu per tots temps tot ço que per él ha, e qui la honor per él no tendrà, emèn-li lo faliment e la dessonor que li féu ab aver e ab sagrament juran ab ses pròpries mans, car negú no deu falir al príncep a tan gran obs ni ha tan gran cuyta.

65 (us. 69)

[D]e cap establiren los ja dits prínceps que les exorquies dels nobles hòmens, ço és assaber, de grans hòmens, de cavalers, de burçeses, per tots temps em poder del príncep vinguen, ço és assaber, tots lurs alous; car ço que plau al príncep força ha de lig; dels mobles, però, lurs facen los exorcs ço que·s volran, tant a parens ho a esgleses, ho que o donen per lur arma.

---

per illum habet in perpetuum *V* ‖ 12/13 honorem per eum *P* : per eum honorem *V* honorem per illum *H* honorem *N* ‖ 13 tenuerit *PNV* : habet nec tenet *H* ‖ fallimentum *HNV* : falimentum *P* ‖ 14 deshonorem *V* : desonorem *PHN* ‖ quem ei *HNV* : per eum *P* ‖ cum *om. P* ‖ 15 manibus propriis iurando *NV* : et manibus propriis iurando *H* propriis iurando manibus *P* ‖ quoniam *HNV* : quod *P* ‖ 16 ad *(ante* principem) *om. P*

65 (us. 69). 1/2 predicti principes *PNV* : principes predicti *H* ‖ 2 exorchie *PN* : exorquie *HV* ‖ et *om. N* ‖ magnatum *PHV* : magnatuum *N* ‖ 3 burgensium *PN* : burgencium *H* burgecium *V* ‖ 4 deueniant *PHNV* : deueniat *O* ‖ omnia *PHN* : omnium *V* ‖ 5 quia *om. P* ‖ quod *PHV* : quid *N* ‖ 6 uero illorum *PHN* : illorum uero *V* ‖ exorchi *PNV* : exorqui *H* ‖ 7 quam *om. O* ‖ 8 illorum *om. P* ‖ atribuant *PNV* : tribuant *H*

66 (us. 70)

COMVNIE et conueniencie quas inuicem milites et pedites fecerint in caualcatas uel in uenationes ire uolentes, firmiter teneantur ab eis qui eas audierint et auctorizauerint, et qui eas audierint et tacuerint et non contradixerint, ut ita habeant produm et dampnum quemadmodum inter illos fuerit conuentatum.

67 (us. 71)

PER BONVM VSATICVM et bene ab omnibus hominibus illorum auctorizatum, statuerunt sepe dicti principes ut omnes homines seniores habentes nullo ingenio uel ratione, neque per diffidamentum neque per aquindamentum neque per illorum feuum illis relictum, gaitent personas eorum nec encalcent nec requirant nec uulnerent nec capiant neque captos teneant. Si uero, quod absit, hoc aliquis seniori suo fecerit, ueniat in manu illius tamdiu stare captus donec habeat illi emendatum malum et dedecus quod ei factum habuerit, secundum iudicium principis et eius curie, uidelicet illud malum quod in persona eius fecerit.

66 (us. 70). 1 comunie *PV* : comunc *HN* ‖ 2 caualcatas *PV* : caualcades *HN* ‖ uel *PHN* : et *V* ‖ uenationes *PN* : uenaciones *HV* uenciones *O* ‖ 3 teneantur *PHV* : teneant *N* ‖ ab eis *PHV* : alibus *N* ‖ eas *HNV* : eos *P* ‖ 4 et auctorizauerint *NV* : et tacuerint et auctorizauerint *P om. H* ‖ et qui eas audierint *NV* : et qui eos audierint *P om. H* ‖ 5 ut *om. H* ‖ 6/7 conuentatum *PNV* : conuentum *H*

67 (us. 71). 1/2 omnibus hominibus *scripsimus*] omnibus *PHNO* hominibus *V (recte?)* ‖ 2 illorum auctorizatum statuerunt *PHV* : statuerunt illorum auctorizatum *N* ‖ 4 ratione *PHN* : racione *V* ‖ neque per diffidamentum

66 (us. 70)

[L]es companyes e les covinençes que els cavalers los uns als altres faran, e ls peons, en cavalcades ho en caça anar, volem fermament sia tengut dels que les oyran e les atorgaran, e qui aqueles oyran e celaran[45] e no contradiran, que en axí ayen lo prou e el don com entre éls serà coventat.

67 (us. 71)

[P]er bon usatge e ben de tots aquels atorgat, establiren los damunt dits prínceps que tots los hòmens avens senyors per nul enguiny, ni per nula raó, f. 31v ni per hafi/[ament],[46] ni per acunydament ni per lur feu a éls jaquit, aguayten lurs pressones,[47] ni encalçen, ni les requiren, ni les nafren, ni prenen eles, ni preses no les tinguen; si, però, açò negú a son senyor farà, vinge en mà d'aquel tan lo[n]gament estar pres, entrò que aya a él emenat lo mal e la onta que li aurà feyta, segons lo juïi del príncep e de sa cort, ço és assaber, lo mal que en sa presona face.

45. Cal corregir «celaran» en *calaran* (error de l'escrivent).
46. L'escrivent ha escrit «hafi-» en lloc de *defi-*.
47. Cal entendre *persones* en lloc de «pressones». Cf. cap. 72 (us. 92).

V : neque per defidamentum *H* neque diffidamentum *P om. N* || 5 aquindamentum *P* : acuydamentum *HV* aquydamentum *N* || feuum *PHV* : feudum *N* || 6 gaitent *P* : gaytent *V* aguaytent *H* agaytent *N* || encalcent *PNV* : encalsent *H* || 7 nec (neque *H*) requirant nec uulnerent nec capiant *HN* : neque uulnerent neque capiant neque requirant *V* nec capiant *P* || neque *PHV* : nec *N* || 8 teneant *PHV* : retineant *H* || 9 tamdiu *PNV* : tandiu *H* || 10 illi *PNV* : illius *H* || emendatum malum *PHV* : malum emendatum *N* || 11 ei *PHN* : illi *V* || factum habuerit *PHV* : fecerit *N* || 12 eius *PNV* : eis *H*

68 (us. 72-73)

STRATE et uie publice, aque currentes et fontes uiui, prata et paschue, silue et garrice et roche in hac patria fundate sunt de potestatibus, non ut habeant per alodium uel teneant in dominio, set ut sint omni tempore adempramentum cunctorum illorum populorum, sine ullius contrarietatis obstaculo et sine aliquo constituto seruicio.

ROCHAS namque habeant potestates in tali dominio ut quicunque eas habeat in suo feuo uel in suo alodio, non condirigat super eas nec iuxta eas fortitudinem aliquam neque castrum neque ecclesiam neque monasterium sine licencia et consilio principis. Quod si fecerit aliquis qui suum honorem habeat iuratum principi, periurus erit in hoc sine aliqua intermissione, donec dimittat condirectionem.

69 (us. 74)

CECHIAM aque molinorum que fluit ad Barchinonam mandamus esse intactam omni tempore. Et qui eam presumptiue fregerit, componat principi centum uncias auri Valencie per unamquamque uicem; et qui in absconso ad rigandum hoc fecerit, componat principi per singulas uices ternas uncias auri predicti.

68 (us. 72-73). 2 uiui *PNV* : uini *H* ‖ prata *PHN* : et prata *V* ‖ paschue *PN* : paschua *V* pascua *H* ‖ garrice *PV* : garrisse *N* guarrice *H* ‖ roche *PNV* : rupes *H* ‖ in *PHV* : que sunt in *N* ‖ 3 non ut *HNV* : ut non *P* ‖ 4 uel *PV* : nec *HN* ‖ dominio *PHNV* : domino *O* ‖ 5 adempramentum] ad empramentum *PHNV* ‖ cunctorum *PNV* : cuntorum *H* ‖ 6 ullius contrarietatis *PHV* : contrarietatis ullius *N* ‖ 7 aliquo constituto *PHV* : constituto aliquo *N* ‖ 9 habeat *PV* : habeant *N* habuerint *H* ‖ feuo *PHV* : deudo *N* ‖ 10 condirigat *PV* : condirigant *HN* ‖ 11 neque *(ante* castrum) *PV* : nec *HN* ‖ neque *(ante* ecclesiam) *PNV* : nec *H* ‖ 12 neque *(ante* monasterium) *PNV* : nec *H* ‖ 15 condirectionem] condirectione *P* condireccionem *HNV*

68 (us. 72 - 73)

[L]es entrades [48] e les carreres publiques, les aygues correns e les fons vives, los prats e les pastures, les selves e les gariges, e les roques en aquesta [49] terra fondades, són de les postats per alou, no gens que les tinguen [en] lur senyoria, mas que sien tots temps aemprament de tots aquels pobles senes contrast d'algú e senes algú establit servici; les roques, però, ayen les postats en tal senyoria, que tots cels qui les agen en lur feu ni en son alou, no façen sobre eles castel ni esglea ni monestir senes leer e senes consel del príncep; que si ho fa algú que la sua honor aye jurada al príncep, perjur serà en açò senes alguna remissió, entrò jaquesca aquest desereta-ment.[50]

69 (us. 74)

La ciquia [51] de l'ayga dels molins qui corre a Barçelona, manam éser no tocada per tots temps, e qui aquela abrivadament trencarà, compona al príncep .c. onçes d'aur de València per cascuna vegada, e qui a regar açò farà, compona al príncep per sengles vegades .iii. onçes d'aur damunt dit.

48. Els usatges 72-73 formen un sol capítol en la quasi totalitat dels manuscrits dels usatges.

49. El copista escriví «aquestes», que ell mateix corregí.

50. El mot «deseretament» és aquí producte d'un error de còpia. Hom esperava trobar *condergament*, 'edificació'.

51. El capítol 69 i 70 (us. 74 i 75) formen una unitat. Procedeixen d'un text redactat en primera persona del plural («mandamus», «nostros»). Vegeu nota 40. Sobre la possible datació dels usatges en què es menciona l'or de València, vegeu allò que es diu a la *Introducció*, pàgs. 11 i 34.

69 (us. 74). 1 cechiam *N* : chechiam *P* cequiam *HV* ‖ molinorum *PN* : molendinorum *HV* ‖ ad *HNV* : aut *P* ‖ 2 esse *om. O* ‖ 4 Valencie *HNV* : Valentie *P* ‖ per *PNV* : et per *H* ‖ 5 ad rigandum hoc *PHN* : hoc ad rigandum *V* ‖ 7 auri predicti *PV* : predicti auri *N* predicti *H*

70 (us. 75)

SI QVIS IVDEO uel sarraceno baptizatis retraxerit illorum legem uel appellauerit eos tressalidz uel renegats, uel si quis infra menia nostra uel burgos primus eduxerit gladium contra alium uel appellauerit aliquem cuguz, propter bannum emendet ad principem uiginti uncias auri Valencie. Et si ibi aliquod malum audierit uel acceperit, nullo modo ei emendatum sit, et ille postea stet aduersario suo ad directum et iusticiam.

71 (us. 91)

AVCTORITATE ET ROGATV omnium illorum nobilium uirorum, constituerunt sepedicti principes .R. et .A. ut omnes homines, tam nobiles quam ignobiles, ad potestatem uenientes uel cum eis stantes siue ab eis recedentes, habuissent omni tempore per omnes dies et noctes pacem et treguam et fuissent securi ab omnibus illorum inimicis, simul cum omni illorum honore et auere et cum omnibus hominibus eorum honorem tenentibus uel in illorum honores permanentibus siue in eorum seruicio laborantibus, cum cunctis que habuerint uel possederint, usquequo in domibus suis reuersi sint. Et si quis aliquid eis nocuerit uel aliquod dampnum uel forifacturam eis fecerit ipsa die teneat se per aquindatum a potes-

70 (us. 75). 1 baptizatis *HNV* : baptizatus *P* ‖ 2 illorum *PNV* : eorum *H* ‖ tressalidz *P* : tressalits *N* traslatos *H* transsallits *V* ‖ 3 renegats *HNV* : renegatus *P* : uel burgos *om. N* ‖ 4 primus *PHN* : primum *V* ‖ eduxerit *HN* : traxerit *PV* ‖ 4/5 appellauerit *HNV* : apellauerit *P* ‖ 5 cuguz *PHN* : cuguç *V* ‖ bannum *PHV* : nostrum bannum *N* ‖ 5/6 ad principem *PHN* : principi *V* ‖ 6 ibi *HNV* : inibi *P* ‖ 7/8 ei emendatum sit *PN* : emendatum sit ei *V* ei emendatum *H* ‖ 8 ille *PHV* : illi *N* ‖ suo *om. N* ‖ 9 iusticiam *HNV* : iusticia *P*

71 (us. 91) 1 Auctoritate *PHV* : autoritate *N* ‖ 3 .R. et .A. *H* : scilicet .R. et .A. *N* .R. scilicet et .A. *P* Raymundus Berengarius et Adalmodis *V* ‖ 3-4

70 (us. 75)

[S]i algú a jueu ho a sarraý batcgat retraurà la lur lig, o·ls apelarà trespassalig ho renegats, ho si negú dins los murs *nostres primerament* traurà coltel *contra* al*tre* o l'apelarà cuguç, per lo *nostre* ban emèn al *príncep* .xx. onçes d'aur de Valèn*cia*, e si aq*uí* aleú mal oyrà ni pendrà, en nula guisa emenat no li sia, e él pux estia a son adv*ers*sari a dret e a justícia.

71 (us. 91)

[P]er auctoritat [52] e per precs de tots aquels nobles hòmens establiren los damunt dits *prínceps* que tots los hòmens, tant nobles e ignobles, que vinguen a la postat ho qui estien ab él(s) ho qui·s partesquen d'éls, aguessen per tots temps, per tots dies e nits, pau e *treva* e fossen segurs de tots lurs enemics, ensems ab tot lur aver e ab tots lurs hòmens qui lur honor tinguen ho qui estien en lur honor ho qui estien en lur *servii*, ab totes les coses que auran ni possevran, entrò que en lur(s) casses sien tornats; f. 32r e si a éls algú nourà ho algun / don o forfeytura farà, aquel dia se tinge per acunyd[a]t de la postat, e si

52. L'ordre dels capítols que presenta el ms. *K*, que editem, i el ms. *N*, segons el qual l'us. 91 i següents seguexen l'usatge 75, és el lògic i sens dubte l'originari, com expliquem en la *Introducció*, pàgs. 11 ss. Vegeu també més endavant, nota 100.

ignobiles *PHN* : innobiles *V* ‖ 6 treguam *P* : treuguam *N* treugam *HV* ‖ 7/8 cum omni illorum honore et auere *H* : cum omni illorum auere et honore *V* cum illorum omni honore et auere *P* cum omni honore illorum et auere *N* ‖ 8 cum omnibus *PHV* : *om. H* ‖ 10 laborantibus *HNV* : *om. P* ‖ 11 cunctis *PNV* : cuncis *H* ‖ 12 reuersi sint *HV* : sint reuersi *N* reuersi *P* ‖ quis aliquid] quid aliquid *P* quis *N* aliquis aliquid *HV* ‖ 13 eis *PHV* : ei *N* ‖ forifacturam *PN* : forefacturam *HV* ‖ 14 aquindatum] acuydatum *HV* aguindatum *N* aquidamentum *P* ‖

tate. Et si per hoc aliquod malum prehendiderit, nullo modo ei emendatum sit. Et ille qui precepta principum transcenderit et ad illos qui in hac deffensione sunt positi, uel ad res illorum aliquod malum aliquo ingenio fecerit, cuncta mala que fecerit, cuncta que rapuerit, cuncta que tulerit, in undecuplo eis restituat quibus uiolencias fecerit, per districcionem potestatis, et postea emendet ad potestatem deshonorem quem ei fecerit, cum auere et sacramento manibus propriis iurando.

72 (us. 92)

CONSTITVERVNT ECIAM ut factis inuicem querimoniis, si persone eorum inter quos causa erit, postea ad hominiaticum uel ad sacramentum fidelitatis seu eciam ad amiciciam per fidem comprehensam aduenerint, prefate querimonie, si ibi non fuerint retente, sint perhenniter inualide et deputentur in fine.

73 (us. 93 - 94 - 95)

ET EX MAGNATIBVS uero, uidelicet uicecomitibus, comitoribus siue uasuassoribus, nullus presumat deincebs ullo modo punire impios, id est pende-

15 prehendiderit *PHN* : prehenderit *V* ‖ 17 transcenderit *PV* : transconderit H trassenderit *N* ‖ 17/18 deffensione *PNV* : defensione *H* ‖ 18 sunt *PHV* : sint *N* ‖ 19 fecerit cuncta *PNV* : fecerint cunta *H* ‖ que fecerit cuncta *NV* : que fecerit et cuncta *P* que fecerint cuncta *H* ‖ 20 rapuerit *PNV* : rapuerint *H* ‖ tulerit *PNV* : tulerint *H* ‖ 21 districcionem *PV* : districtionem *HN* ‖ 22 potestatis *HNV* : potestas *P* ‖ 22/23 deshonorem *V* : desonorem *PHN*

72 (us. 92). 1 inuicem *PHN* : ad inuicem *V* ‖ 2 querimoniis *HNV* : *om. P* ‖ 3 hominiaticum *P* : hominaticum *HNV* ‖ ad *(ante* sacramentum) *PHV* : *om. N* ‖ 4 ad *HNV* : *om. P* ‖ 5 aduenerint *HNV* : deuenerit *P* ‖ prefate *PNV* : preffate *H* ‖ si ibi *PV* : si sibi *H* sibi *NO* ‖ 6 sint perhenniter *PN* : sint perempniter *H* sint *V* ‖ deputentur *PHN* : reputentur *V* ‖ in fine *PN* : infirme *HV*

per açò negu[n mal] pendrà, en nula guissa no li sia emenat; e aquel que·l manament del príncep pas-
15 sarà, (e), a aquels qui (en) aquesta defensó són passats[53] o a lurs coses, algun mal per algun enguiny farà, tots los mals que li farà, tot ço que li tolrà, tot ço que se·n portarà, en .xi. dobles a éls ho refaça, a qui forçadament ho tole, per destret de la postat, <e si
20 per açò algun mal pendrà, en nula guisa no li sia emenat a aquel qui los manaments dels prínceps trencaran>[54] e puix emèn a la postat la desonor que li a feyta ab aver e ab sagrament juran ab ses pròpries mans.

72 (us. 92)

Establiren esters que los clams feyts entre la u e l'altre, si les presones[55] d'aquels entre qui lo pleyt sirà, puix a omanatge ho a sagrament de feeltat ho nelex a amigança per fer posa[56] vendran, si·ls damunt
5 dits clams aquí no siran retenguts, sien per tots temps finits.

73 (us. 93 - 94 - 95)

Dels grans homes,[57] però, ço és assaber, de comptes ho de veçcomptes ho de compdors ho de vasvassors, negú no gos d'aquí enant en nula guisa punir

53. L'escrivent escriu «passats» en lloc de *posars* influït inconscientment pel verb «passar» que precedeix.

54. Els mots «e si per açò ... trencaran» sembla que corresponen als mots llatins «Et si per hoc ... transcenderit» d'unes línies més amunt (línies 15-17) que ja havien estat traduïts al seu lloc.

55. Vegeu la nota 47.

56. En lloc de «per fer posà», cal entendre *per fe compresa* («per fidem comprehensam»).

57. Els usatges 93, 94 i 95 formen un sol capítol en els mss. *K*, *H* i també en d'altres. En el ms. *P* solament s'agrupen el 94 i 95.

73 (us. 93-94-95). 1 Et ex *PHN* : De *V* ‖ uidelicet *PHN* : scilicet *V* ‖ 2 comitoribus *PNV* : comitibus *H om. O* ‖ siue *PV* : *om. HNO* ‖ uasuassoribus *PHN* : uasuessoribus *V* ‖ 3 deinceps *P* : deinceps *HNV* ‖ ullo *HV* : nullo *PN* ‖ id est *PNV* : *om. H* ‖

re per iusticiam, nec castrum contra principem nouiter hedificare, nec fortitudinem tenere obsessam, nec debellare cum ingeniis, quod rustici dicunt funibula, gosza et gatta, quia magnum dedecus erit potestatibus. Quod si fecerit, statim ut requisitus fuerit a principe, castrum relinquat uel destruat, et fortitudinem ei reddat sine peioramento, si captam illam habuerit; et cuncta malefacta que ibi fecerit emendet in duplo cui fecerit, per illius districtum; et si milites uel alios homines ibi prendiderit, solutos illos ei reddat. Postea uero emendet illi deshonorem quem ei in hoc fecerit, cum auere uel honore, per sacramentum manibus propriis iurando quod amplius ei emendare non debet; quia hec forcia non est concessa facere nisi potestatibus.

QVIA IVSTICIAM facere de malefactoribus datum est solummodo potestatibus, scilicet de omicidis, de adulteris, de ueneficis, de latronibus, de raptoribus, de bauzatoribus et de aliis hominibus, ut faciant eam de illis, sicut eis uisum fuerit: truncare pedes et manus, trahere oculos, tenere captos in carcere longo tempore, ad ultimum uero, si opus fuerit, eorum corpora pendere.

MVLIERIBVS eciam truncare nares et labia et aures et mamillas, et si necesse fuerit in ignem cremare. Et quia terra sine iusticia non potest uiuere, ideo datur potestatibus iusticiam facere; et sicut datum est eis iusticiam facere, sic licitum erit eis cui placuerit dimittere et perdonare.

---

4 per *PNV* : *om. H* ‖ nec *PHNV* : ne *O* ‖ 4/5 nouiter *HNV* : nouum *P* ‖ 5 hedificare *PNV* : edifficare nec iam edifficatum contra principem stabilire *H* ‖ obsessam *PH* : obcessam *NV* ‖ 6 quod *PNV* : que *H* ‖ funibula *P* : fundibula *N* fondibula *V* fundibilia *H* ‖ 7 gosza *P* : gossa *NV* grossa *H* ‖ 7/8 erit potestatibus *PHN* : esset potestati *V* ‖ 8 si *PHV* : qui *N* ‖ fecerit *PNV* : *om. H* ‖ ut *HN* : cum *V om. P* ‖ 11 emendet *PHV* : emendet ei *N* ‖ 12 per illius districtum *PHN* : per districtum illius *V* ‖ 13 prendiderit *N* : prehendiderit *H* prendiderint *P* deprehendiderit *V* deprehendiderint *O* ‖ 14 deshonorem *PV* : desonorem *HN* ‖ 15 uel *PNV* : et *H* ‖ 18 facere *PNV* : *om. H* ‖ 19 quia *HNV* : de *P* ‖ 20 scilicet *HNV* : uidelicet *P* ‖ 20/21 omicidis *P* : homicidiis *HNV* ‖ 21 de *om. O* ‖ adulteris *P* : adulteriis *HNV* ‖ ueneficis *V* : uenefciis *PHN* ‖ 22 bauzatoribus *P* : baudatoribus *N* bausatoribus *HV* ‖ 23 faciant eam *PN* : faciant ea *H* faciant *V* ‖ truncare *PNV* : trunchare

mals hòmens, sí no penyar per justícia, ni castel contral príncep novelament bastir, ni força tenir sitiada, ni combatre ab enguins que·ls pageses dien fonevols, goça ni gata, car gran desonor siria a les postats. Que qui ho farà, sempre com demanat ne sirà del príncep, lo castel jaquesca, ho destrua la força e la li re[ta] senes penyorament, si presa aquela aurà; e totes les malefeytes que aquí farà, emèn en doble per destret d'él; e si cavalers ho altres hòmens aquí pendrà, solts los renda. Puxes, però, emèn a él la desonor que en açò li aurà feyta, ab aver e ab honor, per sagrament ab mans pròpries juran que plus emendar no li·n deu; car aquesta força no és atorgada de fer sino a les postats. Car fer justícia dels malsfeytors dades [58] solament són a les postats, ço és assaber, d'omeïis,[59] d'aulteris, d'aquels qui donen verí, de ladres, de robadors, de baares e d'altres hòmens, que facen aquela / justícia d'éls axí com lo serà s[em]blant: trencar peus e mans, trer uls, tenir preses en carcre [60] lonc temps, a la derera, però, si obs serà, lur cors penyar. A les fembres tolre nas e lambrots e horeles e mameles e, si obs serà, cremar el foc. E car la terra senes justícia no pot viure, per ço és dat a les postats fer justícia, e axí con és dat a éls justícia fer, axí sirà a éls leer perdonar a qui·ls plaurà.[61]

f. 32v

58. En lloc de «dades solament són a les postats» cal llegir *dad és solament a les postats*. L'escrivent va interpretar «dades», en lloc de *dad és* i afegí després de «solament» un «són» per tal de donar un cert sentit a la frase. L'error del copista ens revela que el traductor mantenia les sonores finals i això, encara que no ho fes d'una manera sistemàtica, ens permet de datar la traducció dintre la primera meitat del segle XIII.

59. Vegeu nota 3.

60. Cal llegir *carçre*.

61. L'usatge 96 manca en el ms. *K* que editem. Donem en l'apèndix el text llatí d'aquest usatge 96. L'usatge 97 (capítol 78) figura en els ms. *K*, *N* i *H* després de l'usatge 103 (capítol 77). Manca en el ms. *O* i en les Constitucions de Catalunya.

H ‖ 24 trahere *HV* : traere *P* et trahere *N* ‖ 27 truncare *PNV* : truncharе *H* ‖ 28 aures *PHV* : auros et manus *N* ‖ mamillas *PHV* : mamillas et similia *N* ‖ necesse *HNV* : nescesse *P* neccesse *O* ‖ 31 sic *PH* : sit et *V* om. *N*

74 (us. 98)

OMNIA MALEFACTA que sint per treguam domini facta, omni tempore sint in duplo emendata, exceptis illis qui sunt a pace et tregua Domini eiecti.

75 (us. 99)

TREGVA DATA, tam inter amicos quam inter inimicos, sine engan sit obseruata et custodita; si uero, quod absit, in aliquo fuerit fracta, in simplum sit redirecta.

76 (us. 102)

DE OMNIBVS HOMINIBVS exceptis militibus, scilicet de burgensibus et de baiulis atque de rusticis, constituerunt sepedicti principes habere de emenda terciam partem seniores eorum in quorum honores steterint quando interfecti fuerint uel quando aliquod malum uel contumeliam in corpore uel in honore siue in auere prehendiderint, si eorum seniores ualde eos inde adiuuerint ita tamen ut a quibus acceperint composicionem, sine engan faciant illis diffinicionem, laude et consilio proborum hominum uel eciam istius patrie iudicum uel potestatum.

74 (us. 98). 1 treguam *P* : treuguam *N* treugam *HV* || 2 sint in duplo *HNV* : in duplo sit *P* || 3 exceptis *HNV* : exceptus aut *P* || illis *HNV* : illos P || tregua *P* : treugua *N* treuga *HV*

75 (us. 99). 1 tregua *P* : treugua *N* treuga *HV* || inter *(post* quam) *HNV* : infra *P* || 2 custodita *HNV* : custodiata *P* || 3 fuerit fracta *PHN* : fracta fuerit *V* || 4 redirecta *V* : ei redirecta *P* condirecta *N* directa *H*

76 (102). 2 de baiulis *HNV* : de baiuliis *P* baiulis *V* || de rusticis *P* : rusticis *HNV* || 3 principes *HNV* : *om. P* || habere *PHN* : haberi *V* || emenda *P* : esmenda *HNV* || 5 steterint *PNV* : staterint *H* || 7 siue *PHV* : seu *N* ||

74 (us. 98)

[T]otes les malefeytes que per treva Déu feytes són, per tots temps sien en doble emenades, esters aquels qui són de pau e de treva gitats.

75 (us. 99)

La treva dada, així entre emics [62] com enemics, sens engan sia gardada e tenguda; si, però, ço que fala, en re serà franta, en simple sia emenada.[63]

76 (us. 102)

De tots los hòmens esters cavalers, ço és assaber, de burçeses e de batles e de pajeses, establiren los damunt dits prínceps aver d'emena la terça part los senyors en qui honor [64] estaran can morts siran ho algun mal ho onta en lur cors ho en lur honor ho en lur aver pendran, si lurs senyors los n'ajudaran; en així, però, que a aquels de qui pendran la emena facen a éls difinició per laor e per conseyl de pròmens ho per jutge ho per postat de la terra.

62. Cal entendre *amics*.

63. Els usatges 100 i 101 (caps. 81 i 82) en els mss. *K* i *H* es troben entre els usatges 105 i 106 (caps. 80 i 83) i en el ms. *N* entre els usatges 112 i 113 (caps. 89 i 90).

64. Els mots «en qui honor» són traducció poc hàbil en lloc de *en l'honor dels quals*.

prehendiderint *PHN* : apprehendiderint *V* ‖ 8 ualde *PHV* : bene *N* ‖ inde adiuuerint *N* : adiuuerint inde *HV* adiuuauerint *P* ‖ 9 composicionem *PHV* : compositionem *N* ‖ 9/10 diffinicionem *PV* : difinicionem *H* diffinitionem *N* ‖ 10 laude *PHN* : laudo *V* ‖ et *PHN* : uel *V* ‖ 11 iudicum *HV* : iudicium *P* iudicio *N*

77 (us. 103)

SI QVIS ALIQVOD MALVM acceperit et antequam eum uindicet, iusticiam exinde quesierit, si malefactor eam inde illi facere promiserit, et ille, renuens iusticiam, postea aliquod malum proinde fecerit, primum emendet malum quod perpetrauerit et postea accipiat exinde a malefactore illo iusticiam quam inde ei facere debuerit; quod si malefactor iusticiam contenderit, si aliquod malum propterea prehendiderit, nullo modo ei emendatum sit.

78 (us. 97)

ITEM STATVERVNT prefati principes ut potestates confirment omni tempore et teneant pacem et treguam Domini et faciant eam confirmari et teneri ab illorum terre magnatibus seu militibus nec non et ab omnibus hominibus in eorum patria degentibus; et si aliquis in aliquo pacem et treguam Domini fregerit, redirigere ad iudicium episcoporum debet.

79 (us. 104)

SI QVIS HOMINES habuerit qui, non suo precepto uel suo consensu, aliquod malum alicui fecerint, et ille propter eos et de illis iusticiam facere promiserit, et firmare ut eam facere faciat uoluerit,

77 (us. 103). 1 si quis aliquod *PHN* : si aliquis *V* ‖ 2 eum *PHV* : illud *N* ‖ uindicet *PH* : uendicet *NV* ‖ iusticiam exinde quesierit *codd. aliquot* : iusticiam exinde (quesierit *om.) N* iusticiam ei inde quesierit *P* iusticiam inde quesierit *H* exinde quesierit iusticiam *V* ‖ 2/3 si malefactor eam inde *om. N* ‖ 2-4 si malefactor — iusticiam *om. O* ‖ 3 promiserit *HNV* : presumpserit *P* ‖ 3/4 renuens *HNV* : renuerit *P* ‖ 4 iusticiam *PHN* : iusticiam recipere *V* ‖ 4 proinde — 5 malum *om. P* ‖ 7 ei facere *PHN* : facere *V* ‖ 8 propterea *om. P* ‖ 8-9 prehendiderit *PHN* : apprehendiderit *V* ‖ 9 ei emendatum *PHN* : emendatum ei *V*

78 (us. 97). 1-7 Item — debet *om. O; ex ed. Giraud suppleuit V* ‖ 1 statuerunt *PHV* : instituerunt *N* ‖ prefati *PHN* : prelibati *V* ‖ 3 treguam *P* : treu-

77 (us. 103)

Si algú mal pendrà e, ans que·l venge, justícia d'aquèn querrà, si malfeytor aquela d'aquèn a él fer prometrà, e aquel rebugarà la justícia, e pux algun mal per açò farà, primerament emèn lo mal que feyt aurà, e puxes prena del malfeytor aquel d'açò dret que él li féu; que si·l malfeytor la justícia contendrà, si algun mal per açò pendrà, en nula guisa no li sia emenat.

78 (us. 97)

De cap establiren[65] los damunt dits prínceps que les postats confermen per tots temps (e) tinguen pau e treva Déu e facen aquela fermar e tenir a tots los grans hòmens d'aquela terra e als cavalers, sobre tot a tots los hòmens qui viuen en lur terra, e, si algú en re la pau e la treva Déu trencarà, emenar a juïi dels bisbes (deu).

79 (us. 104)

[S]i negú aurà hòmens que no ab lur manament ni ab lur consentiment auran mal feyt a algú, e aquel f. 33r per éls e d'éls fer justícia prometrà e volrà fermar / q[uc] la faça f[er], si aquels que·l mal auran pres

65. Aquest és el lloc que ocupa l'usatge 97 en els mss. *K*, *N* i *H*. Vegeu nota 61.

guam *N* treugam *HV* ‖ confirmari *PNV* : firmari *H* ‖ 4 illorum *PHV* : eorum *N* ‖ magnatibus seu militibus *PNH* : magnatibus *V* ‖ et *PHV* : *om. N* ‖ 5 omnibus hominibus *PHV* : hominibus omnibus *N* ‖ 6 treguam *P* : treuguam *N* treugam *HV* ‖ 6/7 Domini fregerit *PHV* : fregerit Domini *N* ‖ 7 redirigere *PHN* : redirigat *V* ‖ ad *HNV* : aut *P* ‖ episcoporum debet *N* : episcoporum suorum debet *H* episcoporum eius *PV*

79 (us. 104). 1 habuerit *PNV* : habuerint *H* ‖ 2 suo consensu *P* : consensu *HNV* ‖ 2-3 alicui fecerint *PHN* : fecerint alicui *V* ‖ 4 facere faciat *N* : faciat *PHV* ‖

si ille qui malum prendiderit iusticiam recipere noluerit et postea exinde aliquod malum alicui fecerit, primum redirigat sicut iuste iudicatum fuerit malum quod fecerit, et postea recipiat per seniorem iusticiam de hominibus suis sicut ille eis facere debuerit; quia sicut malum quod factum est per fatigationem de directo nullatenus debet esse emendatum, ita illud quod factum fuerit super proferimentum de directo nullatenus debet remanere ut non sit redirectum.

80 (us. 105)

SI QVIS CONTRA ALIVM aliquam querelam habuerit et ad iusticiam faciendam eum uocauerit, ille autem, nec timore Dei, nec iudicis iussu, nec propinquorum uel amicorum commonitu, iusticiam querelatori facere noluerit; querelator autem, ira commotus, res eius mobiles rapuerit, immobiles inuaserit, domos concremauerit, messes et vineas et arbores deuastauerit; posteaque reus aliquo tempore ad iusticiam uenerit; quicquid dampni ad querelatorem fecit uel lucrum quod posset de rebus suis cepisse, primum ei restituat, et postea querelator res quas ex bonis eius possidet ei reddat; consumpta uero, si aliquid lucri ad presens habet tantum restauret, et postea reus iusticiam faciat querelatori sicut facere debuerit et decet.

5 ille *HNV* : illum *P* || malum *HNV* : male *P* || prendiderit *PN* : prediderit *H* apprehendiderit *V* || 6 exinde *HNV* : einde *P* || fecerit *PHV* : fecerint *N* || 7 redirigat *V* : redigat *H* redirigant *PN* || 8 fecerit *HV* : fecerint *PN* || et *PNV* : *om. HO* || recipiat *HV* : recipiant *PN* || seniorem *P* : seniorem suum *HNV* || 9 ille eis facere *PHV* : illis facere *N* *fortasse* ille ei facere *uel* ille eis facere facere *legendum* || 10 fatigationem *PN* : fatigacionem *HV* || 11 de directo *PN* : directi *HV* || 12 proferimentum *N* : firmamentum *V* perferimentum *H* porferimentum *O* ferimentum *P* || 13 de directo *PNV* : directi *H* || 14 redirectum *PNV* : directum *H*

justícia rec[bre] no volran, e puxes d'aquèn [algun] mal faran, primerament refacen, així com per dret los sirà jutgat, lo mal que auran feyt, e pux reeben per lur senyor dret dels hòmens seus així com él a éls fer deurà; car així col mal qui feyt és per fadiga de dret no deu éser emenat, así cel qui feyt sirà sobre proferiment de dret en nula guisa no deu romanir que no sia emenat.

80 (us. 105)

Si negú contra altre clam algú aurà, (e) a dret a fer l'apelarà, aquel, però, ni per paor de Déu ni per manament de jutge ni per amonestament d'amics ni de parens al clamador dret fer no volrà, lo clamador, però, irat, les coses d'él mobles [a]rraparà, les no mobles esvassirà, cases cremarà, messes e vinyes e arbres gastarà, puxes lo colpable algun temps a justícia vendrà, [t]ot lo don qual clamador féu ho el guany que poria de les sues coses aver pres, primerament a él refaça, e pux lo clamador les coses que dels bens d'él posseex li reta; de celes, però, qui són gastades, si res de guan n'a, aytant refaça, e pux lo colpable justícia face al clamador, si fer-la deu e cové.

80 (us. 105). 4 propinquorum *PNV* : proprinquorum *H* ‖ uel *(ante* amicorum) *PHN* : nec *V* ‖ commonitu *PNV* : commonitus *H* comotus *O* ‖ 5 noluerit *HV* : uoluerit *PN* ‖ 6 commotus *P* : comotus *HNV* ‖ 7 messes *HNV* : et messes *P* ‖ 7-8 et uineas et arbores deuastauerit *HNV* : et arbores deuastauerit et uineas *P* uineas et arbores deuastauerit *N* ‖ 8 posteaque *PN* : postea *HV* ‖ 9 quicquid *PHN* : quitquid *V* ‖ dampni *PNV* : *om. H* ‖ 10 fecit *PN* : fecerit *HV* ‖ 10-11 uel lucrum quod posset de rebus suis cepisse *HN* : uel lucrum quod posset de rebus cepisse *V om. P* ‖ 12 bonis *HNV* : bonus *P* ‖ consumpta *PHV* : consumptarum *N* ‖ 13 si *PHNV* : non si *O* ‖ aliquid *HV* : aliquod *N* alicot *P* ‖ habet *PHN* : habeat *V* ‖ 13/14 restauret *PHV* : restauraret *N* ‖ 15 debuerit et decet *N* : debet et decet *H* debuerit et docet *P* debet *V*

81 (us. 100)

SI QVIS DE OMICIDIO probatus fuerit uel conuictus, ueniat in manu proximorum defuncti et senioris illorum, si noluerit directum facere aut non potuerit, ad facere illorum uoluntatem sine morte.

82 (us. 101)

DE COMPOSICIONE omnium hominum qui sunt interfecti, eorum filii siue propinqui quibus ad capiendam hereditatem legitima successio competit, accusare reum uel homicidam poterunt, et indubitanter persequi habeant potestatem. Quod si fecerint, habeant composicionem homicidii sicut iudicatum fuerit reis uel homicidis facere secundum leges uel secundum istius patrie mores.

83 (us. 106)

DE BAIVLIIS, qualescunque sint, respondere debent baiuli senioribus suis de eorum directis per caldariam, eciam sine iudiciis. Baiulias uero nullus baiulus concedat heredibus suis sine consensu senioris.

81 (us. 100). 1 omicidio *P* : homicidio *HNV* || 2 proximorum *PHV* : proximiorum *N* || defuncti *PHN* : deffuncti *V* || 2/3 senioris *NV* : seniores *PH* || 3 illorum *PN* : eorum *HV* || noluerit *PNV* : noluerint *HO* || directum *PHV* : de rectum *N* || aut *HNV* : ad *P* || 4 potuerit *PNV* : potuerint *H* || ad facere *PHN* : et poterunt facere *V* || illorum uoluntatem *PHV* : uoluntatem illorum *N*

82 (us. 101). 1 composicione *PHV* : compositione *N* || omnium *PNV* : *om. H* || 1/2 qui sunt interfecti *N* : qui sint interfecti *P* interfectorum *HV* || 2 filii siue propinqui *N* : filii seu propinqui *P* propinqui siue filii *HV* || 3 legitima *NH* : legitimam *PV* || successio *PHV* : successione *N* || 4 accusare *PNV* : acusare *H* || poterunt *V* : poterint *PN* potuerint *H* || 4/5 indubitanter *PHV* : dubitanter *N* || 5 persequi *PHV* : persequendi *N* || habeant potestatem *HNV* : potestatem habeant *P* || 6 composicionem *PHV* : compositionem *N* || 7 reis *PHN* : de reis *V* || homicidis *N* : homicidiis *PHV* || leges *PN* : legem *HV* || 8 istius patrie mores *N* : istius mores *P* mors istius patrie *H* morem istius patrie *V*

81 (us. 100)

Si negú [66] d'omei [67] sirà reptat ho vençut, vinge en la mà dels proïsmes del mort e el senyor d'aquel,[68] si no volrà fer dret ho no porà, a fer lur volentat senes mort.

82 (us. 101)

De la emena dels hòmens qui són morts lurs proïsmes e lurs fils als quals vendrà la eretat senyal sucessió esdevé,[69] acusar lo colpable ho l'omeyer pora[n], e senes dupte ayen postat de pessegu(i)r. Que si ho faran ayen la composició de l'omey així com serà jutgat als colpables ho als omeiers fer, segons ligs ho segons les custums d'esta terra.

83 (us. 106)

f. 33v [D]e les batlies, quals que sien, [re]spondre deuen los batles ha lurs senyors de lurs drets per caldera, nicles [70] senes judicis; les batlies negú batle atorc a sos hereus senes conseyl de son senyor.

66. Sobre el lloc que ocupen els usatges 100 i 101 en els manuscrits, vegeu nota 63.

67. Vegeu nota 3.

68. Cal entendre *e del senyor d'aquels*.

69. La frase no sembla haver estat entesa pel traductor, i el copista l'ha acabat de deturpar; llegí «senyal» en lloc de *leyal* i probablement «vendrà» en lloc de *a prendre*.

70. L'escrivent llegí o interpretà «ni eles» en lloc de *nelex*.

83 (us. 106). 1 baiuliis *PV* : baiulis *H* baiulus *N* ‖ qualescunque *HNV* : qualisqunque *P* ‖ respondere *PNV* : reprendere *H* ‖ 2 baiuli *PNV* : *om. HO* ‖ senioribus *P* : dominis *HNV* ‖ 3 caldariam *PN* : calderiam *HV* ‖ sine *PHNV* : consensu *O* ‖ iudiciis *PNV* : iudicis *HO* ‖ 3/4 nullus baiulus concedat *HNV* : non concedant *P* ‖ 4 sine *PHNV* : de *O*

84 (us. 107)

RVSTICVS SI DESEMPARAVERIT hoc quod ei recte emparatum fuerit, pro sola presumpcione det quinque solidos; et si rem inde traxerit, restituat ibi in duplo, saluo suo iure. Miles uero quod desemparauerit soluat, et quod abstulerit restituat in simplum cum sacramento.

85 (us. 108)

SI QVIS VIRGINEM VIOLENTER corruperit, aut ducat eam in uxorem, si illa et parentes eius uoluerint et dederint ei suum exouar, aut donet ei maritum de suo ualore. Si non uirginem quis uiolenter adulterauit et impregnauerit, similiter faciat.

86 (us. 109)

DE REBVS et facultatibus de exorchis pagensibus illis ab hoc seculo discessis, eorum seniores habeant partem illam quam debent habere in simul filii, si ibi remansissent ab exorchiis procreati.

84 (us. 107). 1/2 ei recte *HNV* : recte ei *P* ‖ 2 emparatum *HNV* : imperatum *P* ‖ fuerit *HNV* : erit *P* ‖ presumpcione *PHV* : presumptione *N* ‖ 3 ibi *P* : illi *HV* ei *N* ‖ 4 quod *PHV* : qui *N* ‖ 5 soluat et quod abstulerit *NV* : *om. H* soluat et quod *P*

85 (us. 108). 1 uirginem uiolenter *PHN* : uiolenter uirginem *V* ‖ corruperit *N* : corrumperit *PHV* ‖ 2 in *HNV* : *om. P* ‖ et *HNV* : *om. P* ‖ eius *HNV* : *om. P* ‖ 3 dederint *HV* : dederit *PN* ‖ ei *HNV* : illi *P* ‖ 5 impregnauerit *PHV* : impugnauerit *N* ‖ similiter faciat *H* : similiter *PNV*

84 (us. 107)

Pagès si descmpare[71] ço que per dret li serà emparat, per sola la presumpció, dón .v. sous, e si la cosa d'aquèn n'aurà, refaça-la en doble, saul lo seu dret. Cavaler, però, ço que desemparará solva, e ço que tolrà refaça e(n) simple ab sagrament.

85 (us. 108)

[S]i algú fembra[72] verge per força corrumprà, ho la prena a muler, si ella ho els parens d'el[a] ho volran e li daran son exovar, ho li dó marit de sa valor. E si fembra que no sia verge alg[ú] per força aurà e la emprenyarà, atretal façe.

86 (us. 109)

De les coses e de les riquees e de les exorquies dels pageses[73] qui d'aquest segle són passa[ts], los senyors ajen la part aquela que deurien aver ensemps los fils, si aquí romasessen nats dels exorcs.

71. Aquest capítol en els mss. *N* i *H* apareix dividit en dues parts (però en el ms. *H* la segona part no té rúbrica).

72. Aquest capítol en els mss. *N*, *H* i també en d'altres apareix dividit en dues parts (però en el ms. *H* cap rúbrica no encapçala la segona part).

73. Cal entendre *les riquees dels pageses exorcs*. L'error sembla del traductor.

86 (us. 109). 1-2 exorchis pagensibus *N* : exorquiis pagensibus *HV* pagensibus exorchis *P* ‖ 2 ab *PHN* : ad *V* ‖ discessis *PV* : decessis *H* dicesis *N* ‖ 3 quam *HNV* : quem *P* ‖ debent *PHN* : deberent *V* ‖ 4 ibi *PNH* : sibi *O* ibi erant uel *V* ‖ exorchiis *PN* : exorchis *H* exorquiis *V*

87 (us. 110)

SIMILITER, DE REBVS et possessionibus cucciorum, si earum maritis nolentibus erit facta cucucia, ipsi et eorum seniores, equa porcione, habeant partem totam adulterancium coniugum. Si uero, quod absit, maritis uolentibus uel precipientibus seu assencientibus fuerit facta ipsa cucucia, illorum talium ius et iusticiam habeant integriter illorum seniores.

88 (us. 111)

SI AVTEM MVLIERES non grata uoluntate set metu uel precepto mariti hoc peregerint, inmunes sint a maritis et a senioribus et absque aliqua amissione propriorum bonorum; et si eisdem mulieribus placuerit separent se a maritis, ita tamen quod non amittant dotem suam nec sponsalicia.

89 (us. 112)

MARITI VXORES suas reptare possint de adulterio, eciam per suspicionem, et ille debent se expiare inde per illarum aueramentum, per sacramentum

87 (us. 110). 1 possessionibus *HNV* : possesionibus *P* ‖ 1/2 cucuciorum *HNV* : cuchuciorum *P* ‖ 2/3 cucucia *HN* : cuchucia *P* cugucia *V* ‖ 3 et *PHV* : *om. N* ‖ porcione *PHV* : portione *N* ‖ 4 adulterancium *PV* : adulterantium *N* adulteratam *H* ‖ 5 seu *PN* : uel *HV om. O* ‖ 6 assencientibus *HNV* : assentibus *P* ‖ cucucia *HNV* : cuchucia *P* ‖ 7 et *HNV* : *om. P*

88 (us. 111). 1 mulieres *om. O* ‖ 2 inmunes *PHN* : immunes *V* ‖ 3 sint *HNV* : sunt *P* ‖ a senioribus *HN* : a senionibus *P* senioribus *V* ‖ aliqua *PN* : ulla *HV* ‖ 5 separent *PHV* : separarent *N* ‖ 6 amittant *PHV* : amittat *N* ‖ nec *PHN* : uel *V*

87 (us. 110)

Atretal de les coses[74] e de les posessions dels exo(r)cs,[75] si els marits no volens sirà feyta la cugucia, éls e lurs senyors per egals partides ayen tota la part d'aquel qui féu l'aulteri; si, però, ço que fala, los marits volens ho consentens sirà feyta la cugucia, d'aquels aytals lo dret e la justícia ayen entregament los senyors.

88 (us. 111)

Si les mulers, però, no ab bona volentat, mas per paor ho per manament del marit açò faran, sien franques dels marits e dels senyors, e sens alguna perdoa de lurs bens, e si a aqueles mulers plaurà, partesquen-se dels marits; axí, però, que no perden lur dot ni lur espòlii.

89 (us. 112)

Los marits poden reptar lurs mulers d'aulteri nelex per sospita, e aqueles deuen-se-n purgar d'aquèn per lur avagant,[76] per sagrament ho per bata-

74. Aquest capítol 87 (us. 110) apareix dividit en dues parts en el ms. *N*.

75. Erròniament el mot «cucucius», 'cuguç', ha estat traduït per «exorc».

76. La major part dels manuscrits llatins i catalans donen «avagant» en lloc del mot *averamentum* (el ms. *P* dóna *aguait*). És tracta d'un error que ja devia figurar en l'arquetip. La correcció *averamentum* és segura (vegeu GMLC, s. v. 'averamentum').

89 (us. 112). 1 reptare *PHV* : reptari *O* receptare *N* ‖ possint *PNV* : possunt *H* ‖ 2 suspicionem *HV* : suspitionem *N* suspeccionem *P* ‖ 2/3 expiare inde *HNV* : inde expiare *P* ‖ 3 per illarum *om. H* ‖ aueramentum *vid. GMLC, s. v. 'aueramentum'* : auagant *HNV* aguait *P* ‖

et per bataiam, si ibi erunt manifesta indicia uel signa competencia; uxores militum per sacramentum et desuper per militem; uxores ciuium et burgensium et nobilium baiulorum per pedonem; uxores rusticorum manibus propriis per caldariam. Si uicerit uxor, retineat eam uir suus honorifice et emendet ei omnes missiones quas fecerint omnes amici eius in ipso placito et in ipsa bataia, et malum de ipso bataier. Si autem conuicta fuerit, ueniat in manu mariti sui cum cunctis que habuerit.

90 (us. 113)

VERE INDEX aliter non erit nisi hoc quod indicauerit ad uerum traxerit per sacramentum et per bataiam uel per iudicium aque calide uel frigide.

91 (us. 114)

HOC QVOD IVRIS EST SANCTORVM uel potestatum aut castrorum terminatorum, nemo potest eis impedire nec pro suo iure deffendere nec retinere nec eciam longinqua ducentorum annorum possessione.

4 per bataiam *P* per batayllam *H* per batalliam *V* batayam *N* ‖ indicia *PV* : iudicia *HN* ‖ 4/5 signa competencia *HNV* : competencia signa *P* ‖ 5 per sacramentum *om. P* ‖ 6 desuper *PHN* : insuper *V* ‖ per militem *HNV* : \per/ militum *P* ‖ ciuium *PHV* : uero ciuium *N* ‖ 6/7 burgensium *P* : burgencium *HNV* ‖ 7 et *PHV* : a *N* ‖ uxores *PHN* : et uxores *V* ‖ 8 manibus propriis *PHV* : propriis manibus *N* ‖ caldariam *PN* : calderiam *HV* ‖ 8/9 uicerit *PHV* : uiderit *N* ‖ 10 omnes missiones *HV* : missiones *PN* ‖ 11 in ipsa *HNV* : ipsa *P* ‖ bataia *P* : bataylla *H* batalia *N* batallia *V* ‖ 12 bataier *P* : batayller *H* bataller *V* batayer *N* ‖ conuicta *PHN* : uicta *V* ‖ 12/13 mariti sui *NV* : sui mariti *PH*

la,[77] les mulers dels cavalers per sagrament e sobre per cavaler; les mulers dels ciutadans e dels b(u)rgeses e dels n[o]bles batles per peó; les mulers dels pageses ab lurs pròpries mans per caldera; si la mule[r] vençrà, retinga-la lo marit seu onradament, e
f. 34r emèn-li les messions totes que faran / tots sos amics en aquel pleyt e en aquela batala e el mal d'aquel bataler; però, si s[irà] ven[çuda] vinga e·mà de son marit ab tot ço que aurà.

90 (us. 113)

[V]er jutge[78] en altra manera no sirà si no trau a ver ço que jutgar farà per sagrament ho per batala ho per juïi d'ayga calda ho freda.

91 (us. 114)

[A]çò que dret és dels sens ho de les postats ho terme de castels, no pot hom enbargar a éls niles[79] per longa posessió de .cc. ans.

77. Després de «batala» manca la traducció de la frase llatina «si ibi erunt manifesta indicia uel signa competencia».

78. El traductor llegí «iudex» 'jutge' en lloc de *index* 'delator' i més endavant «iudicare» 'jutgar', en lloc de *indicare* 'delatar'.

79. Cal llegir *nelex*.

90 (us. 113). 1 index *P* : iudex *HNV* ‖ aliter non *PN* : non *HV* ‖ hoc quod *PHN* : quod *V* ‖ 1/2 indicauerit *P* : iudicauerit *HNV* ‖ 2 uerum *PHV* : rerum *N* ‖ per *PHN* : et per *V* ‖ 2/3 per bataiam *P* : per batalliam *N* per batayllam *H* batalliam *V* ‖ 3 iudicium *PNV* : iudicem *H* ‖ aque — frigide *om. H* ‖ 3 uel *PN* : siue *V*

91 (us. 114). 1 iuris est *HV* : est iuris *N* iuris *P* ‖ 3 eis *PNV* : ei *H* ‖ iure *HNV* : *om. P* ‖ deffendere *PHV* : defendere *N*

92 (us. 115)

IVTORES VEL BAIVLI respondeant si uoluerint pro pupillis; sin autem, expectandum est usquequo pupilli sint talis etatis, id est .XX. annorum, ut placitare possint cum querelantibus. Set si potuerint probare se esse fatigatos de directo in patres eorum, ilico debent tutores pro pupillis respondere et placitare, absque ulla prolongatione; ita tamen ut cum decesserit pater, statim ueniant homines sui ante filium eius et fiant sui homines manibus propriis comendati, et accipiant per manum illius castella et feuos quos tenebant per donum patris eius, eciam si paruulus est, et donent ei potestatem de ipsis castris. Deinde ueniant cum eo ad seniorem pro cuius manu debet habere suum honorem et comendent eum illi et faciant ei accipere per manum suam honorem quem pater eius tenebat per eum; et illi cum tutore, et tutor cum illis, seruiant ad seniorem, ita ut non perdat pupillus suum honorem; et sint homines tutoris, salua fidelitate senioris, ita nempe ut si tutor uoluerit honorem illius peiorare, uel super usualem terminum tenere, adiuuent inde ad seniorem illorum sine engan. Interim uero tutor teneat infantem et honorem eius et nutriat eum bene et honorifice; et ad suum tempus faciat eum militem sicut decet et red-

92 (us. 115). 2 pro pupillis *HNV* : *om. P* || 3 id est *PHV* : scilicet *N* || 4 placitare *HNV* : placitari *P* || set *PHN* : sed *V* || potuerint *N* : poterint *PHV* || 5 fatigatos *PN* : faticatos *V* fatigatis *H* || patres *HNV* : patre *P* || 6 ilico *PH* : illico *NV* || pro pupillis respondere *PHV* : respondere pro pupillis *N* || 7 prolongatione *PN* : prolongacione *HV* || 8 decesserit *HNV* : discesserit *P* || pater statim *PH* : statim pater *NV* || 9 fiant sui *HV* : sui fiant *N* filii sui *P* || 9/10 comendati *PHV* : comendatis *N* || 11 feuos *HV* : feudos *PN* || donum patris *PHN* : dominum patrem *V* || eciam *PHN* : et eciam *V* || 12 et donent — castris *om. N* || donent ei *P* : donet *H* donet eis *V* || 13 ad *HNV* : aut *P* || 14 debet *HN* : debent *PV* || comendent *PHV* : comenderit *N* || 15 faciant ei *PHN* : faciant *V* || 16 illi cum tutore *PHV* : cum tutore illi *N* || 16/17 et tutor cum illis *PHV* : *om. N* || 17/18 non perdat pupillus *PHN* : pupillus non perdat *V* || 19 tutor *PNV* : tutuor *H*

92 (us. 115)

[L]os tudors e els batles respon*en*, si·s volen, per los pobils; si no, esper*a*r deu hom entr*ò* que·ls pobils sien de tal e<s>dat, ço és assab*e*r de .xx. ans, que pusqu*en* pledeyar ab lurs clamadors; mas si·ls clamadors pora*n* pr*o*var que sien fadigats de dret en lurs pares, aq*uí* ilex deue*n* los tudors respondre per lurs pubils e pledeyar sens algú pr*o*longam*en*t; en axí, per*ò*, que, ca*n* mora lo pare, sempr*e* vingue*n* los hòmens davant lo fil e sien feyts sos hòmens ab lurs pròpries mans comanats, e prenguen per man d'aquel los castels e els feus qu·éls tinguén per don de lur pare, ni él estant petit, e dón-li <poder> postat d'aquels castels. D'aq*uí* enant vingue*n* ab él al senyor per mà de cui deu aver la sua honor, e comane*n* él a él, e façen<lo>-li pendre per la mà la honor <e comane*n* él a él, e facen-li pendre>[80] quel pare d'él tenia per él; e aquels ab lo tudor[81] servesque*n* al senyor en axí que no perda lo pobil la sua honor; e sien hòmens del tudor, salva la feeltat del senyor, en axí que, si el tudor volrà la honor d'aquel penyorar ho sobre el terme usat tenir, ajuden-li d'açò los senyors[82] d'éls senes engan. Entretant, però, lo tudor tinga los infans e la lur honor e nodresca aquel ben e gint, e al seu temps façe'l cavaler axí com li tany, e reta-li

80. La repetició d'aquests mots és deguda a un salt d'ulls en sentit invers, de l'«honor» de la línia 15 a l'«honor» de la línia 14.

81. Els mots llatins «et tutor cum illis» no han estat traduïts, sens dubte perquè mancaven en el text llatí del traductor molt semblant al manuscrit *N* que també els omet.

82. D'acord amb el text llatí hauria de dir *ajuden d'açò al senyor*.

‖ 20 usualem *NV* : usualiter *PH* ‖ 20/21 terminum *PN* : terminum, id ultra .xx. annos *H* terminum, id est ultra .xx. annos *V* ‖ 21 inde *PN* : illi *HV* ‖ 22 tutor teneat *PHN* : teneat tutor *V* ‖ infantem *PNV* : infantes *H* ‖ 23 eius *PNV* : eorum *H* ‖ eum *PN* : illum *HV* ‖ 24 eum *HNV* : illum *P* ‖

dat illi suum honorem. Sin autem et puella est, det ei maritum laude et consilio proborum hominum, et similiter reddat ei suum honorem sine diminutione. Rustici quoque recuperent a tutore illorum honorem et mobile ad .XV. *annos.*

93 (us. 116)

SARRACENIS in fuga positis, quicunque eos inuenerit et retinuerit antequam transeant Lubricatum, reddat eos dominis suis, et pro mercede sua habeat de unoquoque singulos mancusos; a Lubricato usque ad Franculinum, .III. *mancusos et medium; deinde unam unciam et ferros et uestimenta.*

94 (us. 117)

RVSTICVS VERO si inuenerit aurum uel argentum, quod uulgo dicitur bonas, aut equum uel mulum uel sarracenum uel ancipitrem, statim denunciet domino suo et demonstret et reddat, et accipiat ab eo qualem mercedem inde ei senior dare uoluerit.

95 (us. 118)

RVSTICVS CVM ACCEPERIT malum in corpore, uel dampnum de auere uel de honore, nullo modo

25 illi *PHIV* : ei *N* ‖ sin *PHN* : si *V* ‖ est *HNV* : eius *P* ‖ 26 laude *PHN* : laudo *V* ‖ 27 diminutione *PN* : diminucione *HV*

93 (us. 116). 1 sarracenis *PNV* : sarracenos *H* ‖ positis *PNV* : positos *H* ‖ eos *PNV* : *om. H* ‖ 2/3 lubricatum *PN* : Lupricatum *HV* ‖ 3 eos *HNV* : eis *P* ‖ pro mercede sua *PHV* : mercedem suam *N* ‖ 4 mancusos *PH* : manculos *N* mancucios *V* ‖ a *PNV* : de *H* ‖ 4/5 lubricato *PN* : Lupricato *HV* ‖ 5 ad *om. N* ‖ Franculinum *PHN* : Francolinum *V* ‖ 5/6 .iii. mancusos (manculos *N*) et medium *PN* : habeat tres mancusos et medium *H* man-

la sua honor. Però si és fembra dó a ela marit per laor e per conseyl de pròmens, e aytanbé reta-li la sua honor senes minva. Los pageses, però, recobren del tudor la lur honor e el moble ha .xv. ans.

93 (us. 116)

f. 34v [D]es sarraÿns que fugen, quils troba [e] els retendrà ans que passen Lobregat, reta·ls ha lurs seny[or]s, e per lur loguer aye de cascú sengles maçmodines; de Lobregat entrò a Francholí .iii. maçmodines; d'aquí enant .i^a. onça e els ferres e els vestimens.

94 (us. 117)

Pagès, però, si trobe aur ho argent, que lo poble o apela bens, o caval, ho mul, ho sarraý, ho açtor, sempre ho faça assaber a son senyor, e demostre·l-li, e reta·l-li e prenga d'él aytal loguer qual lo senyor dar-li volrà.

95 (us. 118)

Pagès, nelex com pendrà mal el cors ho don de son aver ho de onor, en nula guisa no·l gos venyar

cucios tres *V* ‖ 6 unam unciam *HN* : unciam .i. *P* unciam *O* unciam unam auri *V* ‖ ferros *PNV* : fferros *H*

94 (us. 117). 1 inuenerit *PNV* : inuenerit bonas *H* ‖ aurum *PHV* : *om. N* ‖ 2 uulgo dicitur *PHV* : dicitur uulgo *N* ‖ bonas *PHN* : bonetas *V* ‖ aut equum (equm *H) PH* : uel equm *V om. N* ‖ uel *ante* mulum *PV* : aut *HN* ‖ 3 uel sarracenum uel ancipitrem *N* : aut sarracenum aut ancipitrem *H* aut sarracenum uel ancipitrem id est auztor *P* uel ancipitrem id est austor uel sarracenum *V* ‖ 4 demonstret *PN* : demostret *HV*

95 (us. 118). 1 rusticus *NV* : rusticus namque *H* rusticus eciam *P* ‖ 2 de honore *PHN* : honore *V* ‖

audeat uindicare nec deffinire. Set, statim ut prehendiderit, clamet ad dominum suum et simul cum eo accipiat inde iusticiam uel directum, et faciat inde finem ad illius preceptum.

96 (us. 119)

SOLIDOS de composicione arborum incisarum aliquociens precipimus esse aureos, sicut lex iubet, aliquociens ex denariis; quia sicut omnes arbores non habent similem ualorem, ita non debent habere equalem composicionem; et hoc concedimus in arbitrium iudicis crescere uel minuere. Hec uero compositio secundum ualorem arboris et secundum dampnum et deshonorem illarum domini fiat.

97 (us. 120)

IN BAIVLIA uel guarda unde quis habuerit hominiaticum uel censum, si hoc secundum suum posse bene custodierit et defenderit, habere ibi debet estacamentum et moderatum adempramentum, scilicet de erbis et de paleis, de ortis et de fructibus arbo-

3 uindicare *PHN* : uendicare *V* ‖ nec *PV* : uel *HN* ‖ set *PHN* : sed *V* ‖ 3/4 prehendiderit *HN* : apprehendiderit *V* prehendiderit malum *P* ‖ 4 suum *PNV* : *om. H* ‖ et *ante* simul *PNV* : uel *H* ‖ 5 accipiat *PHV* : accipiet *N* ‖ uel *PHV* : et *N*

96 (us. 119). 1 composicione *PHV* : compositione *N* ‖ incisarum *PHN* : incisorum *V* ‖ 2 iubet *HNV* : *om. P* ‖ 3 omnes arbores *PHN* : arbores omnes *V* ‖ 4/5 habere equalem *PHV* : equalem habere *N* ‖ 5 composicionem *PHV* : compositionem *N* ‖ hoc concedimus *PHN* : concedimus *V* ‖ 5/6 arbitrium *PNV* : arbitro *H* ‖ 6 iudicis *PHN* : iudices *V* ‖ minuere. Hec uero compositio *N* : minuere. Hanc composicionem *H* minuere hanc composicionem *PV* ‖ 7 ualorem *PHV* : suum ualorem *N* ‖ 8 et deshonorem illarum domini fiat] et deshonorem uirorum domini fiat *N* illarum et deshonorem domini fiat *O* et deshonorem illarum domini *P* illarum et deshonorem (desonorem *H*) domini *HV*

ni fenir; mas sempre que·l pendrà, clam-se'n a son senyor e ensemps ab él pendrà d'aquèn justícia e dret, ho faça fin d'aquèn al manament d'él.

96 (us. 119)

Lo *sou* [83] de la composició dels arbres trencats, a la vegada manc·s [84] éser d'or, axí com la lig ho mane, a la vegada de diners; cor axí com tots los arbres no an semblant valor axí no deuen aver egual emena; e açò atorguen [85] que sie en albir del jutge de crexer ho de minvar aquesta composició; segons la valor de l'arbre e segons lo don e la desonor d'aquels senyors sia feyt.

97 (us. 120)

En batala [86] ho en guarda on negú aurà homanatge ho sens, (si) açò segons son poder ben guardada [87] e defendrà, aver deu aquí estacament e atemprat aempraments, ço és assaber d'erbes, de pales, d'orts, de fruyts d'arbres; e per negun engu(i)ny no li deu

83. L'abreviatura emprada en el manuscrit que editem correspon a la forma llatina «solidus».

84. Tradueix el llatí «precipimus».

85. Tradueix el llatí «concedimus».

86. En lloc de «batala» cal llegir *bartla*. L'error, que en aquest mateix capítol es repeteix dues vegades més, sembla degut al copista.

87. Sens dubte en lloc de «guardada», cal llegir *guardarà*.

97 (us. 120). 1 guarda *PHN* : garda *V* ‖ unde *PNV* : inde *H* ‖ 1/2 habuerit hominiaticum *P* : habuerit hominaticum *HV* hominiaticum habuerit *N* ‖ 2-3 secundum suum posse bene *PHN* : bene secundum suum posse *V* ‖ 3 defenderit *PN* : deffenderit *HV* ‖ 4 estacamentum *PN* : stacamentum *H* et stancamentum *V* ‖ adempramentum *PHN* : ademparamentum *V* ‖ 4/5 scilicet *PHNV* : si *O* ‖ 5 erbis *PH* : herbis *NV* ‖ ortis *PNV* : ortibus *H* ‖ de fructibus *HV* : fructibus *PN* ‖

rum, et nullo ingenio debet ei inde malum exire. Quod si fecerit, emendet ei dominus alodii, et insuper adiuuet eum si per hanc baiuliam uel guardam habuerit placitum uel guerram. De baiulia uel guarda unde non habuerit hominiaticum uel censum, non habebit estacamentum, set aliud habebit totum.

98 (us. 121)

SI QVIS DIXERIT se fatigatum esse de iusticia in principem uel in episcopum, aut in dominum suum seu in aduersarium suum de directo, aut apposuerit ei esse a pace et tregua domini eiectum, aut dixerit seniorem suum habere difidatum uel aquindatum, si hoc probare nequiuerit, emendet omnia malefacta que pro hac occasione fecerit; posteaque faciat querimoniam, querat iusticiam, petat directum, ita publice pluribusque uicibus ut non possit ei esse negatum.

99 (us. 122)

OMNES HOMINES, postquam aquindauerint potestates, teneant eis pacem et treguam .XXX. *diebus; et potestates ad uicecomites et comitores,* .XV. *diebus; et ad uasuassores et alios milites,* .X. *diebus.*

6 ei inde malum *HN* : inde ei malum *P* ei malum *V* || 8 eum *om. O* || guardam *PHN* : gardam *V* || 9 guarda *PHN* : garda *V* || 10 unde *PHN* : ubi *V* || hominiaticum *P* : hominaticum *HNV* || 11 estacamentum *PN* : stacamentum *H* stancamentum *V* || set *PHN* : sed *V* || habebit totum *PHN* : totum *V*

98 (us. 121). 1 se fatigatum esse *PH* : fatigatum se esse *N* se esse fadigatum *V* || iusticia *HNV* : iusticiam *P* || 2 uel in episcopum aut in dominum *V* : uel episcopum aut in dominum *P* uel in episcopum aut dominum *H*

d'aquèn mal exir. Que si ho farà, emèn-li-ho lo senyor de l'alou e sobre tot açò ajut-li, si per aquesta batala ho garda aurà pleyt ho guerra. De la batala ho de la guarda ho(n) no aurà omanatge ho sens, no aurà estacament, mas tot l'al(t)re aurà.

98 (us. 121)

Si algú dirà si ésser fadigat de dret el príncep, ho el bisbe ho en son senyor, ho en son averssari de dret, ho aposada[88] a él ésser de pau e treva Déu gitat; ho dirà que son senyor aja delfiat ho acunydat, (si) açò provar no porà, emèn totes les [ma]lefeytes que per aquesta ocasió aurà feytes. Puxes, faça clam
f. 35r e qual[89] justícia, demàn / dret axí públicament e moltes vegades que no pusca a él esser desnegat.

99 (us. 122)

[T]ots los hòmens, pus que auran acunydades les postats, ting[u]en a éls pau e treva .xxx. dies; e les postats als veçcomptes e als comdors, .xv. dies, e als [vas]vassors e als altres cavalers, .x. dies.

88. En lloc d'«aposada» cal llegir *aposarà*.
89. En lloc de «qual» cal llegir *quira*.

uel in dominum *N* ‖ 3/4 apposuerit *HV* : apposuit *N* posuerit *P* ‖ 4 ei *HNV* : *om. P* ‖ esse *PNV* : *om. H* ‖ a *PV* : de *HN* ‖ tregua *P* : treuga *HNV* ‖ 5 difidatum *P* : diffidatum *HNV* ‖ 5/6 aquindatum *P* : aguindatum *N* acuydatum *HV* ‖ 7 que *HNV* : qua *P* ‖ 8 petat *HNV* : perdat *P* ‖ 9 pluribusque uicibus *PHN* : coram omnibus *V* ‖ 10 ei esse negatum *PV* : ei negatum esse *H* esse negatum ei *N*

99 (us. 122). 1 aquindauerint *P* : acuindauerint *H* aguindauerint *N* acuydauerint *V* ‖ 2 potestates *PHN* : potestatem *V* ‖ pacem *PNV* : paces *H* ‖ treguam *P* : treugam *NV* treugas *H* ‖ .xxx. (triginta *V*) diebus *PNV* : per triginta dies *H* ‖ 3 uicecomites *HNV* : uicemcomites *P* ‖ et comitores *P* : uel comitores *NV om. H* ‖ 3/4 .xv. diebus *PNV* : per quindecim *H* ‖ 4 uasuassores *PHN* : uasuessores *V* ‖ .x. (decem *V*) diebus *PNV* : per decem dies *H*

100 (us. 123,1)

CHRISTIANI non uendant arma sarracenis, nisi ex consensu principis; quod si fecerint arma que uendiderint recuperent, quamuis eis graue sit, et nisi hoc fecerint, centum uncias auri potestati persoluant.

101 (us. 123,2)

Similiter componant si cibum eis uendiderint contradicente principe.

102 (us. 123,3)

Eandem quoque composicionem faciat qui fecerit scire sarracenis caualcatas uel ardimentum potestatis uel discooperuerit eum de consilio suo uel de secretis suis emendato malo quod inde exierit.

103 (us. 124)

ALIVM NAMQVE supradicti principes nobilem et honestum et utilem miserunt usaticum quem illi tenuerunt et successoribus eorum tenere in perpe-

100 (us. 123,1). 3 uendiderint *HNV* : uenderint *O* uendiderant *P*

102 (us. 123,3). 1 Eandem quoque *PN* : eandemque *H* eandem *V* ‖ composicionem *PV* : compositionem *N* composicione *H* ‖ faciat *NV* : faciant *PH* ‖ 2/3 scire sarracenis caualcatas (-adas *HV*) uel ardimentum potestatis *PHV* : caualcadam uel ardimentum potestatis scire \sarracenis/ *N* ‖ 3 discooperuerit] -perierit *P* -peruit *N* discoperuerint *H* discoperiet *V* discoperient *O* ‖ 4 secretis *HNV* : scretis *P* ‖ suis *om. PN*

100 (us. 123.1)

[C]restians [90] no venen armes a ssarraïns, sinó ab lo consentiment del príncep; que si ho fan, les armes que an venudes, cobren, ja sie ço que greu sia; e si açò no fan, .c. onçes d'or donen a la postat.

101 (us. 123,2)

[A]tretal componen si cunduyt los venen, contradién lo príncep.

102 (us. 123,3)

[A]quela ilexa composició faça qui farà assaber a sarraÿns cavalcada ho ardit de postat, o·l descobrirà de son conseyl ho de sos secrets, emendat lo mal que n'exirà.

103 (us. 124)

[A]ltre los dament [91] dits prínceps noble e onest gentil [92] usatge meseren, lo qual aquels tenguere(n) e als lurs successors tenir per tots temps manaren, ço

90. L'usatge 123 apareix dividit en dues parts en el ms. *P* i en tres en els mss. *K*, *N* i també en d'altres.

91. Cal corregir «dament» en *damunt*.

92. Cal corregir «gentil» en *e útil*. L'error és degut a l'escrivent, no al traductor.

103 (us. 124). 2 et honestum *PHN* : honestum *V* ‖ quem *PHN* : quod *V* ‖ 3 tenuerunt *PHV* : tenuerint *N* ‖ eorum *HN* : illorum *P* suis *V* ‖ 3/4 in perpetuum *PNV* : imperpetuum *H* ‖

tuum mandauerunt: scilicet ut tenuissent curiam et magnam familiam, et fecissent conductum, et dedissent sollatas et fecissent emendas, et tenuissent iusticiam et iudicassent per directum, et manutenuissent oppressum et occurrissent obsesso; et quando uellent edere, fecissent cornare ut nobiles et ignobiles uenissent prandere et ibi distribuissent palias quas haberent, in magnatibus et in eorum familia, et ibi mandassent hostes cum quibus issent ad destruendam Yspaniam et ibi fecissent nouellos milites.

104 (us. 125)

ITEM CONSTITVERVNT sepedicti principes quod si aliquis per semedipsum uel per suum nuncium uoluerit aquindare uel diffidare suum seniorem, securus possit facere, securus dum uenerit, securus dum steterit et securus usquequo ad domum suam reuersus sit. <Interim uero, si scierit dampnum senioris sui, uetet illud si poterit; quod si uetare nequiuerit, ilico notificet domino suo, et nisi fecerit, dampnum malefactoris habebit.>

105 (us. 126)

STATVERVNT ECIAM QVOD SI PARENTES cum filiis, aut filii cum parentibus, contencionem uel

4 tenuissent *PN* : tenerent *HV* ‖ 4/5 curiam — fecissent *om. N* ‖ 5 fecissent *PH* : facerent *V* ‖ 5/6 dedissent *PN* : darent *HV* ‖ 6 sollatas *PHN* : soldatas *V* ‖ fecissent *PHN* : facerent *V* ‖ tenuissent *PN* : tenerent *HV* ‖ 7 iudicassent *PHN* : iudicarent *V* ‖ 7/8 manutenuissent *PN* : manutenerent *HV* ‖ 8 oppressum *PV* : opressum *H* appressum *N* ‖ occurrissent *N* : occurissent *P* occurrerent *HV* ‖ obsesso *PV* : obcesso *HN* oppresso *O* ‖ 9 edere *PHV* : delere *N* ‖ fecissent *PN* : facerent *HV* ‖ cornare *PNV* : coruare *H* ‖ ut *PNV* : aut *H* ‖ 10 uenissent *PHN* : uenirent *V* ‖ distribuissent *PN* : distribuerent *HV* ‖ palias *PV* : pallias *H* paleas *N* ‖ 11 haberent *PV* : habent *O* habeant *H* habebant *N* ‖ 12 mandassent *PN* : mandarent *HV* ‖ issent *N* : irent *HV* ambulassent *P* ‖ ad *HNV* : aut *P* ‖ 12/13 destruendam Ispaniam (Ysp- *V*) *PV* : destruen-

és assaber que tinguessen cort e gran companya, e fessen conduyt, e donassen soldades, e feessen emenes, e tinguessen justícia, e jutgassen per dret, e mantingessen lo premut, e acorregessen al setiat, e can volrien menyar, fessen cornar que nobles e ignobles vinguessen menyar, e aquí partissen les pàlies que an, e·ls grans hòmens e en lur companya, e aquí manassen osts ab què anassen dest(r)uir Espanya e aquí feessen novels cavalers.

104 (us. 125)

[D]e cap establiren los prínceps damunt dits que, si algú per si hilex ho per son missatge volrà acunydar ho defiar son senyor, segur ho pusca fer, segur dementre que vendrà, segur dementre estarà, segur tro en la casa sia tornat; entretant, però, si sabrà lo don de son senyor, veny-lo, si pot; que si venyar no·l pot, sempre ho faça asaber a son senyor, e si no ho fa, lo don del malfeytor aurà.

105 (us. 126)

[E]stabliren que, si·ls parens ab los fils o els fils ab los parens contençó ho pleyt auran, los pa-

dum Ispaniam *H* Ispaniam destruendam *N* ‖ 13 ibi fecissent *PN* : ibi facerent *H* facerent *V*

104 (us. 125). 1 sepedicti *PHN* : supradicti *V* ‖ 2 semedipsum *P* : semetipsum *HNV* ‖ 3 aquindare *P* : aguindare *N* acuydare *HV* ‖ 5 et *om. H* ‖ 6 reuersus sit *PN* : sit reuersus *H* reuersus fuerit *V* ‖ 6-9 Interim — habebit *om. P (recte?)* ‖ 6 scierit *N* : sciuerit *V* steterit *H* ‖ 7 illud *NV* : eum *H* ‖ 8 nequiuerit *HN* : non poterit *V* ‖ ilico *HN* : illico *V* ‖ notificet *NV* : notifficet *H*

105 (us. 126). 1 statuerunt *PNV* : [E]ti[am] statuerunt *(ut uid.) H* ‖ 1-2 parentes cum filiis *HNV* : filiis cum parentes *P* ‖ 2 filii cum parentibus *HNV* : parentes cum filiis *P* ‖ contencionem *PHV* : contentionem *N* ‖

placitum habuerint, parentes sint iudicati ut seniores, et filii ueluti homines manibus propriis comendati.

106 (us. 127)

QVOD SI FILII senioribus patris sui aliquid forifecerint, pater cogat filios suos ut illam forifacturam ipsius senioribus redirigant et emendent, aut ipse emendet pro eis; quod si facere noluerit, exheredet filios suos omnino et demanuteneat sine engan.

107 (us. 128)

ITEM STATVERVNT quod si aliquis filius magnatum terre, tam maiorum quam minorum, fecerit aliquod malum alicui homini ex castro patris sui uel ex honore eius aut cum hominibus suis, ipse cogat filium suum et homines suam terram tenentes redirigere malum quod fecerint, aut ipse pro illis redirigat. Quod si filius adhuc ex aliis locis, non ex honore paterno uel castro neque cum hominibus patris, aliquod malum alicui fecerit, non redeat in paternum castrum uel honorem, neque pater aut mater impendant ei aliquod beneficium uel protegant eum in aliquo. Quod si fecerint, emendet malum quod filius perpetrauerit et homines quos secum deduxerit.

4 ueluti *P* : sicut *HN* uelut *V*

106 (us. 127). 1 patris sui *PHV* : sui patris *N* ‖ 2/3 forifacturam *PN* : forefacturam *HV* ‖ 3 ipsius *PV* : ipsis *HN* ‖ redirigant *PNV* : redigant *H* ‖ 4 ipse emendet pro eis *PNV* : ipsi emendent illis *H* ‖ noluerit *PV* : noluerint *HN*

rens sien jutgats com a ssenyors, e els fils així [com
f. 35v a / lurs hòm]ens comanats ab pròpries mans.

106 (us. 127)

[Q]ue si·ls fils al senyor de lur pare re forfan, lo pare forç los fils que aquela forfeytura a aquels senyors refaçen e emenen, ho él ho emèn per éls; que si fer no ho volran, deseret los fils de tot en tot e de<l>smantingue·ls senes engany.

107 (us. 128)

De cap establiren que si algun fil dels grans hòmens de la terra, tant de mayors com de menors, farà algun mal a algun hom del castel [93] de son pare ho de sa honor ho ab sos hòmens, él forç él e sos hòmens que la sua terra tinguen, e faça refer lo mal que an feyt o [é]l ho refaça per éls; e si el fil d'altres locs, no de la onor del pare ni del casteyl ni ab los hòmens de son pare, algun mal a algun farà, no torn el casteyl del pare ni en la honor; ni el pare ni la mare no li faça nul benífeyt ni cobren en res; que si ho faran, emèn-li lo mal que·l fil farà e els hòmens que ab si menarà.

93. D'acord amb el text llatí, cal entendre *des del castell de son pare o des de sa honor*.

107 (us. 128). 1 aliquis filius *PHV* : filius aliquis *N* ‖ 2 tam *PV* : quam *H om. N* ‖ 3 homini *NV* : hominum *PH* ‖ sui *PHV* : tui *N* ‖ 4 ipse *HN* : ipse pater *PV* ‖ 5 filium suum *PNV* : filios *H* ‖ homines *PHN* : ipsos homines *V* ‖ suam terram *HNV* : honorem *P* ‖ 5/6 redirigere *PHV* : et redigere faciat *N* redigere *O* ‖ 6 fecerint *HN* : fecerit *PV* ‖ aut *PHV* : autem *N* ‖ illis *PHN* : illo *V* ‖ redirigat *PNV* : rogat *H* ‖ 8 neque *(ante* cum) *PHN* : nec *V* ‖ 9 fecerit *PNV* : fecerint *H* ‖ redeat *HNV* : reddat *P* ‖ 10 honorem *HNV* : honore *P* ‖ aut *PNV* : uel *H* ‖ impendant *PNV* : impendat *H* ‖ 11 uel *PNV* : nec *H* ‖ eum *HNV* : eam *P* ‖ 13 deduxerit *HNV* : deduxit *P*

108 (us. 129)

STATVERVNT EQVIDEM prelibati principes ut si contencio euenerit aut placitum surrexerit inter christianos et iudeos, sufficiant ex utraque parte duo testes ad comprobanda eorum negocia, uidelicet unus christianus et alter iudeus; ita tamen ut si probauerint pro christianis, testificent ambo et iuret iudeus; et si probauerint pro iudeis, similiter ambo testificent et iuret christianus.

109 (us. 130)

STATVERVNT ECIAM PREFATI principes et cognouerunt esse bonam fidem ut omnes homines postquam quemlibet habuerint salutatum uel osculatum, nullo ingenio aliquid ipsa die ei forifaciant; si uero, quod absit, fecerint, sine aliquo interdicto illam forifacturam cui factam habuerint, redirigant et emendent.

110 (us. 131)

SIMILITER NEMPE instituerunt ac bonum causimentum esse laudauerunt ut si quis cum alio hospitauerit uel comederit, .VII. diebus sequentibus ab illius dampno omnino se abstineat neque per aliquod ingenium aliquam forifacturam nullo modo faciat

108 (us. 129). 1 equidem *PHN* : siquidem *V* || 2 contencio *PHV* : contentio *N* || placitum *PV* : palacitum *N* placita *H* || surrexerit *PNV* : surrexerint *H* || 3 sufficiant *PH* : suficiant *V* suscipiant *N* || 4 comprobanda *PH* : probanda *NV* || eorum *om. P* || 5 alter *PNV* : alius *H* || 5/6 probauerint] -uerit *O* || 6 testificent *PNV* : testifficent *H* || 7 probauerint] -uerit *O* || 7/8 similiter ambo testificent *P* : similiter ambo testificentur *N* ambo testifficent *H* testificent similiter ambo *V*

109 (us. 130). 1 eciam *PHV* : idem *N* || prefati *PNV* : preffixi *H* || 2 cognouerunt *PHN* : recognouerunt *V* || homines *PHV* : homines uel hostes *N* ||

108 (us. 129)

Establiren los damunt dits prínceps que si contençó esdevendrà ho pleyt se levarà entre crestians e jueus, basten de la una part e de l'altra .ii. testimonis a provar les lurs faynes, ço és assaber, .i. crestià e altre jueu; en axí, però, que si provaran per lo crestià abdosos facen testimoni e jur lo jueu, e si provaran per los jueus abdosos façen testimoni e jur lo crestià.

109 (us. 130)

Establiren aquels ilexs damunt dits prínceps e coneguere(n) éser bona fe que tots hòmens pus que auran algun saludat ho besat, per negun enguiny res aquel dia no li forfaça(n), si però, ço que fala, o faran, senes algú entredit, aquela forfeytura a qui feyta l'auran, refaçen e emenen.

110 (us. 131)

Atretal establiren e<n> bon cosiment éser loaran que si algú ab altre a(u)rà albergat ho menyat, .vii. dies depux de don d'aquel de tot en tot s'abstinga ni per algun enguiny alguna forfeytura no·ls faça ni

3 quemlibet *PHN* : quilibet *V* ‖ 4 forifaciant *PN* : forisfaciant *H* forifaciat *V* ‖ 5 absit *HNV* : absint *P* ‖ fecerint *PHN* : fecerit *V* ‖ aliquo interdicto *PHN* : interdicto aliquo *V* ‖ 6 illam *HN* : illi *P* aliquam *V* ‖ forifacturam *PHV* : farifacturam *N* ‖ habuerint *PH* : habuerit *V om. N* ‖ redirigant *PHN* : redirigat *V* redigat *O* ‖ 7 emendent *PHN* : emendet *V*

110 (us. 131). 1 instituerunt *PHN* : statuerunt *V* ‖ 1/2 causimentum *HNV* : laudamentum *P* ‖ 3 ab *PNV* : ab *H* ‖ 4 omnino se *PHN* : se omnino *V* ‖ neque *HNV* : ut *P* ‖ 5 nullo *PHN* : ei nullo *V* ‖

neque per seniorem suum neque per amicum neque per semetipsum. Quod si euenerit ut faciat, redirigat cui fecerit et emendet sine engan.

111 (us. 132)

CONSTITVERVNT IGITVR ut si quis cum aliquo ierit uel fuerit, siue in uia, aut in domo, siue in agro, seu in alio quolibet loco, si aliquis inde eum requisierit uel aliquid de suo ei tollere uoluerit, adiuuet eum prout melius possit sine engan contra cunctos eciam contra seniores suos; et nullam ex hoc pertimescat calumpniam, et senior suus nullo modo possit eum reptare inde in aliquo de ominiatico neque de sacramento transgresso, nisi antea ab ipso seniore suo, seu ab amico, ammonitus fuerit ut eum non guidasset nec cum illo abisset.

112 (us. 133)

DENIQVE sepedicti principes aput Barchinonam commorantes in ecclesia Sancte Crucis Sancteque martiris Eulalie una cum consilio et auxilio episcoporum suorum, uidelicet .B. Barchinonensis et .G. Ausonensis et .B. Gerundensis, nec non et abbatum et diuersi ordinis clericorum religiosorum, assencio-

---

6 neque *(ante* per seniorem) *PHN* : nec *V* ‖ 7 semetipsum *HN* : semeipsum *P* seipsum *V* ‖ ut faciat *PN* : quod fecerit *V* quod si fecerit *H* ‖ redirigat *PNV* : redigat *H*

111 (us. 132). 1/2 aliquo *PH* : alio *NV* ‖ 2 ierit *PHNV* : hierit *O* ‖ siue *(ante* in agro) *PHN* : seu *V* ‖ 3 seu *HNV* : siue *P* ‖ alio *PN* : aliquo *HV* ‖ inde eum *P* : eum inde *N* eum *HV* ‖ 5 possit *PN* : poterit *V* poterint *H* ‖ 5/6 cunctos *PN* : cunctos (cuntos *H)* homines *HV* ‖ 6 eciam *PHV* : et *N* ‖ nullam *PN* : nulla *HV* ‖ 6/7 ex hoc pertimescat *HN* : expertimescat *P* ex hoc pertineat *V* ‖ 7 calumpniam *PHN* : -nia *V* ‖ 8 eum reptare inde *HV* : inde eum reptare *P* eum reptare *N* ‖ ominiatico *P* : hominatico *HNV* ‖ 8/9 neque *PHN* : uel *V* ‖ 9 de *PHV* : per *N* ‖ 10 seu *PN* : siue *HV* ‖ ab *(ante* amico) *om. N* ‖ ammonitus *PHN* : amon- *V* ‖ 11 guidasset *PHV* : guindasset *N* ‖ abisset *PHN* : isset *V*

per senyor seu ni per amic ni per si ilex; que si esdevendrà que ho faça, <o> a <él> qui ho farà, emèn-lo senes engan.

111 (us. 132)

[E]stabliren que, si negú ab altre irà o sirà ho en carrera ho en casa ho en camp ho en altre loc, <car> si algú lo requerrà ho alguna cosa del seu tolre li volrà, ajut d'aquèn / él, axí com mils porà senes engan, contra tots e contra senyors seus; e d'açò non teme alguna calompnia, e el senyor seu en nula guisa nol pusca d'açò reptar en alguna cosa per omanatge ni per sagrament pasat, si donques abans aquel senyor seu no l'avia amonestat que él nol guiàs ni ab él no anàs.

f. 36r

112 (us. 133)

[A] la perfí [94] los damunt dits prínceps de Barçelona, estans en l'esg(l)esa de Sancta Creu e de Sancta Eulalia, ensemps ab conseyl e ab ajuda dels seus bisbes, ço és assaber, Berenguer de Barçelona, en Guilem d'Osona e d'En Berenguer de Girona sobre tots e d'abats e de diversses ordes de clerges reli-

94. En lloc del resum de la confirmació de pau i treva que presenta aquest usatge, la versió oficial reprodueix quasi en tota la seva extensió el text mateix de la dita confirmació. Comença amb els mots «*Anno ab Incarnatione*». Aquest capítol 112 (us. 133) va seguit de l'us. 96 en el ms. *N* i dels usatges 96 i 63 en el ms. *H*. Vegeu la nota 61.

112 (us. 133). *pro hoc capite uerba ipsa constitutionis pacis et tregue inueniuntur in V* ‖ 1 aput *P* : apud *HN* ‖ 2 commorantes *PH* : comor- *N* ‖ 2/3 sancteque *P* : sancte *HN* ‖ 3 martiris eulalie *HN* : eulalie martiris *P* ‖ 5 nec non et *PN* : nec non *H* ‖ 6 clericorum *PN* : clericorum et *H* ‖ 6/7 assencione *H* : -ntionem *N* -nsione *P* ‖

ne etiam et acclamacione illorum terre magnatum ceterorumque christianorum deum timencium, confirmauerunt pacem et treguam Domini et statuerunt illam tenere in eorum patria omni tempore, et, si ullo modo fracta fuerit, redirigere et emendare ita quem ad modum scriptum habebatur in illo tempore in unaquaque sede uel in unoquoque episcopatu illorum terre.

113 (us. 134)

SI ILLE QVI PLIVIVM fecerit fidem quam conuenerit portare contempserit, liceat illi cui mentitus fuerit eum distringere et pignorare in tregua et in pace per omnes dies; ita tamen ut moderatum faciat districtum, aut competens faciat pignus, quia non est iustum capere magna pignora pro debitis modicis. Si uero ille qui pliuium fecerit fidem portauerit et de suo debitum persoluerit, ille qui eum in pliuium misit et eicere noluerit, in duplo ei persoluere cogatur totum dampnum quod ei per ipsum pliuium euenerit.

114 (us. 135)

SI QVIS SENIOREM suum despexerit et ei uiliter respondiderit, et de reptamento quod ei fecerit eum dementitus fuerit, si malum inde ibi acceperit, nullo modo ei emendatum sit, si senior ex hoc uerum

7 etiam et *P* : et *HN* ‖ acclamacione] ac clamatione *PN* clamacione *H* ‖ 8 timencium *PH* : -entium *N* ‖ 9 treguam *P* : treugam *H* treuguam *N* ‖ 10 illam *om. N* ‖ tenere *PN* : teneri *H* ‖ 11 emendare *PN* : emendare cogatur *H* ‖ 11/12 ita quem ad modum *PN* : ita sicut *H* ‖ 12 in illo tempore *N* : illo tempore *P* ullo tempore *H*

113 (us. 134). 2 liceat *PHV* : licet *N* ‖ 3 pignorare *PHV* : obpignorare *N* ‖ in tregua] in treuga *HV* in treugua *N om. P* ‖ 3/4 in pace *PN* : pace *HV* ‖ 5 competens *HNV* : competenter *P* ‖ faciat *HNO* : capiat *PV* ‖ quia

gioses, per assentiment e per demanament dels grans hòmens d'aquela terra e d'altres crestians Déu temens, comfermaren la pau e la treva Déu e establiren aquela tenir en tota lur terra per tots temps e, si en alguna gu(i)sa ere franta, refer e emenar, axí com escrit era en aquel temps en .iª. cascuna seu ho en un cascun bisbat d'aquela terra.

113 (us. 134)

[S]i aquel qui plivi farà, la fe que covendrà no volrà portar, lega a cel a qui n'aurà mentit, destrenyer e penyorar en treva e en pau per tots dies, axí, però, que atemprat destret faça e faça penyora avinent, car no n'és dret pendre grans penyores per pocs teutes; [95] si, però, aquel qui plivi farà, portarà fe e de son deute pagarà, aquel qui él mes [96] en lo plivi (e) gitar no·l ne volrà, forçat sia que pac en doble tot lo don que (a) aquel per aquel plivi vendrà.

114 (us. 135)

[S]i algú son senyor menysprearà e a él vilment respondrà e de reptament que a él farà, lo desmentrà, si mal d'aquèn pendrà, en nula guisa no li sia emenat, si el senyor diu ver, però si·l senyor ment, emèn

95. Cal corregir «teutes» en *deutes*.
96. Cal entendre *qui lo mes*.

HNV : que *P* ‖ 5/6 est iustum *PHV* : iustum est *N* ‖ 6 debitis modicis *PN* : modicis debitis *HV* ‖ 7 uero ille *PN* : ille uero *H* ille *V* ‖ 8 pliuium *PHNV* : pliuium eum *O* ‖ 9 misit *PHN* : miserit *V* ‖ eicere noluerit *NV* : eicere noluit *P* eidem noluerit eicere *H* ‖ persoluere *PHN* : soluere *V* ‖ 10 ipsum *PN* : illum *HV*

114 (us. 135). 1 et *om. O* ‖ 2 ei *PNV* : *om. H* ‖ 3 eum *PHNV* : cum *O* ‖ dementitus *PV* : desmentitus *HN* ‖ inde ibi *PH* : in ibi *V* ei inde *N* ‖ 4 sit *PHV* : fuerit *N* ‖ ex *PHV* : in *N* ‖

dixerit; sin autem et senior mentitus fuerit, emendet ad hominem suum malum et desonorem quem ille et sui inde ibi ei fecerint.

115 (us. 136)

MILES VERO postquam fuerit a seniore suo de bauzia reptatus, non debet ei respondere de aliis querimoniis donec a reptamento se sit expiatus, nisi senior antea ei dimiserit reptamentum.

116 (us. 137)

CONSTITVERVNT ECIAM sepedicti principes ut si maiores cum minoribus causam habuerint et sacramenta inter eos iudicata fuerint, iurent maiores minoribus per semedipsos, si minores habere potuerint illorum cocquales qui pro eis iurent. Sin autem, iurent minores maioribus et maiores donent eis illorum consimiles qui hoc iurent illis quod illi eis iurare debent. Si hoc totum illis defuerit, ex utraque parte sacramenta fiant per singulos homines qui sint christiani et homines illorum manibus propriis comendati. Hoc constituerunt nempe de comunibus placitis in quibus nullus habet senioraticum uel dominacionem.

5 sin *PHN* : si *V* ‖ 6 desonorem *PHN* : deshonorem *V* ‖ quem *PV* : quod *HN* ‖ ille *PHNV* : illi *O* ‖ 7 inde ibi] in ibi *PV* inde *N* ibi *H* ‖ fecerint *HNV* : fecerunt *P*

115 (us. 136). 1 miles — 4 reptamentum *om. O; ex ed. Giraud suppleuit V* ‖ 2 bauzia *P* : bausia *H* baudia *NV* ‖ aliis *PHN* : iliis *V* ‖ 3 a *PV* : de *N* et *H* ‖ se sit expiatus *PHN* : se expiauerit *V* ‖ 4 ei dimiserit *V* : ei dimiserunt *P* dimiserit ei *HN*

al seu home lo mal e la desonor que él el(s) seus aquí li auran feyta.

115 (us. 136)

[C]avaler, però,[97] pus que sirà de son senyor de boya reptat, no deu a él respondre d'altres clams entrò que del reptament se sia purgat, si doncs lo senyor no li lexa lo reptament enans.

116 (us. 137)

f. 36v [E]stabliren[98] nelex los damunt dits prínceps que sils mayors ab los menors auran pleyt e sagramens seran jutgats entre éls, juren los mayors als menors per si ilex e els mayors[99] donen a éls [co]nsembles que juren a éls ço que éls lur devien jurar; però sils menors poden al(s) mayors dar lurs contrasembles, juren los uns als altres; si tot açò fal, de la .iª. part e de l'altra sien feyts sagramens per sengles hòmens qui sien crestians e hòmens d'éls ab lurs pròpries mans comanats; açò establiren dels pleyts cominals en què nul hom no ha senyoria ni poder.

97. Aquest capítol 115 (us. 136) manca en el ms. *O*.

98. Aquest capítol 116 (us. 137) apareix dividit en dues parts en els mss. *N* i *H*.

99. En lloc de «mayors» hom esperava *menors*, però el text llatí, des de «si minores» fins a «iurare debent» no ha estat entès pel traductor.

116 (us. 137). 1 eciam *PN* : inquam *V om. H* ‖ sepedicti *PHN* : supradicti *V* ‖ 4 semedipsos *P* : semetipsos *HNV* ‖ 4/5 habere potuerint *HV* : potuerint habere *P* habere non potuerint *N* ‖ 5 coequales *P* : quoequales *HV* quoequles *N* ‖ sin autem *NV* : sint autem *P* aut *H* ‖ 6 donent eis *PHV* : docent illis *N* ‖ 8 debent *HNV* : debcrent *P* ‖ totum *HNV* : tantum *P* ‖ defuerit *PNV* : deffuerit *H* ‖ 9 sint *HNV* : sunt *P* ‖ 12 habet *PN* : habeat *HV* ‖ senioraticum *PHN* : senioratum *V* ‖ uel dominacionem (-atiónem *N) HNV* : *om. P*

117 (us. 138)

DE INTESTATIS ab hoc seculo discessis, si relinquerint uxores ac filios, terciam partem assequantur seniores illorum in facultatibus eorum; si relinquerint filios et non uxores, assequantur medietatem prefati seniores; si uxores et non filios, habeant medietatem seniores iam dicti, aliam medietatem parentes defuncti. Quod si parentes desunt, senioribus detur, obseruatis tamen ad uxores suis directis in omnibus locis. Ita sit de uxoribus intestatis quemadmodum dicitur superius de uiris.

118 (us. 76)

AVCTORITATE ET ROGATV cunctorum nobilium illorum et magnatum constituerunt sepedicti principes .R. et .A., qualiter omne donum stet inconuulsum perhenniter ac firmum. Adicientes ut si quis castrum suum uel honorem seu aliquam possessionem, uoluerit dare filio suo uel filie, seu nepoti suo uel nepti, taliuero ratione ut cuncta que dederit cunctis diebus uite sue teneat et post eius obitum cui donauerat remaneant, talem conuenit adhibere firmitatem quod in postmodum uoluntatem suam nullatenus mutare possit, hoc scilicet ut recipiat eum ad

117 (us. 138). 1 intestatis *HNV* : intestantis *P* ‖ discessis *PN* : dicessis *V* decessis *H* ‖ 2 ac *PNV* : aut *H* ‖ 3 illorum *HNV* : *om. P* ‖ eorum *NV* : illorum *P om. H* ‖ 4 assequantur *PNV* : asequantur *H* ‖ 5 prefati *PV* : preffati *H* prephati *N* ‖ seniores *PHV* : senioris *N* ‖ uxores *PHN* : uxorem *V* ‖ 6 aliam *PHN* : et aliam *V* ‖ 7 defuncti *PHN* : deffuncti *V* ‖ 8 detur *PHN* : detur totum *V om. O* ‖ 9 ita *PHN* : et ita *V* ‖ sit *PHNV* : fit *O* ‖ 10 dicitur superius *HNV* : superius dicitur *P*

118 (us. 76). 1/2 nobilium illorum *PN* : illorum nobilium *HV* ‖ 2 sepedicti *PHN* : supradicti *V* ‖ 3 .R. *PHNO* : Raymundus *V* ‖ .A. *PHO* : Adalmodis *V* Adalmodu coniux eius *N* ‖ 4 perhenniter *PN* : perhempniter *HV* ‖ ac *HN* : et *V* ad *P* ‖ adicientes *PHN* : addicientes *V* ‖ 5 castrum suum *PHN* : suum castrum *V* ‖ seu *PHN* : uel *V* ‖ 6 filie *PHV* : filie sue *N* ‖ 6/7 seu nepoti suo uel nepti *H* : seu eciam nepoti suo uel nepte *P* et nepoti suo uel nepti sue *N* uel nepoti uel nepte *V* ‖ 7 ratione *P* : racione *HNV* ‖ dederit *PHV* : dederint *N* ‖ 8 eius obitum *PV* : obitum eius *HN* ‖ 8/9

117 (us. 138)

D'aquels qui passen sens testament d'aquest segle, si gaquiran mulers e fils, la terça part consegesquen los senyors d'éls e·lurs avers; si gaquiran fils e no mulers, consegesquen la meytat los lurs senyors damunt dits; si mulers e no fils, ayen la meytat los senyors damunt dits, l'altra meytat los parens del mort; que si parens hi falen, als senyors sia donat, lexat, però, lur dret a lurs mulers en tots locs; atresí sia de les mulers qui moren entestades com és dels marits.

118 (us. 76)

Per auctoritat [100] e per precs de tots los nobles e dels grans hòmens establiren los damunt dits prínceps, Ramon e Alamurs, en qual guisa tot do estia ferm per tots temps, e sí que rompre nos pusca. Enadens que si negú son castel o sa onor o alguna posessió volrà dar a son fil ho a sa fila o a son nebot o a sa neta, en aytal raó que tot ço que li darà tots los dies de la sua vida ho tinga e après son obte romanga a qui o donara<n>, aytal fermetat hi cové a aver: que d'aquí avant en nula guisa sa volentat no pusca mudar, açò, ço és assaber, que[101] lo reeba a

100. El darrer plec de l'arquetip sens dubte començava en aquest capítol 118 (us. 76). Aquest plec que contenia els darrers capítols (us. 76-81, 83-84) i un curt apèndix adventici (us. 82, 85-90), reproduït solament en alguns manuscrits (entre altres per *P*), es va despendre i va anar a raure entre el foli que acabava amb el capítol 70 (us. 75) i el següent que començava amb el capítol 71 (us. 91). Això explica que en el manuscrit *P* i també en molts d'altres, es presentin els usatges en un ordre alterat. L'ordre i la numeració tradicionals respon a aquesta alteració producte d'un accident en l'arquetip. El ms. *H*, o més aviat el seu ascendent, fou copiat quan el plec que s'havia després es trobava després del foli que contenia el capítol 38 (us. 41). Donen l'ordre originari el ms. *K* que editem, el ms. *N* i un ms. català del Col·legi d'Advocats de Barcelona. Sobre tot això vegeu la *Introducció*, pàg. 15.

101 Els mots «açò, ço és assaber que» tradueixen els llatins «hoc scilicet ut» 'amb aquesta condició que'.

donauerat *HNV* : donauerunt *P* ‖ 9 remaneant *P* : remaneat *HNV* ‖ 10 in *PN* : eciam *V om. H* ‖ 11 mutare possit *PNV* : possit mutare *H* ‖

hominem manibus comendatum, aut donet ei potestatem de castro, aut comendet ei castlanum de castro et eos qui honorem quem dederit habuerint per eum, aut faciat iamdictum castrum et honorem ei acquirere de seniore per cuius manum illud idem castrum uel honorem habuerit. Quod si hec omnia fecerit, set etiam unum ex his predictis, deinde uoluntatem suam mutare non poterit, si illa iusta fuerit facta donacio aut nulla alia impedierit racio; nam leges et iura concedunt patrem bene facere filio suo uel nepoti, donando ei uel meliorando eum de suo honore; et est usum hoc facere aliquando in presenti, aliquando in absconso ob timorem ceterorum filiorum suorum, siue seniorum, uel eciam parentum et amicorum. Ea propter prelibati principes et omnis de eorum curia sana intencione laudauerunt et laudando constituerunt huiusmodi pretaxatam tenedonem, uidelicet hominiaticum, potestatem castri, aut comendationem castlani, aut adquisitionem de seniore, talem in omnibus firmitatem obtinere, quod deincebs ulla fraudulenta calliditate subuerti, uel aliquo ingenio non possit mutari. Hoc quoque modo et ordine possit pater uel auus meliorare filium suum uel filiam, uel eciam nepotem suum uel neptem.

12 aut *HNV* : ad *P* at *O* ‖ ei *HV* : illi *PN* ‖ 13 castlanum *PH* : castelanum *N* castellanum *V* ‖ 13/14 de castro *NV* : castri *HP* ‖ 14 dederit *PHN* : dederint *V* ‖ 15 castrum et honorem *PV* : castrum ad honorem *H* honorem *N* ‖ 16 acquirere *P* : adquirere *HNV* ‖ manum *HNV* : magnum *P* ‖ 16/17 illud idem castrum *HV* : ille castrum idem *N* ille eundem castrum *P* ‖ 17 si *PHV* : etiam si *N* ‖ 18 set *H* : sed *V* seu *PN* ‖ etiam *PN* : eciam *HV* ‖ his *P* : hiis *HNV* ‖ 19 poterit *PHV* : possit *N* ‖ iusta *HNV* : iuste *P* ‖ 19/20 fuerit facta *PHN* : facta fuerit *V* ‖ 20 donacio *PHV* : donatio *N* ‖ racio *PHV* : ratio *N* ‖ 22 nepoti *HNV* : nepto *P* ‖ donando ei *NV* : donando *H* dando ei *P* ‖ uel *HNV* : et *P* ‖ eum *om. N* ‖ 23 usum *PHV* : usus *N* ‖ hoc facere *PHN* : facere hoc *V* ‖ 25 siue seniorum *om. N* ‖ parentum *HNV* : parentorum *P* ‖ 26 ea *HNV* : qua *P* ‖ omnis *HN* : omnes *V om. P* ‖ 27 intencione *PHV* : intentione *N* ‖ 28 pretaxatam (-atxat- *H*) tenedonem *PNH* : pretaxata tenedone *V* ‖ 29 hominiaticum *PH* : ho-

<o> home ab pròpries mans comanat<s>, ho que li do postat del castel, o que coman a él lo casteyl o al castlà [102] e aquels tots qui tendran per él la onor que él darà, e que faça a él la honor guaanyar del senyor per cuy mà él aquel castel ho la honor aurà. Que si totes aquestes coses farà ho .iª. d'aquestes damunt dites, d'aquí enant la sua volentat mudar no porà, si aquela donació sirà dreturera, ho nulla raó non o enbarge; car ligs e drets atorguen que·l pare pot ben
f. 37r fer a son fil / o a son nabot donant a él e m<l>ilorant él de sa honor, e és usatg[e] f[er] alguna vegada [a present], (alguna vegada amagadament) per paor dels altres fils seus o de senyors o de parens ho d'amics; per açò los damunt dits prínceps e tota lur cort, per sana entenció loaren e loan establiren aquesta davant dita teneó, ço és assaber, homanatge, postat de castel o comandament de castlà o gaanyament de senyor aytal fermetat en totes coses deu aver que d'aquí enant per nula moxonia no pusca éser trastornat ni per algun enguiny no pusca éser camiat; en aquesta guisa e [103] en aquesta orde pusque lo pare o l'avi milorar son fil o sa fila, son net ho sa neta.

102. D'acord amb el text llatí caldria corregir «lo casteyl o al castlà» en *lo castlà del casteyl*.

103. La *e* sobre la línia; el copista havia escrit *ni* que ell mateix cancellà ratllant-lo.

minaticum *V* homaticum *N* ‖ 29/30 aut comendationem *N* : aut comendacionem *HV* ad comendationem *P* ‖ 30 castlani *PH* : castelani *N* castellani *V* ‖ adquisitionem *N* : adquisicionem *HV* qui adsionem *P* ‖ 30/31 seniore *HNV* : seniori *P* ‖ 31/32 deincebs *N* : deinceps *HV* deinccpbs *P* ‖ 32 ulla fraudulenta *N* : ulla fraudulentia *P* nulla fraudulencia *HV* ‖ subuerti *PNV* : subuecti *N* ‖ 33 non possit *PHN* : possit *V* ‖ 35 filiam *PHV* : filiam suam *N* ‖ eciam *PHN* : etiam *V* ‖ neptem *HV* : neptam *N* nepotam *P*

119 (us. 77)

EXHEREDARE autem possunt predicti ienitores filios suos, uel nepotes siue neptes, si illi tam presumptuosi extiterint ut patrem aut matrem auum uel auiam, grauiter percusserint uel desonestauerint, uel de crimine eos in iudicio accusauerint, aut si filii efficiantur baudatores; uel filie maritis se iungere noluerint set turpiter uiuere, aut si filii se sarracenos fecerint et penitere noluerint; tales siquidem manifeste conuicti ab hereditate supradictorum, si idem auus uel auia, pater uel mater uoluerint, sunt repellendi.

120 (us. 78)

SI QVIS FILIVM SVVM uel filiam seu nepotem suum siue neptem exheredare uoluerit, nominatim illum exheredet, et culpam per quam exheredet dicat, et alium in loco suo instituat, et causa exheredationis ab eo qui instituitur heres uera esse probetur. Si unum ex hiis defuerit, exheredare filium suum uel filiam, nepotem uel neptem nullo modo poterit; et si presumpserit, irritum erit et nil ualebit.

119 (us. 77). 1 exheredare *PHN* : exhereditare *V* || possunt *PHV* : possint *N* || 1/2 ienitores *P* : genitores *HNV* || 2 suos *PHNO* : suos uel filias *V* || nepotes *HNV* : nepotos *P* || neptes *HV* : neptas *PN* || 3 presumptuosi *HNV* : presumpciosi *P* || extiterint *PHN* : existerint *V* || 4 uel *(ante* auiam) *PHN* : aut *V* || uel *(ante* desonestauerint) *PHN* : aut *V* || 4/5 desonestauerint *PH* : deshonestauerint *V* deshosistauerint *N* || 6 si filii *PHN* : filii *V* || efficiantur *post* baudatores *N* || baudatores *PN* : bauditores *H* bausatores *V* || filie *PHN* : si filie *V* || maritis *PHN* : matrimonio *V* || 6/7 iungere *PH* : coniungere *NV* || 7 noluerint *PNV* : uoluerint *H* || uiuere *PHNO* : uiuerint *V* || si *om. H* || 8 penitere *PNV* : penitore *H* || siquidem

119 (us. 77)

[D]eseretar poden los pares los seus fils o els nets o les netes, si éls tant abrivats siran que el pare o la mare, l'avi o l'avia, greument ferran o desonraran, ho de crim éls en judici acusaran, o si·ls fils són baares, o les files no volran pendre marits, mas volran viure malament, o si·ls fils se faran sarraÿns e no se·n volran penedir; aytals qui d'açò sien manifestament provats, de la eretat dels davant dits, si lo pare o la mare, l'avi o l'avia se volran, los poden gitar de si.

120 (us. 78)

[S]i algun, fil o fila, o net seu o neta, deseretar volrà, nomenadament aquel deseret, e la colpa per què <és> lo desseret, diga, e altre el seu loc n'establesca, e la cosa del deseretament de [104] cel qui és establit sie provada vera; si un d'aquests defalirà, deseretar fil seu o fila, net o neta, en nula guisa no porà, e si fer-o volrà, res no valrà.

104. La preposició «de» que correspon al llatí «ab» introdueix el complement agent, 'per'.

PHV : sequidem *N* ‖ 9 manifeste *PHV* : esse manifeste *N* ‖ ab hereditate *PNV* : ad hereditatem *H* ‖ 10 uoluerint *PHNV* : noluerint *O* ‖ 10/11 sunt repellendi *HV* : sint repellendi *N* sunt repelli *P*

120 (us. 78). 1 filiam *PNV* : filiam suam *H* ‖ 2 neptem *HV* : neptam *N* uel nepotam *P* ‖ 3 exheredet *PV* : exheredat *HN* ‖ 4 causa exheredationis *PN* : ea culpa exheredicionis *H* ea culpa *V* ‖ 6 defuerit *PN* : deffuerit *HV* ‖ filium suum *PHN* : filium *V* ‖ 7 nepotem *HNV* : uel nepotem *P* ‖ neptem *HV* : neptam *PN* ‖ nullo *PNV* : ullo *H*

121 (us. 79)

POSSVNT ECIAM principes, magnates et milites dare cui uoluerint illorum honorem, illum scilicet quem expectant sibi iuste uenire in appercione post mortem alicuius possessoris. Set postea non possunt mutare suam uoluntatem, si adquisitor iam erat homo illorum manibus comendatus, aut propter illud donum illum ad hominem receperint; quia hoc erit ei talis tenedo: ut si senior, hunc honorem ei non dedisse negauerit, sufficisset ei aueramentum sicuti faceret si iam hunc honorem tenuisset, quia multociens hoc donum inuenitur esse in absconso factum; propterea sepedicti principes ad tale donum dederunt omni tempore aueramentum.

122 (us. 80)

IVDICIVM IN CVRIA DATVM, uel datum a iudice de curia electo, ab omnibus sit acceptum et omni tempore secutum; et nullus, aliquo ingenio uel arte, ausus sit recusare. Quod qui fecerit uel facere uoluerit, persona sua cum omnibus que uidetur habere ueniat in manu principis, ad suam uoluntatem facere. Quia qui iudicium curie recusat curiam falsat, et qui curiam falsat principem dampnat, et qui principem uult dampnare punitus et dampnatus sit omni tempore, ipse et cuncta sua proienies; et demens est

121 (us. 79). 3 expectant *PNV* : spectant *H* ‖ iuste *om. N* ‖ in appercione *V* : in apercionem *P* et aperacionem *H* in aprionem *N* ‖ 4 postea *PHV* : postea ea *N* ‖ 5 suam uoluntatem *PHV* : uoluntatem suam *N* ‖ 6 comendatus *PHV* : comendatis *N* ‖ 7 illum ad hominem *N* : ad hominem illum *HV* aut hominem illum *O* illum aut hominem *P* ‖ hoc *PNV* : homo *H* ‖ erit *PHN* : erat *V* ‖ 8 ei talis *PN* : eis talis *H* talis *V* ‖ tenedo *NV* : tenendo *PH* ‖ 8-10 hunc honorem — iam *om. N* ‖ 9 ei *PHV* : ea *O* ‖ 10 honorem *PNV* : seniorem *H* ‖ 12 tale *PNO* : talem *HV*

122 (us. 80). 1 uel datum *om. O* ‖ 2 electo *HNV* : electa *P* ‖ sit *om. P* ‖ 3 secutum *PHV* : sit secutum *N* ‖ 4 qui *N* : si *PHV* ‖ fecerit *HNV* : fecerint *P* ‖ 4/5 uoluerit *HNV* : uoluerint *P* ‖ 5 persona sua *HNV* : personas

121 (us. 79)

[P]oden nelex [105] los príncepS, los grans hòmens e els cavalers dar a qui·s volran la lur honor, aquela, ço és assaber, que esperen que·ls vinga en obert après la mort d'algun posseydor, mas puxes no poden mudar lur volentat, si el guanyador ya era lur hom ab mans comanat o per aquel do aquel homen reeberen; car açò seria a él aytal teneó que, si·l senyor aquesta honor negarà que no age donada, basta a él l'averament axí com faria si ya aquesta honor agués tenguda; car moltes vegades trobe hom que aquest do se fa amagadament; per açò los damunt dits príncepS a aytal do donaren per tots temps averament.

122 (us. 80)

f. 37v [L]o juïi de la cort [106] [dat, o d]at del jutge de la cort elet, de tots sia pres e per tots temps seguit, e negú per algun enguiny ni per art no sia gosat rebugar; que qui ho farà ho fer-o volrà, la persona sua ab totes les coses que són vistes aver, vinga en la mà del príncep per sa volentat a fer; quar qui lo joïi de la cort rebuga, la cort falsa, e qui la cort falsa, lo príncep dampna e qui·l príncep vol dampnar, punit e dampnat sia él per tots temps e tot lo seu linatge; e orat és e senes sen qui a la savia[107] e al saber

105. El copista escriví d'antuvi *nxelex*, cancellà *-xe-* i sobreposà a la *n-* el traç que suplcix la *-e-* corresponent.

106. Els capítols 122 i 123 formen un doble epíleg. La diferència de to tan manifesta entre l'us. 80 i l'us. 81, podia ésser explicada partint de la suposició que el compilador va reunir ací els epílegs de dues compilacions anteriors.

107. En lloc de «savia» cal llegir molt probablement *saviea*.

eorum *P* ‖ omnibus *PHN* : omnibus bonis *V* ‖ uidetur *HN* : uideretur *V* uidentur (uidentes *ante correctionem*) *P* ‖ 6/7 facere *PN* : faciendam *HV* ‖ 7 quia qui *PN* : qui enim *H* qui *V* ‖ iudicium *om. H* ‖ 7/8 curiam falsat et qui curiam falsat *om. P* ‖ 9 punitus *PHV* : penitus *N* ‖ et *(ante* damnatus) *om. N* ‖ 10 ipse et *PHN* : et *V* ‖ 10 proienies *PNV* : progenies *H* ‖ et *(ante* demens) *HNV* : quia *P* ‖ demens *HNV* : stultus *P* ‖

et sine sensu qui sapiencie et sciencie curie uult resistere uel contrastare, in qua sunt principes, episcopi et abbates, comites, uicecomites, comitores, uasuassores, philosophi et sapientes atque iudices.

123 (us. 81)

IVDICIA CVRIE et usatici gratis debent esse accepti et secuti, quia non sunt missi nisi per seueritatem legis; quia omnes possunt placitare, set compositionem iuxta leges non omnes possunt implere. Quia leges iudicant homicidium esse compositum in .CCC. *aureis, qui ualent duo milia* .CCCC. *solidos plate fine; euulsionem autem occuli, centum; abcisionem uero manus, centum; pro pede, centum; et sic per cetera membra; iudicant nempe omnes homines equaliter, nichil uero iudicant inter uassallum et seniorem, quia in legibus non inuenitur hominaticum. Et ideo facienda que sunt secundum usaticum <aut erunt facta>, constituerunt prelibati principes secundum usaticum esse iudicata, et, ubi non sufficerent usatici, reuerterentur ad leges et ad principis arbitrium, eiusdemque iudicium atque curie.*

12 contrastare *PHV* : constare *N* ‖ 13 et abbates *PN* : abbates *HV* ‖ 13 comites *om. P* ‖ 13/14 uicecomites comitores uasuassores (uasues- *V*) *HV* : uicecomites uasuassores *N* comitores et uasuassores et uicecomitores *P* ‖ 14 philosophi *HNV* : philofofi *P*

123 (us. 81). 1/2 esse accepti *PN* : accepti esse *HV* ‖ 2/3 per seueritatem *HV* : per unitatem *N* pro unitate *P* ‖ 3/4 composicionem *PV* : compositionem *N* composicione *H* ‖ 5 quia *PHV* : quoniam *N* ‖ 6 duo milia *PN* : duo mille *HV* ‖ CCCC *PV* : CCC *HN* ‖ 7 euulsionem *HN* euulcionem *V* auulsionem *P* ‖ autem *HNV* : eciam *P* ‖ 7/8 abcisionem *PH* : abscisionem *V* abscessionem *N* ‖ 8 sic *PHV* : sicut *N* ‖ 10 uero *HNV* : non *P* ‖ 10 uassallum *HNV* : uasalum *P* ‖ 11 quia *HNV* : que *P* ‖ 12-14 et ideo - iudicata : *totus locus corrupte traditus uidetur; uerba* facienda que sunt secundum

de la cort vol contrastar, en què són los prínceps, los bisbes, los abats, los comptes, los veçcomptes, los comdors, los vasvassors, lo filòsof e els savis hòmens <e els savis> e els jutges.

123 (us. 81)

Los juïis de la cort e els usatges deuen ésser preses de grat e seguits, car no són meses sinó per asprea de la lig, car tots poden pledeyar, mas composició sego(n)s les ligs no la poden tuyt complir, car les ligs jutgen ome[i] éser compost en .ccc. morabatins, que farien .ii. milia .ccc. *sous* [108] de plata fina; de vul atrer [109] .c.; per man tolta .c.; per peu .c.; axí per los altres membres. E jutgen tots hòmens egualment, e res no jutgen entre vassal e senyor, car en les ligs no trobam omanatge. E per ço deu hom fer ço que és segons l'usatge o siran feytes; e per ço establiren los damunt dits prínceps que fos jutgat segons los usatges, e là on no bastaran los usatges que hom tornàs a les ligs e a l'albiri del príncep e al seu judici e de la cort.

108. L'abreviatura emprada en el manuscrit correspon a la forma llatina «solidos» (cf. nota 83).

109. Potser cal entendre *d'ull tret*. Correspon al llatí «evulsionem occuli». La forma «vull» es troba a la crònica de Jaume I en altres textos del s. XIII.

usaticum *sic possunt intellegi: «ea quae possunt effici secundum usaticum», et uerba* aut erunt facta *secludenda uidentur* ‖ 12 ideo *PHV* : ideoque *N* ‖ faciendа *PNV* : facunda sunt *N* ‖ 13 *ante* constituerunt *puncto distinguunt PNV* ‖ prelibati *PNV* : prelati *H* ‖ 13-14 secudum usaticum esse iudicata *PHN* : ut omnes cause secundum usaticum essent iudicate *V* ‖ 15 reuerterentur *PHN* : reuertantur *V* ‖ ad leges *PHN* : ad leges goticas *V*

124 (us. 83)

SI QVIS PER TREGVAM domini se miserit in aguait uel stabilierit aguait infra honorem uel terminum castri aduersarii sui, et cum ipso aguait in crastinum per foras treguam forifecerit, ita debet emendare sicuti faceret si per treguam domini fecisset.

125 (us. 84)

STABILIERVNT eciam supradicti principes quod aduersarius quilibet suum aduersarium in placito speraret usque ad horam diei terciam. Deinde uero, si uult, accipiat pignora et teneat istud fallimentum per fatigamentum directi, si ille aduersarius, qui ad placitum fallerit, non habuerit es sine engan et, si es habuerit, placitum causidico suo non demandauerit. Non ita erit inter homines et illorum seniores; satis uidetur esse congruum sperare homines seniores suos usque ad nonam.

124 (us. 83). 1 treguam *P* : treugam *HNV* ‖ in *PHN* : en *V* ‖ 2 aguait *(ante* uel) *P* : aguayt *HNV* ‖ aguait *(ante* infra) *P* : aguayt *HNV* agayt *O* ‖ 3 aguait *P* : aguayt *HNV* ‖ 4 foras *om. N* ‖ treguam *P* : treugam *HV* treuguam *N* ‖ forifecerit *PHV* : forifecerit aliquid *N* ‖ debet *PNV* : debent *H* ‖ 5 sicuti *PHN* : sicut *V* ‖ faceret *PNV* : fecerint *H* ‖ treguam *P* : treugam *HV* treuguam *N*

125 (us. 84). 1 stabilierunt eciam *PN* : stabilierunt *HV* ‖ 3 speraret *PN* : speret *HV* ‖ 4 uero *om. N* ‖ accipiat *PHNV* : accipere *O* ‖ 4/5 istud fallimentum *P* : ipsum fallimentum *H* illud fallimentum *N* fallimentum *V* ‖ 5 fatigamentum *PHN* : fadigamentum *V* ‖ 6 es *(ante* sine) *PHV* : esse *N* ‖ 7 es *(ante* habuerit) *PHV* : esse *N* ‖ causidico suo *PHNV* : causidici si *O* ‖ 8 demandauerit *PNV* : demandauerint *H* ‖ non *PN* : non tamen *HV* ‖ illorum *PHN* : illos *V* ‖ 9 seniores *HNV* : seniorum *P* ‖ uidetur *HV* : uiderunt *P* uiderint *N* ‖ sperare *PHV* : expectare *N* ‖ 10 nonam *HNV* : oram nonam *P*

124 (us. 83)

Si algú per treva Déu [110] se met en agayt ho establirà agayt dins la honor o terme del castel de son adversari, e ab aquel agayt c'endemà per fores de treva forfarà, així deu emenar com faria si per treva Déu o agés feyt.

125 (us. 84)

Stabliren los damunt dits prínceps [que cascun] adversari en pleyt esperàs entrò a l[a] terça ora del dia, d'aquí enant, però, si·s [vol], prena penyores e tinga aquest faliment per fadiga de dret, si aquel adversari que a pleyt falirà, no aurà es senes engan, e si es aurà, lo pleyt al seu pledés no desmanarà; no sirà així entre els hòmens e lurs senyors, mas assats par éser davinent que·ls hòmens esperen lurs senyors entrò a l'[ora nona].

110. Aquests dos capítols darrers (us. 83 i 84) que segueixen el doble epíleg han d'ésser considerats com una espècie d'*addenda* escrita a l'arquetip per la mateixa mà que la resta. L'us. 84 conté el mot «es» 'impediment', arcaisme que sembla assegurar l'autenticitat i antiguitat de la disposició.

APÈNDIX A

APÈNDIX A

Usatges 16, 63 i 96

Observacions

Reunim en aquest apèndix el text llatí de tres usatges la genuïnitat dels quals pot ésser defensada, bé que cap d'ells figura en el manuscrit català que editem. El de més dubtosa autenticitat és l'usatge 63, però tots tres poden procedir de notes marginals o escrites a peu de plana en l'arquetip.

L'usatge 16 figura en el manuscrit *N* entre els darrers i inicia un apèndix format per textos evidentment adventicis. En el manuscrit *H* apareix entre els usatges 17 i 18 (cap. 14 i 15).

L'usatge 63 manca no solament en el manuscrit *K* sinó també en el *P* i en molts d'altres; en el ms. *N* apareix després del 64; en el ms. *H* també figura després del 64, però fou copiat una segona vegada entre els usatges 133 i 134 (cap. 112 i 113) junt amb l'usatge 96 que el precedeix. Sembla una glossa o resum del contingut de l'usatge 64 (cap. 60).

L'usatge 96, en el manuscrit *N* apareix entre l'usatge 133 i 134 (cap. 112 i 113). En el manuscrit *H* apareix també entre aquests darrers usatges, però seguit immediatament de l'us. 63, com expliquem en l'apartat anterior.

Sobre aquests usatges vegeu la *Introducció*, especialment pàgs. 15 i 20.

A1 (us. 16)

CAPTVS A CVRIA et missus in castro propter iusticiam, non exeat inde sine licencia. Quod si presumpserit, nisi mori forte timuerit, dampnum inuasionis habebit, id est .XXX. *solidos, quos curie dabit; et reuersus in castro, emendet culpam quam habuit, sicut curia iudicauerit.*

A2 (us. 63)

CONSTITVERVNT ECIAM sepedicti principes et preceperunt ut omnes homines in eorum patria degentes fecissent omni tempore pacem et guerram, per mare et per terram, sarracenis, secundum precepta illorum.

A3 (us. 96)

LAVDAVERVNT ECIAM et auctorizauerunt sepedicti principes, R. et A. cum eorum magnatibus, ut ecclesias et clericos et omnes eorum directos atque iusticias, siue eciam treguas fractas et sacrilegia in eorum episcopatu facta, requirant et placitent et distringant et iudicent episcopi in eorum capitulis uel in sinodis <seu eciam in conciliis> uel in comunitatibus.

A1 (us. 16). 1 captus *PHV* : de hiis qui capti sunt *N* ‖ 2 licencia *HNV* : licenciam *P* ‖ 3 mori forte *PN* : forte mori *HV* ‖ 4 id est *om. H* ‖ .XXX. solidos *HNV* : de .XXV. solidorum *P* ‖ quos *PHV* : quo *N* ‖ curie *PN* : curia *HV*

A2 (us. 63). 1-5 Constituerunt — precepta illorum *om. P* ‖ 1 eciam *HV* : etiam *N* ‖ sepedicti *HN* : supradicti *V* ‖ 2 in *NV* : *om. H* ‖ 3 fecissent *NV* : faciant *H* ‖ guerram *NV* : treugam *H* ‖ 4 per terram *HN* : terram *V* ‖ 4/5 precepta illorum *HN* : illorum precepta *V*

A3 (us. 96). 1/2 sepedicti *PHN* : supradicti *V* ‖ 2 .R. et .A. *PH* : .R. *N* Raymundus et Adalmodis *V* ‖ 3 et omnes eorum directos *P* : et omnes illorum directos *N* cum omni eorum directo *H* et eciam eorum directa *V* ‖ 4 treguas *P* : treuguas *N* treugas *HV* ‖ 5 eorum *PHV* : illorum *N* ‖ facta *PNV* : fracta *H* ‖ requirant *PNV* : requirat *H* ‖ 7 seu eciam (etiam *V*) in conciliis *PV* : *om. HNO* ‖ comunitatibus *PNH* : communitatibus *V* comitatibus *O*

APÈNDIXS B, C, D

Observacions

En aquests apèndixs donem el text de tres grups d'usatges adventicis que han estat repetidament alludits en la *Introducció* (vegeu especialment pàgs. 14-15, 18-19, 21). La confecció d'aquests apèndixs ens permet d'oferir en aquest volum la totalitat dels textos que l'índex inicial del manuscrit més antic, el *P*, presenta com a formant part del codi (vegeu les taules comparatives que segueixen a la *Introducció*). En els manuscrits *N* i *H* figuren també tots aquests usatges adventicis, però en *N*, l'usatge 152 fou escrit al marge superior del foli 15v, com a glossa a l'usatge 30. Amb l'ajuda dels manuscrits i de les fonts hem revisat curosament el text, però ens ha semblat que podíem prescindir de l'aparat crític que hauria estat de gran complexitat, especialment en la part corresponent a l'apèndix B.

APÈNDIX B

Usatges 82, 85-90

Donem en aquest apèndix B els usatges adventicis 82 i 85-90 que foren escrits al final del còdex originari, després del darrer capítol, el 125 (us. 84), aprofitant un dels folis en blanc. És possible que els usatges 85-90 fossin escrits per una mateixa mà. El 82 sembla, en canvi, independent. Tots ells reprodueixen literalment o quasi literalment textos originàriament aliens a Catalunya. La identificació d'aquestes fonts fou feta per R. d'Abadal i F. Valls i Taberner. Reproduïm la informació que donen sense modificacions. L'usatge 82 és un cànon del concili de Clermont de 1095. El 85 té la seva correspondència literal en el capítol 11 del *Capitulare missorum, in Theodonis villa datum secundum*, sense data, però de Carlemany i de 805 a 806 (MG, Legum sectio II, Cap. reg. franc. I, p. 124). El 86 = Lex Rom. Vis., interp. al C. Th. 11, 14, 1. 2 = Benedic. Levita 3, 238 = Ivo Decr. 16, 204; Panor. 5, 21. El 87 (primera part) = Lex. Rom. Vis., interp. a Pauli sent. 5, 39, 1; concorda l'Usatge especialment amb el passatge corresponent de l'*Epitome Aegidii*. El 87 (2.ª part) = Exceptiones Petri 4, 30. El 88 = Ivo Panorm. 4, 81 = C. 4, q. 4, c. 1. El 89 (1.ª part) = Pseudoisid., Anacleti ep. 3, c. 35 = Ivo Decr. 5, 239; Panorm. 4, 84 = C. 3, q. 5, c. 2. El 89 (2.ª part) = Dig. 22, 5, 6 = Ivo Decr. 16, 181; Panorm. 5, 33 = C. 4, q. 2, c. 3, 8. El 90 = Pseudoisid., Stephani ep. 2, c. 8. = Ivo Decr. 6, 328; Panorm. 4, 53 = C. 2, q. 8. c. 5.

El departament d'Història del Dret de la Universitat de Barcelona ens ha ajudat a identificar i localitzar els textos consignats.

El text que donem és el de *V*, però hem introduït, d'acord amb els manuscrits *P*, *N* i *H* i el text que presenten les fonts les correccions necessàries.

B1 (us. 82)

Quicunque subdiachonem occiderit, .ccc. solidos componat; qui dyachonem uero, .cccc. solidos; qui presbiterum, .dc. solidos; qui monachum, .cccc. solidos culpabilis iudicetur; qui episcopum, .dcccc. solidos.

B2 (us. 85)

Precipimus ut periuria caueantur, nec admittantur testes ad iuramentum antequam discutiantur; et si aliter discuti non possunt, separentur ab inuicem et singulariter inquirantur. Et non liceat accusatori testes eligere absente suo accusatore (pro causatore). Et omnino nullus nisi ieiunus ad sacramentum uel ad testimonium admittatur. Et ille qui ad testimonium adducitur, si refutatur, dicat ipse qui eum refutat uel probet quare eum recipere noluerit. Et de ipso pago, non de altero, testes eligantur, nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis conuictus fuerit periurii, manum perdat aut centum solidos redimat.

B3 (us. 86)

Et testes, priusquam de causa interrogentur, sacramento constringantur, ut iurent se nichil aliud nisi rei ueritatem esse dicturos. Hoc eciam iubemus ut honestioribus magis quam uilioribus testibus fides pocius admittatur; unius autem testimonium, quamlibet splendida et idonea uideatur esse persona, nullatenus audiendum.

B4 (us. 87)

Si quando cuiuscunque iniusta appellacio comprobatur, sumptus quos pro appellacione aduersarium suum compulit sustinere, non in simplum sed in quadruplum ei reformare cogatur. Duo uel tres idonei testes ad omnia probanda negocia sufficiunt. Unius testimonium legibus et canonibus improbatur.

B5 (us. 88)

Nullus unquam presumat accusator simul esse et iudex et testis, quoniam in omni iudicio quatuor persone necesse est semper adesse, id est: iudices electos, accusatores idoneos, deffensores congruos, atque testes legitimos. Iudices autem debent uti equitate, accusatores intencione ad amplificandam causam, deffensores extenuacione ad minuendam causam; testes debent probare ueritatem.

B6 (us. 89)

Accusatores et testes esse non possunt qui ante esternum diem aut nudius tercius inimici fuerunt ne irati nocere cupiant, ne lesi se ulcisci uelint; inoffensus igitur accusatorum et testium affectus querendus est et non suspectus. Idonei testes non uidentur esse quibus imperari potest ut testes fiant.

B7 (us. 90)

Per scripturam nullius accusacio suscipiatur, sed propria uoce accuset, si legitima et condigna accusatoris persona fiat, presente uidelicet eo quem accusare desiderat, quia nullus absens aut accusari potest aut accusare.

APÈNDIX C

Usatges 145-152

Els usatges adventicis 145-151 constitueixen, segons que sembla, una addenda escrita en el mateix arquetip potser per diverses mans a continuació dels usatges que hem reunit en l'apèndix B. En els manuscrits l'usatge 148 sol precedir el 147. La redacció d'aquests usatges és confusa i el sentit general no és sempre clar. Potser en l'arquetip la lectura del text oferia ja certes dificultats. Altrament els manuscrits *P* (que dóna aquests usatges després de l'*explicit)* i *N* (que els dóna al final, després del nostre apèndix *B)* presenten errors comuns de gran consideració, cosa que demostra que, pel que fa a aquests textos, tenien una mateixa font manuscrita. Tot sembla indicar que els escrivents de *P* i *N*, un cop acabada la còpia del text dels usatges, incorporaren al propi manuscrit aquests textos que figuraven en un manuscrit diferent d'aquell que els havia servit de base. Reproduïm el text de *V* amb correccions.

Donem també l'usatge 152 *Castrum*, en realitat una glossa escrita al marge del capítol 26 (us. 30), que explica el mot *castrum* segons Isidor, Etimologies XV 2, 13. En els manuscrits la darrera frase apareix molt deturpada.

C1 (us. 145)

Precipimus uero ut si quis alodarius, miles uel rusticus, alodium suum dare uel uendere uoluerit ecclesie uel monasterio aut alicui, licenciam habeat, saluis baiulüs nobilium; et quantum habet in proprietate alodii, tantum in hominibus ibi habitantibus uel inde exeuntibus.

C2 (us. 146)

Statuerunt eciam iam dicti principes, si dominus baiulo suo propter fatigacionem directi baiuliam suam emparauerit, et baiulus aliquo modo eam ei desemparauerit, baiuliam perdat, et desonorem, si cum domino suo in alio suo honore remanserit, ad suam mercedem ei emen-
5 *det; et de suis expletis si tantumdem furatus fuerit et probare eum in aliquo iudicio potuerit, per nouem uices emendet; et deinceps per eam non transeat, nisi uoluntas fuerit domini sui.*

C3 (us. 148)

Si quis testamentum uel cartam firmatam de aliqua contencione in placito ostenderit, de alia parte neque per testes neque per firmas scripturas conuincere potuerit, iudex dicat quod rectum ei uidetur, et seruet unicuique suum directum.

C4 (us. 147)

Vidua si honeste et caste post mortem uiri sui in suo honore, bene nutriendo filios suos uixerit, habeat substanciam uiri sui, quamdiu steterit sine marito. Si se adulterauerit et cubile uiri sui uiolauerit, amittat honorem suum et totum auere uiri sui et ueniat in potestate filiorum, si in etate fuerint, uel iliorum propinquorum; ita tamen ut non perdat suum, si in presenti apparuerit auere, nec sponsalicium amittat, quamdiu uixerit, et postea redeat ad filios uel propinquos.

C5 (us. 149)

Si quis baiuliam uel honorem domini sui impignorauerit sine suo consensu, emparare poterit per directum quandocunque uoluerit. Si uero scierit et non contradixerit, non emparet eam, set firmet baiulus ei directum secundum ualorem baiulie uel honoris, et sit emendatum, quia cum eius consilio non fecerat despectum illum habens.

C6 (us. 150)

Si senior fatigauerit se necessitate compulsus de aliqua re in baiulo uel in suo homine suum tenente de suo seruicio uel aliquo suo iuuamine, semel, bis uel iterum, et postea reiterando, negauerit ei suum seruicium uel adiutorium, secundum suum posse firmet ei directum et coactus primum seruicium quod quesiuit, duplum entendet et suum iuuamen amplius ei non neget.

C7 (us. 151)

Si quis acceperit alienum hominem ei reddentem aliquod censum pro deffensione, more solito, non debet eum manutenere seniori de suis uiribus.

C8 (us. 152)

Castrum antiqui dicebant opidum loco altissimo situm, quasi casam altam; cuius pluraris numerus castra, diminutiuum castellum est.

APÈNDIX D

Usatges 139-140

En aquest apèndix D, donem el text dels usatges 139 i 140, inspirats en passatges de les Etimologies d'Isidor (l'usatge 139 ha estat extret de 2,10; 5,3 i 5,13; l'usatge 140 reprodueix literalment 5,18), que en molts manuscrits clouen la collecció. De l'examen comparatiu del lloc on figuren

en el manuscrit *P*, *N* i *H*, sembla deduir-se que havien estat escrits com a nota erudita en el darrer foli de l'arquetip que s'hauria mantingut en el seu lloc, quan es desprengueren i desplaçaren els folis que el precedien.

D1 (us. 139)

Unaqueque gens propriam sibi ex consuetudine elegit legem. Longa enim consuetudo pro lege habetur. Lex autem iuris est species; mos autem longa consuetudo est de moribus tracta<tur> tantundem. Consuetudo autem est ius quoddam moribus institutum, quod pro lege susscipitur; nam igitur quod rex uel imperator edicit, constitucio uel edictum uocatur. Omne autem ius ex legibus et moribus constat; mos uero est uetustate probata consuetudo. Institucio equitatis duplex est, nunc in legibus, nunc in moribus.

D2 (us. 140)

Priuilegia autem sunt leges priuatorum, quasi priuate leges; nam priuilegium inde dictum, quod in priuato feratur.

ÍNDEXS

ÍNDEX ALFABÈTIC DELS USATGES EDITATS I LLUR CORRESPONDÈNCIA AMB ELS CAPÍTOLS DE LA PRESENT EDICIÓ

Hem respectat els títols dels usatges constituïts tradicionalment pels mots inicials de cada un d'ells; aquests mots no sempre corresponen exactament amb els que presenta el text que hem establert, però la identificació és sempre fàcil.

Accusatores, us. 89 = Apèndix B6
Aguayt e encals, us. 7 = cap. 6, a
Alii quoque milites, us. 55 = cap. 52
Alium namque, us. 124 = cap. 103
Anno ab Incarnacione, v. Denique
Antequam usatici, us. 1 = cap. 1, a
Auctoritate et rogatu, us. 76 = cap. 118
Auctoritate et rogatu, us. 91 = cap. 71
Baiulus interfectus, us. 12 = cap. 10
Batallia, us. 27 = cap. 23
Camini et strate, us. 62 = cap. 59
Capcio uero, us. 15 = cap. 12
Captus a curia, us. 16 = Apèndix A1
Castellani, us. 32 = cap. 28
Castrum, us. 152 = Apèndix C8
Cequiam, us. 74 = cap. 69
Christiani, us. 123 = caps. 100-102
Ciues autem, us. 10 = cap. 8
Comunie, us. 70 = cap. 66
Constituerunt eciam, us. 92 = cap. 72
Constituerunt eciam, us. 63 = Apèndix A2
Constituerunt igitur, us. 132 = cap. 111
Constituerunt inquam, us. 137 = cap. 116
Cum dominus, us. 3 = cap. 2
Cunctum malum, us. 47 = cap. 44
De aliis namque bausiis, us. 41 = cap. 38
De aliis namque rusticis, us. 53 = cap. 50
De baiuliis, us. 106 = cap. 83
De composicione, us. 101 = cap. 82
De intestatis, us. 138 = cap. 117
De magnatibus, v. Ex magnatibus
Denique, us. 133 = cap. 76
De omnibus hominibus, us. 102 = cap. 76

De omnibus namque, us. 28 = cap. 24
De rebus, us. 109 = cap. 86
De uasuessore, us. 5 = cap. 4, b
Emparamentum, us. 66 = caps. 61, b i 62
Et si quis a potestate, us. 45 = cap. 42
Et testes, us. 86 = Apèndix B3
Exheredare, us. 77 = cap. 119
Ex magnatibus, us. 93 = cap. 73, a
Feuos, us. 57 = cap. 54
Filius autem militis, us. 8 = cap. 6, b
Hec sunt usualia, us. 4 = caps. 3 i 4, a
Hoc quod iuris est, us. 114 = cap. 91
Homicidium, us. 2 = cap. 1, b
In baiulia, us. 120 = cap. 97
Item constituerunt, us. 125 = cap. 104
Item statuerunt, us. 61 = cap. 58
Item statuerunt, us. 69 = cap. 65
Item statuerunt, us. 97 = cap. 78
Item statuerunt, us. 128 = cap. 107
Item statuimus, us. 67 = cap. 63
Iudei cessi, us. 11 = cap. 9
Iudei iurent, us. 51 = cap. 48
Iudicia curiae, us. 81 = cap. 123
Iudicium in curia datum, us. 80 = cap. 122
Laudauerunt eciam, us. 96 = Apèndix A3
Magnates, us. 29 = cap. 25
Malefacta, us. 21 = cap. 18
Mariti uxores, us. 112 = cap. 89
Miles uero, us. 9 = cap. 7
Miles uero, us. 136 = cap. 115
Moneta, us. 66, b = cap. 62
Mulieribus, us. 95 = cap. 73, c
Nullus unquam, us. 88 = Apèndix B5
Omnes homines, us. 23 = cap. 20
Omnes homines, us. 48 = cap. 45
Omnes homines, us. 50 = cap. 47
Omnes homines, us. 122 = cap. 99
Omnes quippe naues, us. 60 = cap. 57
Omnia malefacta, us. 98 = cap. 74
Per bonum usaticum, us. 71 = cap. 67
Per scripturam, us. 90 = Apèndix B7
Placitare, us. 25 = cap. 21, b
Placitum iudicatum, us. 26 = cap. 22
Placitum mandetur, us. 24 = cap. 21, a
Possunt etiam, us. 79 = cap. 121
Potestatem, us. 42 = cap. 39
Precipimus, us. 85 = Apèndix B2
Precipimus, us. 145 = Apèndix C1
Princeps namque, us. 68 = cap. 64
Priuilegia, us. 140 = Apèndix D2
Quia iusticiam, us. 94 = cap. 73, b
Quicumque subdiachonum, us. 82 = Apèndix B1
Qui fallierit, us. 34 = cap. 30
Qui ira ductus, us. 38 = cap. 35
Qui seniorem, us. 37 = cap. 34
Qui seniorem, us. 39 = cap. 36
Qui se sciente, us. 40 = cap. 37
Qui solidus, us. 36 = cap. 33
Qui uiderit, us. 35 = caps. 31 i 32
Quod si filii, us. 127 = cap. 106
Quoniam per iniqum, us. 64 = cap. 60
Rochas ,us. 73 = cap. 68, b
Rusticus cum acceperit, us. 118 = cap. 95
Rusticus interfectus, us. 13 = cap. 11
Rusticus si desemparauerit, us. 107 = cap. 84
Rusticus uero, us. 117 = cap. 94
Sacramenta burgensium, us. 56 = cap. 53
Sacramenta rustici, us. 52 = cap. 49
Sacramentum, us. 49 = cap. 46
Sarracenis, us. 116 = cap. 93
Senex miles, us. 54 = cap. 51
Si aliquis malum, us. 103 = cap. 77
Si aliquis suum feudum, us. 33 = cap. 29

Si a uicecomitibus, us 31 = cap. 27
Si autem mulieres, us. 111 = cap. 88
Si ille qui pliuium, us. 134 = cap. 113
Simili modo, us. 65 = cap. 61, a
Similiter de rebus, us. 110 = cap. 87
Similiter nempe, us. 131 = cap. 110
Similiter si senior, us. 44 = cap. 41
Similiter sit, us. 46 = cap. 43
Si quando cuiuscunque, us. 87 = Apèndix B4
Si quis acceperit, us. 151 = Apèndix C7
Si quis alicui criminalem, us. 20 = cap. 17
Si quis alicui homini, us. 58 = cap. 55
Si quis alicui spuerit, us. 19 = cap. 16
Si quis aliquem percusserit, us. 14 = cap. 13
Si quis aliquem quolibet, us. 17 = cap. 14
Si quis baiuliam, us. 149 = Apèndix C5
Si quis contra alium, us. 105 = cap. 80
Si quis contradixerit, us. 30 = cap. 26
Si quis de homicidio, us. 100 = cap. 81
Si quis dixerit, us. 121 = cap. 98
Si quis filium suum, us. 78 = cap. 120
Si quis homines, us. 104 = cap. 79
Si quis impulerit, us. 18 = cap. 15
Si quis in curia, us. 43 = cap. 40
Si quis iudeo, us. 75 = cap. 70
Si quis per treugam, us. 83 = cap. 124
Si quis se miserit, us. 6 = cap. 5
Si quis seniorem suum, us. 135 = cap. 114
Si quis testamentum, us. 148 = Apèndix C3
Si quis uiolenter, us. 108 = cap. 85
Si quis uulnerauerit, us. 59 = cap. 56
Si senior, us. 150 = Apèndix C6
Solidos, us. 119 = cap. 96
Stabilierunt, us. 84 = cap. 125
Statuerunt eciam, us. 146 = Apèndix C2
Statuerunt eciam prefati, us. 130 = cap. 109
Statuerunt eciam quod si parentes, us. 126 = cap. 105
Statuerunt siquidem, us. 129 = cap. 108
Strate, us. 72 = cap. 68, a
Treuga data, us. 99 = cap. 75
Tutores, us. 115 = cap. 92
Vnaqueque gens, us. 139 = Apèndix D1
Vnaqueque mulier, us. 22 = cap. 19
Vere iudex (index), us. 113 = cap. 90
Vidua, us. 147 = Apèndix C4

ÍNDEX DELS USÀTGES SEGONS L'ORDRE DELS COMENTADORS I LLUR CORRESPONDÈNCIA AMB ELS CAPÍTOLS DE LA PRESENT EDICIÓ

Us. 1 Antequam usatici = cap. 1, a
Us. 2 Homicidium = cap. 1, b
Us. 3 Cum dominus = cap. 2
Us. 4 Hec sunt usualia = cap. 3 - cap. 4, a
Us. 5 De unsuessore = cap. 4, b
Us. 6 Si quis se miserit = cap. 5
Us. 7 Aguayt e encals = cap. 6, a
Us. 8 Filius autem militis = cap. 6, b
Us. 9 Miles uero = cap. 7
Us. 10 Ciues autem = cap. 8
Us. 11 Iudei cessi = cap. 9
Us. 12 Baiulus interfectus = cap. 10
Us. 13 Rusticus interfectus = cap. 11
Us. 14 Si quis aliquem percusserit = cap. 13
Us. 15 Capcio uero = cap. 12
Us. 16 Captus a curia = Apèndix A1
Us. 17 Si quis aliquem quolibet = cap. 14
Us. 18 Si quis impulerit = cap. 15
Us. 19 Si quis alicui spuerit = cap. 16
Us. 20 Si quis alicui criminalem = cap. 17
Us. 21 Malefacta = cap. 18
Us. 22 Unaqueque mulier = cap. 19
Us. 23 Omnes homines = cap. 20
Us. 24 Placitum mandetur = cap. 21, a
Us. 25 Placitare uero = cap. 21, b
Us. 26 Placitum iudicatum = cap. 22
Us. 27 Batallia iudicata = cap. 23
Us. 28 De omnibus namque = cap. 24
Us. 29 Magnates = cap. 25
Us. 30 Si quis contradixerit = cap. 26
Us. 31 Si a uicecomitibus = cap. 27
Us. 32 Castellani = cap. 28
Us. 33 Si aliquis suum feuum = cap. 29
Us. 34 Qui fallierit = cap. 30
Us. 35 Qui uiderit = cap. 31 - cap. 32

Us. 36 Qui solidus = cap. 33
Us. 37 Oui seniorem = cap. 34
Us. 38 Qui ira ductus = cap. 35
Us. 39 Qui seniorem = cap. 36
Us. 40 Qui se sciente = cap. 37
Us. 41 De aliis namque = cap. 38
Us. 42 Potestatem = cap. 39
Us. 43 Si quis in curia = cap. 40
Us. 44 Similiter = cap. 41
Us. 45 Et si quis a potestate = cap. 42
Us. 46 Similiter sit = cap. 43
Us. 47 Cunctum malum = cap. 44
Us. 48 Omnes homines = cap. 45
Us. 49 Sacramentum = cap. 46
Us. 50 Omnes homines = cap. 47
Us. 51 Iudei iurent = cap. 48
Us. 52 Sacramenta rustici = cap. 49
Us. 53 De aliis namque = cap. 50
Us. 54 Senex miles = cap. 51
Us. 55 Alii quoque milites = cap. 52
Us. 56 Sacramenta burgensium = cap. 53
Us. 57 Feuos = cap. 54
Us. 58 Si quis alicui homini = cap. 55
Us. 59 Si quis uulneraverit = cap. 56
Us 60 Omnes quippe naues = cap. 57
Us. 61 Item statuerunt = cap. 58
Us. 62 Camini et strate = cap. 59
Us. 63 Constituerunt eciam = Apèndix A2
Us. 64 Quoniam per iniqum = cap. 60
Us. 65 Simili modo = cap. 61, a
Us. 66 Emparamentum = cap. 61, b, cap. 62
Us. 67 Item statuimus = cap. 63
Us. 68 Princeps namque = cap. 64
Us. 69 Item statuerunt = cap. 65
Us. 70 Comunie = cap. 66
Us. 71 Per bonum usaticum = cap. 67
Us. 72 Strate = cap. 68, a
Us. 73 Rochas = cap. 68, b
Us. 74 Cequiam = cap. 69
Us. 75 Si quis iudeo = cap. 70
Us. 76 Auctoritate et rogatu = cap. 118
Us. 77 Exheredare = cap. 119
Us. 78 Si quis filium suum = cap. 120
Us. 79 Possunt etiam = cap. 121
Us. 80 Iudicium in curia datum = cap. 122
Us. 81 Iudicia curiae = cap. 123
Us. 82 Quicunque subdiachonum = Apèndix B1
Us. 83 Si quis per treugam = cap. 124
Us. 84 Stabilierunt = cap. 125
Us. 85 Precipimus = Apèndix B2
Us. 86 Et testes = Apèndix B3
Us. 87 Si quando cuiuscunque = Apèndix B4
Us. 88 Nullus unquam = Apèndix B5
Us. 89 Accusatores = Apèndix B6
Us. 90 Per scripturam = Apèndix B7
Us. 91 Authoritate et rogatu = cap. 71
Us. 92 Constituerunt eciam = cap. 72
Us. 93 De magnatibus = cap. 73, a
Us. 94 Quia iusticiam = cap. 73, b
Us. 95 Mulieribus = cap. 73, c
Us. 96 Laudauerunt eciam = Apèndix A3
Us. 97 Item statuerunt = cap. 78
Us. 98 Omnia malefacta = cap. 74
Us. 99 Treuga data = cap. 75
Us. 100 Si quis de homicidio = cap. 81
Us. 101 De composicione = cap. 82
Us. 102 De omnibus hominibus = cap. 76
Us. 103 Si aliquis malum = cap. 77
Us. 104 Si quis homines = cap. 79
Us. 105 Si quis contra alium = cap. 80
Us. 106 De baiuliis = cap. 83
Us. 107 Rusticus si desemparauerit = cap. 84

Us. 108 Si quis uiolenter = cap. 85
Us. 109 De rebus = cap. 86
Us. 110 Similiter de rebus = cap. 87
Us. 111 Si autem mulieres = cap. 88
Us. 112 Mariti uxores = cap. 89
Us. 113 Vere iudex = cap. 90
Us. 114 Hoc quod iuris est sanctorum = cap. 91
Us. 115 Tutores uel baiuli = cap. 92
Us. 116 Sarracenis = cap. 93
Us. 117 Rusticus uero = cap. 94
Us. 118 Rusticus cum acceperit = cap. 95
Us. 119 Solidos = cap. 96
Us. 120 In baiulia = cap. 97
Us. 121 Si quis dixerit = cap. 98
Us. 122 Omnes homines = cap. 99
Us. 123 Christiani = cap. 100 - cap. 101 - cap. 102
Us. 124 Alium namque = cap. 103
Us. 125 Item constituerunt = cap. 104
Us. 126 Statuerunt eciam quod si parentes = cap. 105
Us. 127 Quod si filii = cap. 106
Us. 128 Item statuerunt = cap. 107
Us. 129 Statuerunt siquidem = cap. 108
Us. 130 Statuerunt eciam prefati = cap. 109
Us. 131 Similiter nempe = cap. 110
Us. 132 Constituerunt igitur = cap. 111
Us. 133 Anno ab Incarnacione = = cap. 112
Us. 134 Si ille qui pluuium = cap. 113
Us. 135 Si quis seniorem = cap. 114
Us. 136 Miles uero = cap. 115
Us. 137 Constituerunt inquam = cap. 116
Us. 138 De intestatis = cap. 117
Us. 139 Vnaqueque gens = Apèndix D1
Us. 140 Priuilegia = Apèndix D2
Us. 141-144 (manquen)
Us. 145 Precipimus = Apèndix C1
Us. 146 Statuerunt eciam = Apèndix C2
Us. 147 Vidua = Apèndix C4
Us. 148 Si quis testamentum = Apèndix C3
Us. 149 Si quis baiuliam = Apèndix C5
Us. 150 Si senior = Apèndix C6
Us. 151 Si quis acceperit = Apèndix C7
Us. 152 Castrum = Apèndix C8
Us. 153-174 (manquen)

Publicacions de la Fundació Noguera

Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya

— VINYET PANYELLA: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Sitges.* Barcelona, 1981.

1. Antoni JORDÀ I FERNÀNDEZ: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Vilafranca del Penedès.* Barcelona, 1983.
2. Lluïsa CASES I LOSCOS: *Catàleg dels Protocols Notarials de Lleida.* Barcelona, 1983.
3. Lluïsa CASES I LOSCOS: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Tremp.* Barcelona, 1983.
4. Sebastià BOSOM I ISERN, Salvador GALCERAN I VIGUÉ: *Catàleg dels Protocols de Puigcerdà.* Barcelona, 1983.
5. Pere PUIG I USTRELL, Josep SANLLEHÍ I UBACH: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Terrassa.* Barcelona, 1984.
6. Josefina MOLINERO: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Sabadell.* Barcelona, 1984.

Textos i Documents

1. Germà COLON i Arcadi GARCIA: *Llibre del Consolat de Mar.* Vol. I. Barcelona, 1981.
2. Germà COLON i Arcadi GARCIA: *Llibre del Consolat de Mar.* Vol. II. Barcelona, 1982.
3. Germà COLON i Arcadi GARCIA: *Llibre del Consolat de Mar.* Vol. III. 1. Estudi jurídic. Barcelona, 1984.
4. Germà COLON i Arcadi GARCIA: *Llibre del Consolat de Mar.* Vol. III. 2. Diplomatari. Barcelona, 1984.
5. Antoni UDINA I ABELLÓ: *La successió testada a la Catalunya altomedieval.* Barcelona, 1984.
6. Joan BASTARDAS I PARERA: *Usatges de Barcelona.* Barcelona, 1984.
7. Josep Maria PONS GURI: *El Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa,* Barcelona, 1984.

El llibre
USATGES DE BARCELONA,
s'ha acabat d'imprimir
el 31 de desembre de 1984,
diada de Sant Silvestre,
a la impremta
Virgili i Pagès, S. A.
de Lleida.